

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

І К О Н О Б О Р С Т В О

ІСТОРИЧНО-ДОГМАТИЧНА МОНОГРАФІЯ

**1954
ВІННИЦЕГ.**

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН
(у мирі проф. д-р Іван Огієнко)

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

ІКОНОБОРСТВО

ІСТОРИЧНО-ДОГМАТИЧНА МОНОГРАФІЯ

**Виклади в Православній Духовній Академії
при Колегії св. Андрея в Вінніпегу**

УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В КАНАДІ

1954

ВІННІПЕГ.

Printed by
TRIDENT PRESS LIMITED
Winnipeg, Man.
1 9 5 4

Ч А С Т И Н А П Е Р Ш А :
ІСТОРІЯ ІКОНОБОРСТВА.

ВСТУП.

1. ІКОНОБОРСТВО — НАЙЖОРСТОКІША ДОБА В ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ.

Іконоборство!... * Коротке слово, а скільки споминів викликає воно, споминів тяжких, незабутніх, коли рішалася доля Православія, доля єдності Вселенської Церкви Христової. Взагалі, в великих муках народжувалася і перша Церква, і саме Християнство, і власне іконоборство багато додало цих мук. Медіоланський Едикт 313-го року, якого видав перший християнський імператор Костянтин Великий про волю Християнської Церкви, здавалося, навіки покінчив добу гонінь на Неї, але це тільки так здавалося, бо ось незабаром прийшла й нова доба, доба іконоборства, яка була по своїх жорстокостях не легша від часу перших гонінь на християн. Доба іконоборства тяглася довгих 116 літ (726—842), безконечно сильно била всю Церкву, густо кропила її кров'ю, розколювала її на частини, і не раз здавалося, що вже ніколи не прийде Вона до поєднання, що розкол вірних позостанеться навіки.

І к о н о б о р с т в о в цій своїй праці розуміємо широко, — боротьба не тільки з самими Іконами, але й боротьба проти Хреста, Хрестного Знамення, Мощів і т. ін.

*Традиційне, віками освячене слово — це І к о н а, слово грецьке. Часте в нас і слово О б р а з. Іконоборство — гоніння на Ікони чи Образи.

2. РЕЛІГІЙНІ ДИСПУТИ В ВІЗАНТІЇ.

Іконоборство повстало й розвинулось головню в Візантії, бо власне тут був плодючий ґрунт на це. Богословська наука ніде не стояла так високо, як у Візантії, і ніде нею так глибоко не цікавились, як власне тут. У Візантії релігія викладалася широко навіть по нижчих школах, а по школах вищих вона була головним і основним предметом освіти. Уся візантійська інтелігенція, навіть світська, широко й глибоко вивчала богословські науки, і ступінь знання їх уважався за ступінь освічености людини.¹

Найтонші богословські питання вирішувалися в Візантії і в Церкві, і поза нею, бо хвилювали однаково мільйони осіб. Диспутовали тоді всі, від імператора й Патріярха почавши і на простому шевцеві та церковному паламареві кінчивши. Диспутовали про найтонші, найглибші й найтаємніші питання Християнської Віри. Ці диспути глибоко ввійшли до народнього візантійського життя, і стали конечною неодмінною частиною школи та всіх освічених людей.²

У Візантії “складалася атмосфера, в якій церковна боротьба й церковні сперечання цілком оволодівали умами мільйонів освічених і неосвічених людей, чоловіків і жінок, і дуже скоро обертались на важливі державні питання. Дуже часто догматичні дискусії на великих і малих зборах цікавили сучасників значно більше, як жорстока боротьба війська на Дунаї, на Балканах, чи з могутніми магометанськими відділами.”³

¹Див. М. І л а р і о н : “Візантійська культура” в місячнику “Віра й Культура” ч. 1, 2 і 3 за 1953 рік. Або окремо: Візантія й Україна, 1954 р.

²Див. М. І л а р і о н : “Поділ Єдиної Христової Церкви”, 1953 р., ст. 96—98.

3. СПОКІЙНІШИЙ СТАН У ЦЕРКВІ ЗАХІДНІЙ.

На західній частині єдиного тоді християнського православного світу, у Римі стан був зовсім відмінний. Освіта була тут низька, культура невелика, а тому й релігійний спокій панував тут по всій Церкві. Богословськими питаннями цікавилися на Заході самі глибше освічені духовні, жодних богословських диспут, та ще публічних, тут у звичаї не було. Столиця візантійсько-римської імперії десь з 323-го року остаточно перейшла на Схід, — був założений Костянтинопіль, Новий Рим, а року 395-го могутня Римська Імперія остаточно поділилася на дві частини: на імперію Східню й Західню, і Захід поволі розпочав творити свої особливості, і відділятися від Сходу. Характер Заходу був зовсім інший, виразно практичний і мало схильний до розумових філософічних мудрувань. І ось тому, коли на Сході, в Візантії безперестань грасували найрізніші релігійні розходження, на Заході, в Римі на цьому мало розумілись, і частіше панував релігійний спокій. Звичайно, до певної міри.

4. ВМІШУВАННЯ СВІТСЬКОЇ ВЛАДИ В ЦЕРКОВНІ СПРАВИ.

У давній Римській імперії, ще поганській, імператор був головою тогочасної віри, і власне це й наслідувала Візантія, — її імператор усе намагався бути керівником не тільки держави, але й Церкви. За цим була й старозавітна практика. Коли римсько-візантійські імператори стали благочестивими християнами, над ними відродили акт церковного по-

ЗГ. Ф. Г е р ц б е р г : "Історія Візантія (переклад П. В. Безобразова). М. 1897 р., ст. 67.

мазання на царювання, а це вводило імператора в Церкву. Самі імператори й більшість народу вважали цей акт за Таїнство, чому імператор уважався за особу духовну,⁴ а це була проста дорога захоплювати собі владу й над Церквою, і не раз було, що імператор уважав себе в Церкві вищим за Папу на Заході й за Патріярха на Сході. І такий стан, таке взаємовідношення покутується, власне, аж до наших днів, — скрізь, по всьому світі світська влада реально завжди сильніша, пильнує панувати — відкрито чи приховано — і над Церквою.

На Заході, в Римі спочатку відбувалося те саме. Але коли Рим почув під своїми ногами трохи твердіший ґрунт, то Папи старий закон: “Імператор — то й Верховний Жрець” стали пробувати переставити: “Верховний Жрець — то й імператор”. І власне під таким кутом зору й пішов розвій папської влади, тоді як розвій влади Царгородських Патріярхів ішов у протилежному напрямі.

5. ІКОНОБОРСТВО — ЦЕ ДІЛО СВІТСЬКОЇ ВЛАДИ.

Іконоборство, найжахливіша доба в житті Християнської Церкви, було ділом виключно візантійських імператорів, повстало за почином світської влади, а не Духовенства й не Церкви. Імператори, як помазаники Божі, часто забували границю своєї влади, не раз цю границю далеко переходили; нормально вони мали тільки адміністративну частину в церковному житті, бож світська влада була в їх-

⁴Докладніше про це див. М. І л а р і о н : “Поділ Єдиної Христової Церкви”, 1953 р., ст. 39—42. — Див. також дві праці о. А. Ш м е м а н а : Судьба візантійської теократії, та Догматический союз, “Православная Мысль”, т.т. V і VI, Париж, 1947 і 1948 р. Див. ще: “Церковь и государство”, “Православие в жизни”, 1953 р., Нью-Йорк, ст. 145—178.

ніх руках і при нормальних взаємовідносинах це тільки допомагало Церкві.

Але зовсім інакше виглядала ця справа, коли імператори вмішувалися в церковні справи з своїх світських побудок, як і було воно за іконоборства. Іконоборці були в Церкві здавна, ще з початку Християнства, але в малому числі, і лихо прийшло тоді, коли імператори зо всією владою стали на їхній бік. Часто бувало в тих часах, що імператори мали таку чи іншу богословську освіту, і не рідко власну церковну ідеологію хотіли накидати всій Церкві, як це й було за грізного часу іконоборства.

Іконоборство за всіх 116 літ свого грасування опиралося виключно на світську імператорську владу, яка думку малої меншости силою накидала більшості, а в тому й Духовенству, яке часом силою тягло за собою. Народ, вихований на церковнім Переданні, завжди ревно стояв за іконопочитання, і навіть у найлютіші часи іконоборства тих твердих православних, що стояли за почитання Ікон, була велика більшість. Іконоборство — це спочатку було діло малої групи людей, головно вищих придворних класів, а народ та рядове Духовенство постійно були чисто православними, хоч їм доводилось це не раз і ховати, й не виявляти назовні свого іконопочитання.

Церква Християнська ще з перших віків, коли вже розпочалися релігійні колотнечі, звалася Православною, і ця назва позосталася за нею аж до сьогодні. Те саме було і в час іконоборства: іконопочитателі, що стояли за повну традиційну науку Церкви, звали себе православними, чи іконопочитателями (іконодулами), а своїх противників звали іконоборцями (іконокластами).

Основою Православної Віри, на ряду з Святим Письмом, є також церковне Передання. Ще з Апостольських часів затвердився в нас Догмат, що для Віри й Церкви потрібне конче й церковне Передання, хоч воно часто й неписане. Церковне Передання входить у плоть і кров кожного духовного, а особливо Ієрарха, також і кожного правдивого богослова. Ось цього світська влада, чи світські люди взагалі не знають і не розуміють.

Іконопочитання йде з глибокої давнини, ще з Христових та з Апостольських часів, і йде за церковним Переданням, яке для церковного й релігійного життя так само важне, як і Св. Письмо. Значить, іконопочитання обов'язкове для кожного, хто вважає себе православним. І це різне розуміння церковного Передання духовними й світськими й привело до жорстокого іконоборства, як і взагалі приводить до непорозумінь і тепер.

6. ПРОТЕСТИ ЦЕРКВИ ПРОТИ ВМІШУВАННЯ СВІТСЬКОЇ ВЛАДИ.

Отже, іконоборці завжди опиралися на державну світську владу, і власне вони були ідеологами вмішування світської влади в церковні й релігійні справи, і не раз хотіли відновити староримський принцип: "Хто цар, той і Первосвященик". Православні виступали проти цього рішуче, й навчали публічно, що "Догмати Церкви — це не діло імператорів, але тільки Архиєреїв, бо вони мають для цього Христове покликання (за 2 Кор. 2. 14, 17). Це різні речі: розуміння церковних Правил, і розуміння мирських справ" (Діяння VII Всел. Собору 35). А знаменитий учений Отець Церкви Іван Дамаскин (VIII вік) писав: "Непристойно цареві давати зако-

ни для Церкви. Апостол Павло між особами, яким Бог доручив водительство Церкви (1 Кор. 12. 28), не назвав царя. Не царі, але Апостоли, Пророки, Пастирі й Учителі провіщають Божественне Слово. Царі повинні пильнувати про розцвіт своєї держави, а про благо Церкви — Пастирі та Учителі” (Слово 2 про Ікони). Звичайно, іконоборні царі з цим не годилися.

Іконоборці завжди мали в своїх руках всю повноту світської влади і їх тиранія не має собі рівної в історії всіх гонінь. Усі сектанти всіх віків звичайно характеризуються великою запеклістю, і звичайно вони покликаються на добро своєї нації чи держави, усі мають своїх мучеників, але запеклість іконоборців не мала собі рівної в історії. Іконоборці спричинили в Християнській Церкві найбільшу бурю, яку коли спричиняли сектанти, — перевищували аріян і монофізитів.

Але іконоборча буря, хоч яка була вона кривава й насильна, не зламала проте чистоти Віри, не зламала Св. Православія. Православ'є пройшло за жорстокі гоніння через горно очищення, перемогло на всіх фронтах, і року 843-го дожило до своєї triumфальної перемоги, до Свята Православія.

7. ІКОНОПОЧИТАННЯ СЕРЕД ЧУЖИХ.

Ми в Канаді живемо серед оточення, яке часто не визнає почитання Ікон, для якого Ікони не священні. Це протестанти, англікани й прихильники різних сект, яких тут велике число. Вони не визнають Ікон, а тому й не тримають їх на стінах у своїх хатах. Кожен же православний, для кого Ікона священна, обов'язаний добре знати, чому ми почита-

емо Ікони й як їх почитаємо, повинен знати й ту довгу та тяжку історію, в якій православні кров'ю своєю вистраждали святість Ікон. І кожен православний повинен прикрашати свій дім Іконами, а без цього — він не православний.

Ця праця моя об'єктивна й наукова, але я пильнував писати її популярно, щоб вона була доступною для широких читацьких мас: Подаю тут усе, що потрібне для належного виявлення цілоти великої справи, — іконоборства й іконопочитання. Даю тут вияснення історичні й догматичні, які охоплюють усю цілість іконопочитання. Увесь український народ — з-первовіку іконопочитателі, а до сучасних іконоборців належить тільки небагато тих, що покинули свою прабатьківську довговікову Віру Православну, і вклоняються богам чужим.

Ми живемо на еміграції, серед чужого оточення, і щоб нам не виродитися, треба конче дотримуватися всього свого, що нам дала наша Православна Церква й історія.* А серед цього найбільша наша Святиня, відповідна українському духові, то наші чесні Ікони.

*М. І х а р і о н : Книга нашого буття на чужині, Вінніпег, 1955 р.

I.

ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА ПРО ІКОНОБОРСТВО.

1. Джерела.

Доба іконоборства тяглася дуже довго, понад сто літ, і писаного матеріалу за той час напевне було багато. Але, на жаль, матеріал цей до нашого часу не дійшов. — він загинув при кінці іконоборчого часу. Власне маємо мало джерел від самих іконоборців, бо їхні писання були понижені, коли вони самі впали, при париях Ірині та Феодорі, цебто за час VII-го Вселенського Собору 787-го року та за час Свята Православія 843-о року. Натомість джерельного матеріалу іконопочитателів дійшло значно більше, хоч цей матеріал не завжди об'єктивний.

Феофан, Ігумен Віфінського монастиря, жив у 758—817 (чи 817) роках, — це найголовніший історик іконоборства, і таким його вважали давні віки. Він написав свого “Хронографа” десь на кінці VIII-го поч. IX-го віку, може в роках 787—815. Працю його подає М і г н е : Patrologia Graeca, том 108. Хронограф (Літопис) Феодана описує час від Діоклетіяна по 813 рік, і був широко скрізь розповсюджений, перекладений на латинську мову. Феодан був на VII-м Вселенським Соборі. — Див. Преображенський П. Г.: Літописное повѣствованіе Феодана Исповѣдника (758—817). Відень, 1912 р. XII — 266 ст. Рец. Ф. Успенського в “Виз. Вр.” т. XXII ст. 297—304. — У великій праці своїй К. Н. Успенський (“Византийський Временник” 1951 р. т. IV) скрупульозно доводить, що “Хронограф” Феодана, “якого віки визнавали першоджерелом по історії іконоборства, таким рішуче вважатися не може” (ст. 260), але таке твердження не зовсім об'єктивне. Імператор Лев V Вірменин сильно переслідував та мучив Феодана, і він помер 12-го березня 817-го року. Обома Церквами, і Православною, і Католицькою, за своє ісповідництво Феодан зарахований до числа Святих.

Патріарх Никифор (792—828) написав, десь того ж часу, як і Феодан, свою славну “Коротку Історію” (“Istoria synptomos”), — це історія Візантії до Лева IV, до 769 року. Праця вміщена в М і г н е : Patrologia Graeca, том 100. Патр. Никифор помер на вигнанні за іконопочитання 829-го року.

“Життя Святого Стефана Нового”, вміщене в М і г н е : Patrologia Graeca, том 100. Склавав це Життя через 42 роки

по смерті Стефана Диякон Костантинопольської Великої Церкви (Св. Софії) Стефан десь 809-го року. Життя великого розміру. Св. Стефан багато вистраждав за іконопочитання, помер 20 листопада 765 (чи 767) року. Це дуже важне джерело. В перекладі на російську мову видрукуване в “Душеполезное Чтеніє” 1860 р. ч. III. ст. 263 302. Див. про це Життя праці: В. Г. В а с и л ь е в с к і й: Житію Св. Стефана Нового, Хр. Л о п а р е в ь: Византийські Житія Святыхъ.

Д ѣ я н і я Вселенскихъ Соборовъ, том VII, Казань, 1873 року. Увесь том містить Діяння VII-го Вселенського Собору, і взагалі багато цінних джерельних матеріалів. Це джерело дає цитується в цій праці просто Д. Крім цього, Акти VII-го Вс. Собору дає С. I. fon Hefele: Consiliengeschichte B. I—VII, 1885—1871, Augsburg, а головню томи III і IV; тут же й усі потрібні відомості про Собори. У I. D. M a n s i: Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, том XIII, — Діяння VII-го Вс. Собору.

“Vita G r e g o r i i Papae II”, Життя Папи Григорія II (715 — 11 лютого 731), видрукував M a n s i, Collectio, том XII, є важливі відомості. — Лист Папи Григорія II до імпераотра Лева III, рік листа подають не однаково: 727 р. або й 729 р. Але деякі вчені вважають цей лист не належним до Папи Григорія (К. Успенський, ст. 246—7). Листа цього подано в Актах VII-го Вс. Собору. Див. про це далі, у розділі XI.

“Хронограф” Георгія А м а р т о л а (Грیشника). Монах, може олександрієць, Амартол жив десь у другій половині IX віку, свого Літописа довів до 843-го року, до Свята Православія. “Хронограф” цей був за середні віки дуже поширений, а на слов’янську (болгарську) мову його перекладено ще за царя болгарського Симеона в X віці. На російську мову цього “Хронографа” переклав за своєю передмовою Е. Муральт 1859 р., а р. 1861-го видав і грецький оригінал.

Патріярх Г е р м а н: Про ересі й собори, видав M i g n e: Patrologia Graeca, том 98. Цей твір славного й смілого оборонця іконопочитання, а також його Послання були дуже поширені свого часу.

Св. Іоан Д а м а с к и н (VIII вік): “Три слові проти іконоборців”. Глибока богословська оборона іконопочитання. Твори перекладені на російську мову. “Слова про Ікони” Іоана Дамаскина зміщені у M i g n e: Patrologia Graeca, том 94. Третє Послання за Ікони в російському перекладі дане в “Христ. Чтеніи” 1823 року,

а всі три видав у своєму перекладі Б р о н з о в у Петербурзі.

Твори Преп. Феодора С т у д и т а (759—826), найсильнішого оборонця іконопочитання. Видані російською мовою: Творенія Преп. Феодора Студита, ст. 1867—1869, і нове: том I, Спб. 1907 р. Окремо вийшли його листи, томи I—II, і його життя. У Міня т. 99 всі його твори грецькою мовою. А. А. Д о б р о к л о н с к і й : Преподобный Феодоръ, исповѣдникъ и игуменъ студійскій, ч. I: Его эпоха, жизнь и дѣятельность. Одеса, 1913 р., ст. XX+972. Ч. II: Его творенія, вип. I, Одеса, 569 ст. Рец. Ф. Успенського в “Виз. Вр.”, т. XXII, ст. 172—184.

Пізніші джерела, історики: Кедрин, Зонара, Гліка й ін. так само докладно описують іконоборство, ставлячись до нього ще більш негативно, як джерела попередні. Найменшого оправдання іконоборства ніхто з православних давніх істориків-греків ніколи не подавав.

2. Література.

Література про іконоборство дуже велика, і тема розроблена тепер глибоко й всебічно. Я подаю тут тільки головніше, а в самих зазначених працях дається й дрібніша література. Порядок праць тут — хронологічний, цебо за роками їх друку.

К. Р а р а г г е g o r u l o s : Istoría tu Ellénikú ethnus, 1867. У томі III широко оповідається про іконоборство. Автор ставиться до теми дуже ліберально, вбачаючи в іконоборстві реформацію й соціальну.

о. Герасимъ І а р е д ь : Отзвы о С. Фотіи, Патріархѣ Константинопольскомъ. Є розділ: Иконопочитатели и иконоборцы, “Христ. Чтеніе” 1872 р. ч. I.

В. Г. В а с и л ь е в с к і й : Законодательство иконоборцевъ, “Журналъ Мин. Нар. Просв.” 1878 р. Кн. 10 і 11. Передруковано в “Труды”, т. IV, Лен., 1930.

К. Н и к о л ь с к і й : Анаематствованіе, совершаемое въ первую недѣлю Великаго Поста, Спб. 1879 р.

Ф. А. и Е. А. Т е р н о в с к і й : Грековосточная Церковь въ періодѣ Вселенскихъ Соборовъ. Київ, 1883 р. Тут на ст. 428—526, подана досить докладна історія іконоборства. Освітлення аж надто ліберальне, часто з випадками проти іконопочитателів, хоч автори — викладачі церковної історії в Київськім Університеті, а другий в Казанській Духовній Академії. Іконоборство освітлюється головню за Історією К. Папарригопуло, і ставиться це поруч з реформацією XVI-го віку.

Остроумовъ Гр. Догматическое значеніе VII Вселенскаго Собора. Научно-историческое изслѣдованіе. 1884 р., Карlsruhe.

K. Schwarzlose: Der Bilderstreit. Ein Kampf der griechischen Kirche um ihre Eigenart und um ihre Freiheit, Gotha, 1890, VIII+266 S. Рец. Ф. Успенського, "Лѣт. Истор.-фил. Общ." 1892 р., т. II ст. 107—109.

Ф. И. Успенскій: Борьба племенныхъ интересовъ въ иконоборческомъ вопросѣ, див. його "Очерки по исторіи византійской образованности", 1891 р.

Ф. И. Успенскій: Константинопольскій Соборъ 842 г. и утверженіе Православія. "Жур. Мин. Нар. Пр." 1891 р. Кн. I ст. 73—158. — Ф. И. Успенскій: Синодикъ въ Недѣлю Православія. "Журн. Мин. Нар. Пр." 1891 р. Кн. IV ст. 267—323. — Ці дві останні праці ввійшли в книжку Успенського: "Очерки исторіи византійской образованности", Спб. 1892. Див. рец. на них П. В. Безобразова "Визант. Врем." 1896 р. т. III, ст. 125—150.

Ф. И. Успенскій: Синодикъ въ Недѣлю Православія. Сводный текстъ съ прибавленіями, "Зап. Новор. Univ." 1893 р. т. 59 ст. 407—502. Вийшла окремо. Одеса, 1893 р. ст. VI+96.

А. П. Лебедевъ, Профессоръ Московскаго Университета: Вселенскіе Соборы VI, VII и VIII вѣковъ. Вид. 2. Москва. 1897 р. Тут, на ст. 126—205 подано докладно: "Иконоборство и VII Вселенскій Соборъ". Добре подана догматика іконопочитання

K. Krumbach: Geschichte der byzantinischen Literatur, Gotha, 1897, 2 Ausg.

Проф. И. Д. Андреевъ: Св. Германъ, Патріархъ Константинопольскій, "Богосл. Вѣстникъ" 1897 р. т.т. V—VII. Його ж.: Св. Тарасій, Патріархъ Константинопольскій, там же 1899 р. т. VIII. Ця праця вийшла й окремою книжкою: Св. Германъ и Тарасій, Патріархи Константинопольскіе, 1899.

Prof. Hugo Koch: Die altchristliche Bilderfrage nach der litterarischen Quellen, Göttingen, 1917.

Проф. Іван Огієнко: Костянтин і Мефодій, том I, Варшава, 1927 р., ст. 44—51: Диспут з Патріархом Іоаном.

Georg Ostrogorsky: Studien zur Geschichte des Byzantinischen Bilderstreites, Breslau, 1929.

Г. Острогорскій: Соединеніе вопроса о Св. Іконахъ съ Христологической догматикой въ сочиненіяхъ православныхъ апологетовъ ранняго періода иконоборчества, Прага, 1929, видання "Кондак. Семинарія".

Martin E. I.: A history of the iconoclastic controversy. London, 1930.

Прот. Сергій Булгаковъ : Икона и иконопочитание. Догматический очеркъ. Париж. 1931 р. Видання ІМСА. Подає вияснення головно догматики Ікони, часто занадто ліберально.

Свящ. Г. В. Флоровскій : Византійські Отцы V—VIII вв. Париж, 1933 р., ст. 247—254.

В. Н. Лосский и Л. Успенский : Der Sinn der Ikonen.

Левченко М. В. : История Византии. Краткий очерк. М.—Л., 1940.

Горянов Б. Т. : Иконоборческое движение в Византии. "Исторический Журнал" 1941 р. кн. 2.

В. Н. Лазарев : История византийской живописи, Москва, окремый розділ : Доба іконоборства. Рецензія в "Виз. Врем." V. 257.

М. Я. Сюзюмов. Проблемы иконоборчества в Византии. Окрема відбитка з "Учених Записок Свердловского Гос. Педагог. Института", Свердловськ, 1948 р., т. IV, ст. 48—110. Рец. М. А. Заборова в журналі "Византийский Временник", Москва, 1951 р. т. IV, ст. 190—201. У праці М. Сюзюмова, розділ II : Іконоборство й монастирське землеволодіння, розділ III : Роля конфіскації скарбів в іконоборчому русі в Візантії. Аж надто ліберальне, бо походить з СССР.

Проф. К. Н. Успенскій : Очерки по истории иконоборческого движения в Византийской Империи в VIII—IX в.в. Окрема відбитка з "Византийский Временник" т. III—VI. Москва, 1951. Головно критика джерел до іконоборства. Занадто лівого погляду на іконоборство, і взагалі на релігійні справи, — скрізь боронить іконоборців.

Акад. Ф. И. Успенскій : История Византийской Империи, т.т. I—II—III, М.-Л. 1912, 1917 і 1948.

Митрополит Іларіон : Поділ Єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її. Історично-канонічна монографія. Вінніпег, 1953 р.

Прот. А. Шмеман : Исторический путь Православия. Нью-Йорк, 1954 р., ст. 244—254.

II.

ІКОНА В ДОХРИСТИЯНСЬКОМУ СВІТІ.

1. ПОГРЕБОВІ ПОРТРЕТИ.

Мистецтво малювання, у тому й малювання особи (портрети), появилось дуже рано, — ще в дохристиянському, цебто поганському світі. У формі портрета малювання появилось чи не найперше в Єгипті, де ще за 3000 літ до Христа сильно розвинувся був звичай виготовлення т. зв. похороного портрета.¹

Похоронний портрет став в Єгипті обов'язковою частиною похоронного обряду, і нормально впливав з глибокої віри єгиптян у позагробове життя, в безсмертність душі. Єгипетська віра вимагала обставити — чи то реально, чи бодай у малюнкові, — будуче життя померлого конче так, як він провадив його за життя. Ось тому могилу померлого завжди обставляли малюнками з його власного життя, малювали його дім, родичів, слуг, робітників і т. ін. А при цьому при могилі конче був і портрет самого покійного, і сильно пильнували, щоб був він дійсно схожий з померлим. Споряджали й портрети позосталих родичів, що мали опікуватися позагробовим життям померлого.

Звичайно малювали нагрудний портрет на дощечці, і вкладали його при мумії, поверх обличчя. Малювання похоронного портрета часто замовляло-

¹Див. Н. П. Кондаковъ: Русская икона, ч. I ст. 11—25: Повстання Ікони, Прага, 1931 р., видання *Seminarium Kondakovianum*. — Проф. Н. В. Покровский: Церковная археология, Петр., 1916, ст. 191—204.

ся наперед, ще за життя, або робилося незабаром по смерті.

Олександрійське портретове мистецтво стояло дуже високо. Було багато мистецьких заведень, в яких виготовляли ці похоронні портрети. При єгипетських некрополях завжди були величезні мистецькі майстерні похоронних портретів.

2. ІКОНИ МУЧЕНИКІВ.

Оцей звичай похоронних портретів також був занесений з Єгипту до греків та до римлян. І перші християни сприйняли його, але не повно, — застосували його тільки до Мучеників та Ісповідників, взагалі до Святих. Звичайно малювали Мученика на дерев'яній дошці, малювали в більшості тільки погруддя, і ставили в мартиріях (усипальницях Мучеників) над могилами, — для прощання чи й для поклоніння.

Ці похоронні Ікони робилися звичайно чи раз, чи по смерті. І Греція (Візантія) дала й свою назву цим портретам: *eikon* (читається *ікон*), наше *і к о н а* (чи Образ), перше значення якого — всякий портрет, пізніше — портрет тільки Святого, цебто Ікона.

Уже з початку Християнства появилось багато похоронних Ікон скрізь, де були християни, а Візантія знала таких Ікон у великому числі. Разом з Християнством в Україну прийшли й Ікони вже в їх розвиненому вигляді, як малюнок Святих.

Саму ідею Ікони Християнство запозичило від греків, і взагалі дохристиянська іконографія сильно вплинула на християнську. Ідеальні зразки чи-

стої Ікони були вже в грецькій дохристиянській іконографії — ще Еллада дала прекрасні зразки очоловічення богів.

3. ВПЛИВ ПОГАНСЬКОГО ІКОНОПИСАННЯ.

Ікона, як така, взагалі найперше появилася в язичників, у яких мистецтво малювання сильно розвинулось, і були видатні мистці. Поганські храми були повні образів, особливо з природи, про що нам свідчать Єгипет, Греція, Рим, Схід. Взагалі, поганство сильно користалося з малювання, і високо його розвинуло.

Мистецтво, як засіб глибокого богопізнання, розробило ще поганство, і це воно поставило вже питання про природу божества і про можливість його змалювання. Ікона, як священний образ, народилася ще до Християнства. І власне ще поганський світ передав Християнству вироблену ідею ікони, а навіть основні принципи іконописання: зображення на площині зо зворотною перспективою, прийоми зображення, напр. подавати тільки анфас, орнаментика ікони й т. ін. І добре пише о. С. Булгаков: “Язицька (поганська) іконографія — це природний Старий Заповіт для іконографії християнської, подібно до того, як таким же Старим Заповітом є поганська філософія для християнського богословія”.²

4. ІКОНОПИСАННЯ Й ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ НАРОД.

Ізраїльський народ зо всіх сторін був оточений поганськими народами, що вживали ікон. Ці поганські народи сильно впливали на Ізраїля, особли-

²Ікона, ст. 11.

во ж іконами своїх богів, бо народ дуже горнувся до цих ікон. Через такий стан Ізраїль рано пов'язав ікону з поганством, і в цілях оборони себе став виступати і проти ікон, і проти малярства, і взагалі забороняв релігійні зображення. Але одної простої лінії Ізраїль утримати не міг і не зміг, — і таки допустив фігурні ікони до свого храму.

5. ІКОНА В ПЕРШИХ ХРИСТИЯН.

Ось через це і Християнство в перші часи приймало негативний юдейський погляд на Ікону, і звичайно їх не мало. Але незабаром Ікона таки появляється у християн, бо вона Християнству, як такому, не суперечила, а тому легко, тихо й спокійно ввійшла до нього. Християни скрізь були оточені народами, що широко вживали ікон, і тому ідея Ікон рано защепилася і в них.

Але погляд на Ікони в Християнстві цілком змінився. Для поганина ікона була правдивим богом, фетишем, і він вклонявся їй, як своєму богові. У поган не було різниці між образом і первообразом, а тому їх поклоніння сбразові було ідолопоклонством.

І зовсім інше для християнина: Ікона — це йому тільки символ Первообразу, намальованому на ній, і християнин вклоняється не дереву, не малюнкові, а тільки тому, хто на Іконі намальований, цебто Первообразу.

III.

ПОЧАТКИ ІКОНОПОЧИТАННЯ.

1. НЕРУКОТВОРНІ ОБРАЗИ ІСУСА ХРИСТА.

1. Появлення перших Ікон у Християнській Церкві зв'язане ще з Самим Ісусом Христом. Перша Ікона — це так звана **А в г а р і в с ь к а** Ікона. Історик IV віку Евсевій пише, що за часу Христа в Месопотамії було Едеське царство, царі якого носили почесну додаткову назву “Авгар”, цебто “Могутчий”. Є церковне передання, що едеський цар Авгар Ухомо (“Чорний”) добре знав Христа й листувався з Ним. Одного разу він сильно захворів, і послав до Ісуса свого посланця, і просив, щоб Пророк подарував йому Свого Образа, і він видужає. Христос виконав це прохання: узяв рушничка і витер Своє Лице, — і на рушнику відбився Божественний Образ Спасителя! Авгар одержав цього Образа, — і видужав. Це перший “**Н е р у к о т в о р н и й**” Образ (“Ахейропоета”) нашого Спасителя.

Оповідання про цю Ікону стрічаємо також у вірменського історика другої половини VI-го віку у Мойсея Хоренського, який взяв його з т. зв. “Діянъ Апостола Фаддея”. А в половині VI-го віку церковний історик Евагрій також описує цю Ікону грецькою мовою. Великий богослов і Отець Церкви Іван Дамаскин у VIII-м віці пише,¹ що сам бачив цей Нерукотворений Образ в Едесі і докладно описує його. Про цього Образа згадують і Отці на VII-м Вселенським Соборі. З Едеси цей Образ був перенесе-

¹“Докладний виклад Православної Віри”, IV. 16.

ний року 944-го до Костянтинополя, і тут його знову описав імператор Костянтин Порфірородний.

Дальша доля цього Нерукотворного Образа дуже сумна, — року 1204-го, коли т. зв. “хрестоносці” увірвалися в Костянтинополь, то вони пограбували в нім багато Святинь, а в тому і Нерукотворного Образа. Ікону везли в Рим (чи в Венецію), але знялася буря на морі, і корабель загинув з Образом; правда, Рим твердить, ніби цей Образ таки в нього в церкві Св. Сильвестра й тепер. Також і Генуя в Італії завіряє, що Нерукотворний Образ був привезений до неї, і тут зберігається й тепер.²

2. Є й другий Нерукотворний Образ, такого ж походження, відомий як Образ В е р о н и к и. Коли Ісус ніс тяжкого Хреста на Голготу, кривавий піт котився з Його Обличчя. Одна благочестива жінка, що супроводила Спасителя, подала Йому рушника, Ісус витер Лице Своє, — і на рушничку відбився Божественний Лик (інше передання твердить, що Вероника сама витерла Ісусове Лице). Оповідання про це записане в апокрифічному Євангелії Никодима та в Хроніці візантійського історика Івана Малали з першої половини VII-го віку.

Про саму Святу Веронику давні оповідання передають ще, що це була благочестива жінка в Єрусалимі. Бувши в її домі, Христос витер рушничком Своє Лице, і на ньому відбився Його Образ. Знов інші оповідання твердять, що це була та кровотолива жінка, яку зцілив Ісус.³

²Проф. Н. Б а р с о в : Образъ Ісуса Христа. Див. Енциклопедія Брокгауза, шістьом 42 ст. 563, і шістьом 79 ст. 165.

³Деякі вчені слово В е р о н і с а виводять з века ікон — правдива Ікона. — Про образ (Лик) Ісуса Христа в велика література. Пор. М. Х и т р о в о : Подлинный Ликъ Спасителя, Москва, 1894 року.

3. Є ще й третій Нарукотворний Образ Спасителя, — це т. зв. Єрусалимська П л а щ а н и ц я, яку католики звать Туринською. Коли Ісуса поховали, то Його всього огорнули чистою Плащаницею (полотниною), яка й позосталась в гробі, коли Спаситель Воскрес, — і ось на цій Плащаниці і відбився ввесь Спаситель, також і Його Божественне Лице. Нерукотворна ця Плащаниця була найбільшою Святинею Єрусалимської церкви, і в VIII-м віці її тут бачив і докладно описав Св. Отець Іван Дамаскин (VIII вік).

Коли на Єрусалим напали були араби-магометани, то цю Плащаницю перенесли в Царгород, до славного т. зв. Влахернського Храму. Року 1204-го, коли “хрестоносці” захопили Царгород, вони поварварськи ограбували царгородські православні Святині, а в тому й Нерукотворну Плащаницю вивезли в Італію. По довгих блуканнях ця Плащаниця знаходиться тепер у місті Торіно (Турино). Під час Великодня цю Святиню виставляють на 20 день для покіління, і до Неї сходиться безліч народу.

Ця Плащаниця кілька раз досліджувалася, й дає змогу встановити правдивий Образ Христа. На Плащаниці й тепер знати сліди Крови.⁴ Правда, висловлюються й сумніви про правдивість цієї Святині.

• 2. ПЕРШИЙ ІКОНОПИСЕЦЬ, АПОСТОЛ ЛУКА.

Церковне Передання донесло нам звістку і про першого іконописця, — ним був Євангелист Л у к а, лікарь заняттям, один з 70-ти Учнів Христа. Він

⁴Е. Л у ж н и ц ь к и й: Про Святу Плащаницю Господню. “Америка” 1951 р. ч.ч. 80-81-82. Пор. Прот. С. Б у л г а к о в ь: Икона и иконопочитание, ст. 69.

був першим видатним іконописцем, і це він намалював перші Ікони з Божої Матері, про що свідчить письменник VI-го віку Федір Читач. Про те саме свідчить і Св. Іоан Дамаскин (VIII в.), розповідаючи, що Ап. Лука намалював Образу Божої Матері, і послав його Антіохійському Єпископові Феофілові. Намалював Ап. Лука також і Образу Ісуса Христа, про що маємо свідчення в монаха Михаїла в його життєпису Феодора Студита (†826 р.). У Візантії, — як подає Передання, — було кілька Ікон Пресвятої Богородиці, написаних Ап. Лукою, та багато давніх копій з них, — у X-м віці кілька з них дісталися навіть до нас в Україну, і були тут глибоко шановані, й такими позостаються й тепер (див. далі розділ XX).

Україна з глибокої давнини прийняла іконопочитання, як Передання церковне. В Іпатському Літопису під 988 роком подається: “Апостоли Ікони передаша, Лука бо Євангелист, первое написав, посла в мир”. Історик половини IX-го віку Георгій Амартол вияснює про Луку докладніше: “Єще убо Апостолом Лукою ізображено і Пречистия Богоматере, єще живе суще ей, Святий образ посла в Рим к Феофилу, к нему ж і Євангеліє і Діяніє Святих Апостол посла, іже і донині чудеса творить.”⁵

3. ПЕРШІ СИМВОЛІЧНІ ІКОНИ.

До нашого часу дійшло багато найрізніших священних малюнків I—II—III віків по перших християнських катакомбах, різних печерах, по могилах Мучеників, що були й першими християнськими

⁵Повість Времених Літ, Москва, 1950 р. ч. II ст. 340, у коментарі на 988 рік.

храмами, і т. ін. Дійшло багато малюнків Ікон на стінах, на гробницях, на церковних Сосудах, світильниках і т. ін.

Сучасний подорожній по римських катакомбах так описує їх: “У катакомбах збереглось багато священних зображень. Малюнки I віку — виключно символічні. Христос зображується як Добрий Пастир з ягням на плечах. Часті зображення Хреста й риби.

“У II віці вже появляються малюнки Божої Матері, спочатку Жони Молілниці (Оранта) з піднятими догори руками, а потім і з Младенцем (Дитиною). У катакомбі Св. Прискіли є зображення Божої Матері з Младенцем, кінця II чи початку III віку, цілком подібне до наших давніх Ікон. Богородиця зображена з покритою головою, так що волосся її не видно. Вінчики навкруги голів її і Младенця круглі, нашого східного православного типу.

“А в малюнках II віку знаходимо вже Христа, сидячого на Троні, з бородою й довгим волоссям, це — Пантократор чи Вседержитель. Є зображення Апостолів та Мучеників.”⁶

Християнське малювання, особливо в добу гоніння, коли доводилося зо всім ховатися, часто виливалося в різні символи, що були знані тільки християнам. Звичайно, це ще не була Ікона догматична, а тільки символічна або сигнітивна.

Тоді християни малювали чи різьбили агнця (“Агнець, що бере гріхи світу”), голуба, Доброго Пастиря, Хреста, виноград, корабля, ліру, ківницю (якоря), й т. ін. Малювали Орфея, що грає на лірі й заспокоює звірів, — це визначало Христа, що

⁶Єпископ С е р а ф и м : Паломничество из Нью-Йорка в Святую землю. Нью-Йорк, 1954 р. ст. 17.

скикає до себе всіх людей.¹ Особливо часто християни малювали чи різьбили р и б у, як символа християнства; це тому, що грецька назва риби, і х т ю с, була анаграмою (початковими буквами) слів: “Ісус Христос, Божий Син, Спаситель”.

4. СВІДЧЕННЯ ПЕРШИХ ОТЦІВ ЦЕРКВИ ПРО ВЖИВАННЯ ІКОН.

Довга низка давніх великих Отців й Учителів Церкви ясно свідчать, що в Церкві є Ікони й вірні шанують їх. Уже Тертуліян (160—230) згадує про Образи Спасителя на церковних Чашах, — Його вирізьблювали на взір Доброго Пастиря. Про Ікони пишуть Амвросій Медіоланський (340—397), Ісидор Пелусіот (†448 р.) і багато інших. Археологічний матеріал свідчить, що в IV і V віках іконопочитання в Християнській Церкві остаточно закріпилося й поширилося, і позосталося таким аж до нашого часу.

Св. М е ф о д і й Патарський (†312 р.) пише: “Ікони Божих Анголів, Початків і Влад, що робляться з золота, ми робимо на честь і славу Божу.” Історик IV віку Євсевій пише про Ікони Апостолів Петра й Павла, і Самого Спасителя, які збереглися від християн ще I віку (Церковна Історія VII. 18). Свідчить і бл. Августин в IV віці, що були такі, що навіть одежу свою любили прикрашати Іконами.

За імп. Костянтина Великого, з 313 року скрізь стали будувати храми, а внутрішні стіни їх прикрашали мозаїчними Іконами.

¹Див. О з е р е ц к і й: Мифологические сюжеты в христианских археологических памятниках: “Павосл. Обзорііе” 1872 р. червень. Див. ще Н. В. П о к р о в с к і й: Очерки памятниковъ православной иконографіи и искусства, Спб., 1895 р.

Архиепископ Кесарії Каппадокійської, Св. Василій Великий (329—379) писав про Ікони: “Приймаю Св. Пророків, Апостолів і Мучеників, і кличу їх заступатися перед Богом, щоб через них, через їхнє заступництво Бог був милосердний до мене. Тому й образ їх на Іконах почитаю й поклоняюся їм, особливо ж тому, що вони передані від св. Апостолів, і не заборонені, але малюються по всіх наших Церквах” (Діяння VII. 299).*

Про велике поширення Ікон свідчить і Св. Іван Золотоустий, Архиепископ Костянтинополя (347—407), а саме, як поширені були Ікони Св. Мелетія: “Багато-хто робили образа св. Мелетія і на келихах, і на перснях, і на печатках, і на чашах весільних, і на стінах, і скрізь, щоб повсюди бачити тілесний образ його, і таким чином мати втіху в розлуці з ним” (Діяння 233).

Так само й бл. Теодорит, Єп. Кирський (386—457) свідчить про Ікони Преп. Семена Стовпника: “Кажуть, що в великому Римі цей муж був такий славний, що на всіх одвірках ремесничих закладів ставили маленькі Ікони його, чекаючи від цього оборони та опіки” (Діяння 299).

І вже в IV—V віках появилися правдиві Ікони Спасителя, а також різних осіб Старого й Нового Заповіту. По ересі Несторія в першій половині V-го віку, як протест проти його науки, появилось багато Ікон Божої Матері. Письменник IV-го віку, Амфілохій Іконійський свідчить, що вірні ревно прикрашують храми та свої доми Іконами (Діяння 519). Маємо свідчення (Д. 44), що Єпископи, прибуваючи

*У цій праці скорочення “Діяння” або просто Д визначає книгу: “Дѣянія Вселенскихъ Соборовъ”, т. VII, Казань, 1873 р.

на Собори, звичайно приносили з собою Ікони. Пізніш Папа Григорій III (715—731) писав, що “жодна благочестива людина, вируждаючись у дорогу, не подорожує без Ікон” (Діян. 44).

А на пізніші часи іконопочитання шириться все більше та більше, і тут можна було б подати десятки різних свідчень. На кінець VI-го віку іконопочитання закріпилося сильно і скрізь.

5. ЦЕРКОВНЕ ПЕРЕДАННЯ ПРО ІКОНИ.

Таким чином церковне Передання виводить початок християнської Ікони від Самого Христа, від Якого позосталося три Нерукотворені Образи. Це ж Передання першим Іконописцем зве Апостола Луку, який намалював кілька Образів Божої Матері, що підтверджують давні історики.

Крім цього, в християнських катакомбах маємо немало перших Образів.

Так само маємо багато виразних свідчень Св. Отців, які розповідають про Ікони, і про їх поширення.

Ось усе це створило церковну традицію, церковне Передання про Ікони. Передання це справді надзвичайно міцне, бо походить від Самого нашого Господа. І воно мало й має вирішне значення, і на його основі виростало іконопочитання.

І власне церковне Передання про Ікони лягло в основу й пізнішого Догмата про Іконопочитання VII Вселенського Собору.

IV.

ПОЧАТКИ ІКОНОБОРСТВА.

1. ІКОНОБОРСТВО РАННЄ.

Іконоборство появилось рано. Як каже дослідник, “уже в добу раннього Християнства іконоборчі течії розходяться як на Сході, в широких народніх масах, так і на Заході, в кругах вищого Духовенства. У Малій Азії ці іконоборчі течії ніколи не спинялися, і держалися в громадах (сектантів) монтаністів та новиціян, а також у численній секті павликіян.”¹ Це твердження, звичайно перебільшене, але справді ідеологічне іконоборство розпочалося рано, і розпочалося в самій Церкві. Але спочатку державна влада до нього не приставала, тому іконоборство не ширилось.

Спір за іконопочитання розпочався найперше про Ікони Спасителя, — чи Христос, як Бог може бути намальований. І відразу стало видно, що питання про Ікони — це не обрядове питання, але питання чисто догматичне, а до того й надзвичайно глибоке.

Сліди виразного іконоборства маємо вже з IV-го віку. Так, піваріянець Єпископ Кесарійський Євсей Памфіл (263—340) у своєму листі до цариці Констанції впадає в сумнів про Ікони.² Десь року 313-го 15-го травня (чи року 305-го) в південній Іспанії в місті Ельвірі (тепер Гренада) відбув-

¹В. Н. Л а з а р е в : История византийской живописи, 1947 р. т. I ст. 63.

²Див. Діяння VII-го Вс. Собору ст. 255—256. Див. ще о. С. Б у л г а к о в : Икона, ст. 20, тут і зміст листа.

ся Собор Єпископів, — і він 36 Правилем заборонив прикрашувати храми Іконами і кланятися їм. Це було ще тоді, коли окремі Церкви не мали міцнішого пов'язання, і мали забагато свого місцевого.

2. МАЛА СВІДОМІСТЬ ВІРНИХ — ПРИЧИНА ІКОНОБОРСТВА.

На раннє повстання іконоборства безумовно впливало те, що спочатку широкі маси народу не були добре навчені, як саме належить ставитися до Ікон. До християн вступало багато поган, які звикли кланятися ідолам, — ставши християнами, вони плутали старе з новим, і стали кланятися Іконам, як Ідолам. Звичайно, Церква з цим завжди боролася, але це давало іконоборцям привід виступати проти Ікон.

Але іконопочитання з бігом часу зростало все більше, і вже в IV—V віках затвердилося остаточно. І спочатку сама справа іконопочитання не була в Церкві належно висвітлена, не було глибше богословськи вияснене, чому й як ми почитаємо Ікони. Тому не диво, що простий народ може часом і не вмів відрізнити намальовану особу від матеріялу, на якому був малюнок. Цебто, до іконопочитання закрадалися суевір'я, які з IV-го віку все зростають. Письменник і отець Астерій Амасійський в IV віці свідчить, що часом дехто прикрашував Іконами й свої одежі, як знак благочестя.

Анастасій Синаїт (†599 р.) скаржився: “Багато хто думають, ніби Хрещення заступається тим, що, ввійшовши в церкву, перецілує всі Ікони, не звертаючи уваги на Літургію й Богослуження”.³

³Прот. Ш м е м а н, ст. 249.

3. СУЄВІР'Я, ПОВ'ЯЗАНІ З ІКОНОПОЧИТАННЯМ.

Пізніше, візантійський імператор іконоборець Михаїл II Заїка (821—829) писав, — але надто не об'єктивно, — 10 квітня 824 р до імператора Людовика Благочестивого листа, а в ньому злісно нападав на іконопочитателів. Він писав: “Найперше іконодули (іконопочитателі) вигнали з храмів Святого Хреста, і замість нього повісили Ікони з лямпадами. Перед Іконами вони кадять фіміямом, і виявляють їм таку ж честь, як і Священному Знаменню, на якому постраждав Христос. Вони співають перед Іконами Псалми, поклоняються їм, і від самих Ікон чекають собі помочі. Багато-хто обвішують їх льняним полотном, і обирають їх кумами при Хрещенні дітей. А хто постригається в монахи, ті занехали вже попередній звичай передавати своє волосся присутнім шанованим особам, а кладуть їх до Образів. Деякі Пресвітери й Клирики зскрібали фарбу з Образів, змішували її з проскурками й вином, і роздавали після Причастя. Дехто давали Євхаристію іконописним Святим, роблячи їх причасниками. А дехто правили Богослуження не в храмах, а в приватних домах, і користалися з Ікон, як з вівтарної Трапези. Оце і багато подібного робиться, і це вчені й мудрі люди признали недозволеним і недорічним”.⁴

Уживання Ікон, як кумів, дозволяв Св. Феодор Студит (759—826). Він писав спафарію Івану: “Ми дивуємось твоїй справді великій Вірі! Бо нам сказали, що ти вжив Святу Ікону Великомученика Дмитрія замість кума, і таким чином учинив Хрещен-

⁴Г е ф е л е : Історія Соборів, т. IV ст. 37—38, 387. М а н с і : Collectio t. XIV p. 320.

ня богохранимого сина свого. Честування Образу, каже Василій Великий, відноситься до Первообраза. Тому ясно, що Мученик через свій Образ сприйняв дитину, наскільки ти так вірив. Яке ж щастя тобі, що ти набув, як кажуть, кума, не якогось там начальника, а вищого й кращого!"⁵

Звичайно, таке суевірне ставлення до Ікон було ділом тільки окремих осіб, а не Церкви, але в людей злої волі воно викликало різні напади на іконопочитання.

4. ІКОНОБОРСТВО ЗБІЛЬШУЄТЬСЯ.

Як вище сказано, розпочалося іконоборство в Церкві рано, але ним захоплені були тільки окремі особи, а не більші групи. Уже в IV віці бачимо іконоборців, а часом і більші групи їх, особливо серед сектантів, напр. т. зв. євноміяни не почитували ані Святих, ані Мощів. Першим, хто писав проти можливості намалювати Божество, був давній історик Християнства, Єпископ Кесарійський Євсевій (†340). У своєму листі до імператриці Констанції він докладно пише, що Спасителя людині не сила намалювати, — бо намалює людину, а Він же був Богочоловік, а не тільки чоловік (Діяння 531).

А далі, з бігом часу число іконоборців зростало. Несторіяни в Індії (томіти) в VI в. були проти почитання Ікон. У VI віці монофізит Север нищив Ікони, нищив Жертівники й перетоплював свщ. Сосуди. Монофізит Філоксен скидав Ікони Анголів, а Ікони Спасителя ховав по недоступних місцях (Діяння 405).

За перших часів Християнства, коли воно ще

⁵Творенія Феодора Студита, I, II, 17. Див. Ф. Терновськ и й, ст. 511.

де в чому трималося юдейства, бувало, що язичники часом навіть глузували з християн, що в їхній культурі нема Ікон, нема самих храмів, вівтарів, статуй. На це християни відповідали по-юдейському: “А ви думаєте, що ми принижуємо предмет нашої пошани, коли не маємо ані храмів, ані вівтарів? Нащо я робитиму собі подобу Бога, коли по правді людину створено на образ і подобу Божу? Нащо я будувавиму храм, коли навіть увесь цей світ, якого створив Він, не в силі обняти Його?”⁶

Та з бігом часу християни позбулись юдейського погляду на мистецтво, і в них появилися Храми й Ікони, але ці стародавні погляди в декого позо-сталися. Іконоборство зростало в VI віці, а в віці VII-ім стало сильним, — почали вже збирати докази проти іконопочитання, а особливо проти цілування їх, — пригадувалось, що ще Цицерон підсміювався з запопадливого почитування статуй у римлян, коли горливі поцілунки приклонників зовсім відгризли підборіддя в знаменитого мідного Геркулеса в Агригентському храмі.⁷

В обороні іконопочитання, починаючи з IV-го ст., виступають завжди славні Отці Церкви, а це свідчить, що було й іконоборство. В обороні цій уже в IV віці сильно виступали Василій Великий, Григорій Богослов, Григорій Ниський і ін. У віці VI так само боронить іконопочитання Анастасій Синаїт, С. Столпник молодший й ін., а в віці VII-му Леонтій, Єпископ Никопольський, написав уже цікавий твір в обороні іконопочитання (Діяння 268—

⁶І. О г і є н к о : Костянтин і Мефодій, т. I ст. 45, Варшава, 1927 р.

⁷Т а м с а м о, ст. 46.

273). У VII-му ж віці сильно виступали вже проти цілування Ікон.

Пізніше, в віках VII — на початку VIII іконоборство виразно зародилося навіть серед Єпископату на східних границях Візантії. І воно сильно розгорілося, бо до нього пристав імператор та влада.

5. ІКОНОБОРСТВО БУЛО НЕЗАЛЕЖНЕ ВІД ЄРЕСЕЙ.

Іконоборство розвивалося без зв'язку з різними попередніми ересями, розвивалося самостійно й незалежно від них. Навпаки, самі іконоборці, нападаючи на іконопочитателів, часто звали їх еретиками несторіянами, бо вони в Іконах “розділюють одного Сина й Бога Слово на двоїцю синів”;⁸ звали й еutihіянами, бо ніби в Іконах зливається в одне те, що не злите в Богочоловіку. Отже, можна твердити, що попередні ересі, які грасували в Візантії, на іконоборство не впливали, — воно повстало незалежно від них.

Але треба ствердити, що еретики рано виступали проти іконопочитання. Напр. піваріянин Евсевій Кесарійський (263—340), батько церковної історії, ідучи за Оригеном, доводить неможливість намалювати Божество. Так само монофізити, а пізніше й монофеліти відкидали іконопочитання.

З візантійських імператорів розпочав був іконоборство ще Филиппик Вардан (711—713). Він року 712-го скликав був Собора, і відмінив ним постанови VI-го Вселенського Собору. Сам він прилюдно висловлювався проти Ікон, і мав намір заборонити іконопочитання, але всі були проти цього, і 3-го червня 713-го року скинули імператора з престолу.

⁸І. Огієнко: Там само, ст. 46—47.

У.

ПРИЧИНИ ПОВСТАННЯ ІКОНОБОРСТВА.

1. МУСУЛЬМАНИ ПРОТИ ІКОН.

На повстання іконоборства здавна впливали найперше державні інтереси Візантії, а саме, — магометанське питання. М у с у л ь м а н и сунули зо Сходу трібною лавою, і вже в VII ст. захопили під себе землі патріархатів Олександрійського, Антіохійського та Єрусалимського, і стали на границях стислішої Візантії, стукаючи в її ворота. Народ це був сильний, який свідомо йшов на Християнство, бо ніс Коран на вістрі меча. Мусульмани (сарацини) були, як і юдеї, противниками іконопочитання, у себе забороняли малюнки, і в підбитих землях стали рішуче виводити його. Так, вони вривалися до християнських храмів, і гвалтом нищили Ікони та глузували з них. Звичайно, сарацини ширили свій Коран, а він був проти Ікон.¹

Мусульманські правителі часом робили жорстокі погроми християн. Так, емір Езид (чи Язид, 720—724) на початку VIII-го віку наказав у Палестині понищити всі Ікони, і його зарядження було виконане... “Чесні Ікони були попалені, а церковні будинки, прикрашені малюнками, частинно перефарбували, частинно малюнки зошкребли. Понищили і всі інші малюнки, які були де на міських площах для прикраси” (Діяння 421—423).

Стародавнє оповідання передає, що єгипетсько-го халіфа Язида II намовив до всього цього один злісний єврей, Тессарокоптапихис. Цей юдей уві-

¹Вл. Г о р д е в с к и й : Государство Сельджукидов Малой Азии, М.Л. 1941.

йшов в довір'я халіфа, і одного разу обіцяв йому довге 30-літнє спокійне правління, якщо халіф Язид зараз таки розішле по всій своїй державі грамоту про те, щоб скрізь понищити Ікони. Халіф погодився, і грамоту вислав, і скрізь понищили Ікони й фігури. “Довідавшись про це все, лжеєпископ Наколії Костянтин зо своїми близькими став наслідувати беззаконним юдеям та безбожним арабам, і збезчестив церкви Божі”. Але халіф Язид прожив по цьому тільки 2½ роки, чому син Язидів Улід покарав смертю злісного юдея намовника. Про це все оповідав на VII-м Вселенському Соборі Ієромонах Іоан.²

2. МУСУЛЬМАНИ Й ЮДЕЇ СМІЮТЬСЯ З ІКОНОПОЧИТАННЯ.

Християнські володіння ширилися й на Схід, де стрілися в запеклій боротьбі з мусульманством та жидівством, а вони повели проти іконопочитання завзяту боротьбу. При поширенні Християнства на Сході йому все тикано пальцями власне на Ікони. Від давнини маємо записане таке злосливе підсміювання магометанства й жидівства з християн: “Християни хваляться, ніби поклоняються правдивому Богові, а між тим вони дали світові більше ідолів, ніж скільки вони зруйнували їх по грецьких храмах. Християни, визнавши духовної науки, не стидаються прилюдно кланятись фігурам з металу, каменя та дерева, малюнкам на полотні та незграбним подобам незчисленних чудотворців. Християнство зробилося культом ідолів, у той час, як наші мечеті та синагоги прикрашені тільки присутністю

²Migne: *Patrologia Graeca*, t. 109 p. 517—519. — М а н-
с і : *Collectio*, t. XIII.

духа правдивого, єдиного Бога й законами Пророка”.³

Це було тяжке й злосливе обвинувачення, й на-
смішка над Християнством, яке сильно дошкулюва-
ло всім, хто стикався з мусульманами. А цих стич-
ностей було тоді багато.

3. МУСУЛЬМАНИ ПРИЙМУТЬ ХРИСТІЯНСТВО, КОЛИ ПРИПИНИТИ ІКОНОПОЧИТАННЯ.

І ось серед вищих державних мужів Візантії з
кінця VII-го ст. стала сильно ширитися думка, що
сарацин можна було б приєднувати до Християн-
ства, але великою супроти цього перешкодою явля-
ються Ікони. Говорили й агітували відкрито, що
коли б знищити іконопочитання в християнських
храмах, то це спасло б Візантію від заливу магомета-
нами, бо їх можна було б перетягнути на Християн-
ство. Думка ця сильно ширилась серед військового
проводу, і взагалі серед війська, де через це рано
розвинулося запекле іконоборство, й звило собі тут
тепле кубло.

Оце були перші, головнo зовнішнього характе-
ру причини іконоборства. Ці причини — мусуль-
манство й юдейство — виставлені були здавна й до-
бре висвітлені. Ще на VII-м Вселенському Соборі
787 р. представник східних Патріархів, єрусалим-
ський Ієромонах Іоан читав свого доклада, а в ньo-
му доказував, що “найзліша й богоненависна єресь
іконоборців” повстала через мусульман і юдеїв.
Патріарх Тарасій, голова VII-го Вселенського Со-
бору, даючи Іоанові слово, сказав: “Через те, що в
попередньому вже вияснилось, що Церкву обвину-

³М а н с і, XIII. 110. Див. І. О г і є н к о: Костянтин і Ме-
фодій, т. I ст. 46.

вачували за Чесні Ікони юдеї, язичники, самарити, маніхеї, то треба вислухати й улюбленого брата нашого. Він має вияснення, звідки пішло викидання Ікон”.⁴

4. ІКОНОБОРСТВО — ЦЕ ДОБА ЗАДУМАНИХ СОЦІАЛЬНИХ РЕФОРМ.

З бігом часу наука стала пильніше досліджувати довгу добу іконоборства, й шукати глибших причин його. Як я вище зазначував, джерела дійшли головню тільки від одної сторони, від іконопочитателів (іконодулів), а від іконоборців (іконоклас-тів) дійшло мало, тому про причини великого й глибокого іконоборчого руху джерела подають не повно. Через це про причини іконоборства багато писалося й пишеться.

Одним з перших, хто глибше дослідив іконоборство (іконокласм), був учений грек, знаний історик К. Папарригопуло. Він 30 літ працював над своїм твором: “Історія Еллінського Народу”, і з р. 1867-го випустив 5 томів цієї праці. У т. III цей грецький історик, описуючи іконоборство, видвинув на перше місце його політичне й соціальне значення, указуючи, що це була доба задуманих, але мало проведених реформ візантійського життя. Візантійські імператори хотіли, на думку Папарригопуло, провести великі реформи, напр. знищення панщини, обмеження церковного землеволодіння й т. ін. Через усе це назва цього руху “іконоборство” вузька, бо не охоплює ширини його.

Інші вчені, напр. В. Г. Васильєвський, Ф. А. Терновський, Ф. І. Успенський, М. Сюзюмов, К. Н. Ус-

⁴М і г н е: *Patrologia Graeca*, t. 109, p. 517—519.

пенський і ін. пішли значно далі і виставляють добу іконоборства, як добу широкого й глибокого громадського руху в Візантії, пов'язаного не тільки з іконоборством, як руху, в якому брали уділ всі класи громадянства. На їх погляд іконобори — це ліберали, а іконопочитателі — це церковні консерватисти.

Особливо на цьому стоять сучасні совітські вчені, такі як М. Сюзюмов, К. Успенський і інші, що заходять занадто далеко, і бачать в іконоборстві просто реформацію або й революцію соціальну, мало інтересуючись церковною стороною руху.

5. ІКОНОБОРСТВО — ЦЕ БОРОТЬБА ДЕРЖАВИ З ЦЕРКВОЮ.

Іконоборство — це була довга доба в житті Візантії, коли виступили дві великі сили, — держава й Церква, й повели боротьбу за владу. Державна влада, як і скрізь по світі, брала гору над Церквою, а тепер захотіла спинити її розвій. Влада не розраховувала величезного значення Церкви в житті візантійського народу, в істоті своїй церковного, і повела свої реформи необережно, поплутавши справи соціальні з церковними, і невдало притягнувши сюди також церковні обрядові справи. Та зрештою, династія Ісаврів, що задумала ці реформи, Православ'єм не була глибше просякнена й до нього не линула.

Розгляньмо цю справу трохи ширше й глибше.

6. МОНАХОБОРСТВО.

Безумовно, іконоборство було разом із тим і м о н а х о б о р с т в о м (монахомахія). За напрямком часу монахів на той час було аж надто ба-

гато, і вони з бігом часу набули собі великої сили, на що світська влада дивилася заздрим оком. Число монастирів усе росло та росло, а прийняття до них було зовсім легке й зовсім вільне.⁵ Манастирі були переповнені чоловіками молодого віку, на яких візантійські імператори, звичайно вояки, дивились заздро, як на добрий людський матеріал для війська. І отже візантійські імператори зорганізували правдивий похід на монахів по всій імперії, й повели проти них запеклу боротьбу. Задумавши реформи, які торкалися й життя Церкви, уряд побачив у монахах грізну ворожу силу, і щоб розбити її, став закривати манастирі й обмежувати вступ монахів до них. Але уряд помилився, — монашество виявилось непоборною силою, істотно зв'язаною зо всім народом, і вбити його без руїни Церкви не було можливости. Усі джерела в цій справі рішуче стоять по боці манастирів і монахів, бо й народ був за ними.

Деякі дослідники порівнюють реформи імператорів-іконоборців з реформами імператора Петра I в Росії, де так само проти Петрових реформ сильно виступало монашество. Петро I ненавидів ченців, і одного разу сказав, що “на каналі від Чорного моря до Царгороду не менше 300 манастирів було, а коли турки підійшли до Царгороду, “ниже 6000 воинов взыскать могли”.⁶ Ось тому у своїй картальній проповіді про Петра I Митрополит Стефан Яворський правдиво сказав: “Петро не антихрист, а — іконоборець”.⁷

⁵Але Чин прийняття монашества вважався того часу й довго потім окремим Таїнством.

⁶Ф. А. Т е р н о в с к і й : Грековосточная Церковь, 1883 р. ст. 514.

⁷Там само, ст. 434. Див. про це далі, розділ XXXII.

Що іконоборство було сильно пов'язане з монашеством, про це свідчить і те, що коли боротьба затихала, то знову сильно зростало й монашество.

7. УРЯД ХОЧЕ ВІДІБРАТИ ЦЕРКОВНЕ Й МОНАСТИРСЬКЕ МАЙНО.

Друге, що треба підкреслити, це намагання візантійського уряду відібрати від церков і монастирів їхні с к а р б и. Справді, окремі церкви, а особливо монастирі мали тоді величезні скарби, бо народ охоче відписував на них своє майно. Візантійські імператори здавна ласим оком поглядали на них, особливо, коли державна скарбниця була порожня, а вороги натискали. Уже імператор Анастасій (491—518) поконфіскував був на свої потреби золоті і срібні фігури по церквах і монастирях (Д. 407). Так само й імператор Іраклій перетопив був на монети церковний золотий і срібний Посуд, поконфіскований по церквах і монастирях.⁸

Араби-мусульмани були грізними ворогами Візантії, й сильно тиснули на неї в VIII віці. Уся держава хвилювалась, і шукала виходу й рятунку. Треба було великих грошей на війни, а державна казна стояла порожня. І повстала думка секуляризувати (відібрати) церковні скарби, до чого й приступила влада з великою запеклістю, як то робили Петро I та Катерина II в Росії. Див. далі розд. XXXII.

8. УРЯД ХОЧЕ ВІДІБРАТИ ЦЕРКОВНІ Й МОНАСТИРСЬКІ ЗЕМЛІ.

Третьою причиною великого руху були церковні й монастирські з е м л і. Земель таких було тоді

⁸Там само, ст. 438.

не мало, і уряд увесь час поглядав на них заздрим оком. Правда, науковий дослід показав, що земельних не було 1/3 всієї землі в державі, як твердили попередні дослідники,⁹ але уряд пішов і на них. А що важливе, ці церковні й монастирські землі були вільні від державних податків, і тепер влада взялася стягати податки і з церковного майна.¹⁰

9. УРЯД ЗАДУМУЄ ЗАБРАТИ З РУК ЦЕРКВИ ОСВІТУ НАРОДУ.

Четверта причина, — уряд задумав вирвати освіту з рук Церкви й монахів. Справді, освіту, особливо народню, провадили тоді в Візантії церкви та монастирі, а вчителями було звичайно Духовенство. Це давало величезний вплив йому на народ. Задумавши вирвати з рук Церкви всяку владу, імператори позакривали церковні й монастирські школи, а нових не давали, і це doprowadило до руїни освіти.

Та й серед світської інтелігенції було не мало таких, що не хотіли бачити над собою ніякої опіки Церкви, хотіли секуляризації свого світського життя від впливів Церкви.

10. НАРОД РІШУЧЕ ПІШОВ ПРОТИ ІКОНОБОРСТВА.

Отакі були головні причини, що викликали широкий і глибокий рух у Візантії. Народ у масі своїй не співчував новим реформам, і їх не

⁹М. В. Левченко: Церковные имущества V—VII в.в. в Восточно-Римской империи. “Византийский Временник” 1949 р. т. II.

¹⁰М. Сюзюмов у своїй праці намагається показати, що боротьба йшла не за церковні землі, бо їх було мало, а головню за церковні рухомі скарби.

піддержував. Широкі громадські кола були міцно пов'язані з багатовіковими церковними традиціями, і виступали рішуче проти малообдуманих “реформ”. Династія Ісаврів не була міцно пов'язана з Православ'єм чи з іконопочитанням, і пійшла проти вікових візантійських традицій. Звідси й виник трагічний конфлікт.

Особливо треба підкреслити участь жінок в обороні іконопочитання й усіх вікових церковних традицій. Жінки були відважні й сміливі, й завзято боронили православні погляди. Тому серед Мучениць іконоборчої доби не мало й таких, що життя своє поклали в обороні почитання Ікон.

За “реформами” пійшла головню інтелігентська та урядова верхівка, — Духовенства, урядників, війська, — і піддержувала задуми влади зо страху перед нею та за своє становище. Це була мала частина, з урядом зв'язана. Уряд зовсім не цікавився народніми поглядами, і проводив у життя свої реформи зверху, а це й довело до катастрофи.

Усю справу уряд повів дуже невдало, бо хотів жорстокістю, карами й страхом налякати народ. А по-друге, уряд нещасливо приєднав до своїх задумів реформи і справу іконопочитання, яка була для широких кругів народу зовсім не до прийняття. І уряд тільки поруйнував саму Візантію.

Деякі дослідники хотять бачити в іконоробстві саму “соціяльну базу”, а це суб'єктивне натягнення. Це дві різні справи: іконопочитання й соціяльні реформи. Невдале пов'язання їх в одне було глибоко недержавним, і ні до чого іншого не могло привести, як тільки до річок крові та до руїни держави. Так і сталося.

11. ІКОНОБОРСТВО ГОТОВЕ СПАЛАХНУТИ.

Через магометанське підбиття Сходу Костянтинопольський патріархат був рішуче відірваний від інших патріархатів, і зданий на свої власні сили. Через це й іконоборство шаліло головню в Візантії, а інші Церкви знали його мало, але не могли подати Візантії помічної братської руки.

Отже, як бачимо, іконоборство віками тліло в Візантії, а прозорливі люди ясно бачили, що буря зірветься й грім ударить по всій Церкві. Було видно, що наближається час, коли іконопочитання буде принесене в жертву для рятування перед заливом ісламу. У Церкві на ґрунті іконопочитання зібралось багато запального матеріялу, — бракувало ще огню, щоб усе запалало великим пожаром. Такий огонь кинув у Церкву імператор Лев III Ісаврянин, і все запалало нечуваним пожаром.

VI.

ПЕРШИЙ ІКОНОБОРЕЦЬ — ЛЕВ ІСАВРЯНИН.

1. ХАРАКТЕР ІМПЕРАТОРА ЛЕВА ІСАВРЯНИНА.

Візантійський імператор Лев III Ісаврянин (717—741) сильно прислужився своїй батьківщині Візантії. У той час Візантія опинилася перед смертельною катастрофою: зо Сходу сунули на неї грізні араби магометани, з півночі сильно напірали слов'яни, а з Заходу грожали нормани. А до цього, — в самій імперії не було порядку, скрізь панувала анархія. Року 717-го араби дійшли аж до Костянтинополя, й обложили його. Спас Візантію справді Лев Ісавр, і тому військо спонтанно оголосило його імператором. Він і заклав нову династію правителів, — Ісаврів.

Був це імператор справді хоробрий вояка, але в церковних справах мало розумівся.

Лев III Ісаврянин був людиною простого походження, освіти не мав. Сам сирієць національністю. У поведенні був брутальний і жорстокий, тиран і диктатор, чому й звали його “звіроіменний”, цебто, що він характером своїм оправдував своє ім'я Лев. Сумління не мав, в церковних справах орієнтувався мало.

Але Лев був безстрашний вояк, і поза війною та військом нічого не хотів знати. Руїнником був з істоти своєї. Хоробро боронив Візантію від арабів магометан, що зо всіх сторін сунули на неї, і побив їх 717 року. У своїх задумах і постановах не знав міри; так, він наказав року 722-го силою охрестити своїх юдеїв, і тих охрестили. Так само наказав

був силою охрестити монтаністів, але ті зішлись в одне місце, — й спалили самі себе... Як старовіри за Петра I в Росії.

Ось такого характеру імператор разом з своїми дорадниками, задумав по-військовому покінчити й справу іконопочитання. Звичайно, справи не покінчив, але сильно порулював і державу, і Церкву.

2. ДОРАДНИКИ ІКОНОБОРЦІ.

На початку VIII-го віку іконоборство було вже досить показне, і власне іконоборці оточили імператора. Біля нього склався впливовий гурт високих світських сановників, а з ними й кілька високих духовних осіб, усі з малою освітою й морально не високі. Ось цей гурт сановних людей і напосіли на Лева Ісаврянина, й зробили з нього заклятого іконоборця.

На чолі цього іконоборчого гуртка став Наколійський (у Фригії) Єпископ К о с т я н т и н, особа дуже хитра й метка. Він здавна був іконоборцем, але скрито ховався з цим, і обманював свого старого Патріярха Германа. Це власне він розпалив іконоборчий пожар за Лева Ісаврянина, як подають джерела.

Він познайомився і зблизився з імп. Левом рано, ще коли той керував військом у Малій Азії. І Єп. Костянтин потягнув за собою фризійський Єпископат, скрізь агітуючи за іконоборством.

Єпископ Клавдіопільський Х о м а був другим іконоборчим вожаком, помічником Костянтина. Людина дуже енергійна, був в іконоборстві рішучий і прямий, і ні з чим не рахувався. Він перший,

без жодного чужого наказу, понищив Ікони в своїй єпархії. Свого Патріярха не слухався.

До цих двох Єпископів приєдналися ще деякі, і розпочали свою нищівну працю. Обдумали добре, — до справи підговорили царя.

Патріярхом Костянтинопільським був тоді **Г е р м а н I** (713—730), людина чистого Православ'я. Він пильнував вплинути на імператора, щоб той не вмішувався в церковні справи, але успіху не мав; боронив ікопочитання, але Лев і слухати нічого не хотів.¹

3. ЩО СПОНУКАЛО ІМПЕРАТОРА ЛЕВА ДО ІКОНОБОРСТВА.

Гурток завзятих іконоборців, що оточував імператора, став намовляти його, що Ікони — це причина тяжкого політичного стану держави. Візантія була тоді справді в дуже скрутному стані, — вороги магометани тисли зо всіх сторін, а обороняти не було кому. Сама Візантія сильно тоді зменшилася територіяльно, втратила багато своїх земель на своїх границях. Іконоборці вмовляли імператора, що народ занадто вірить в Ікони, вірить, що ті самі обороняють державу від агарян, а тому не хотять боронити її своїми руками. Лев Ісаврянин повірив цьому наговорі, і вирішив понищити Ікони. Його вмовляли, що магометани й жида сильно сміються з Ікон, а коли він Ікони понищить, то вони приймуть Християнство, й державі не буде небезпеки.

Деякі візантійські історики твердять, ніби це

¹Про Патр. Германа див. статтю **І. Д. А н д р е в а**: **Св. Германъ, Патріярхъ Константинопольскій**, в "Богосл. Вѣстникъ" за 1897 р., кн. 5—7.

жиди допомогли Левові засісти на візантійському престолі, і за це взяли з нього приречення понищити Ікони. Але сучасна наука не має доказів на це.²

Дослідники іконоборства підкреслюють ще, що гурток, який оточував імператора, хотів очистити Церкву від того суевір'я, яке в'язалося в простого народу з іконопочитанням, ніби хотіли очистити Християнство від того, що застувало його духовість. Але так говорили завжди всякі іконоборці.

Вплинуло й те, що Лев розпочав нову династію Ісаврів, і дбав про популярність серед народу. Його вмовляли, ніби знищення іконопочитання спопуляризує його. І Лев повірив цим неповажним намовам.

Лев III був сирієць, до Православ'я мало прив'язаний. Іконопочитання в Сирії було мале. Справді, сирійське й єгипетське християнське мистецтво VII—IX віків, як показали досліді, оминає іконописання, бо панував тут іслам. Тому й Лев III не мав замишування до Ікон.

Деякі історики бачать у Леві III великого реформатора, що задумав переродити Візантію, — військово, економічно й адміністративно. Він хотів знищити панщину, обмежити рабство, дозволив мішані шлюби, обмежив розводи, збільшив вагу жінки в родині і т. ін., а в першу чергу — скріпив військо і флот. Разом з усіма цими реформами Лев III ніби задумав і широку реформу церковного життя, а серед того — й знищення іконопочитання. У всякому разі приплетення іконоборства до світських реформ було дуже невдалим, і довело державу до великого хитання. У всякому разі, Лев III,

²Г е ф е л е : Історія Соборів, III. 344.

вступаючи на престол, зложив на руки Патріярха Германа врочисту присягу, що буде дотримуватися Православної Віри, берегти Догмати й церковне Передання.³

4. ПОЧАТОК ІКОНОБОРСТВА.

Найперше іконоборство розпочалося від статуй чи фігур, які стояли тоді по храмах, — їх почали виносити. А це тягло за собою й справу Ікон.

І вкінці імператор скликав свій сенат, і поставив на його вирішення болючу справу іконопочитання. І сенат, догоджаючи імператорові, одноголосно постановив понижити Ікони... Але сильно запротестував проти цього Патріярх Герман.

Реалізуючи своє злобне наставлення проти Ікон, імператор Лев III Ісаврянин видав проти них два свої едикти, — року 726 і 730-го.⁴ Накази ці до нас не дійшли, але про них відомо з інших джерел. Едиктом 726 р. наказувалось перевісити всі Ікони по храмах так високо, щоб народ не міг цілувати їх. Імператор вимагав, щоб цього едикта підписав також Патріярх Герман, але той рішуче відмовився прикласти свою руку до іконоборства, за що імператор сильно його переслідував. Патріярх рішуче заявляв: "Мені неможливо, царю, запроваджувати жодної новини без Вселенського Собору". І цей вислів Германа, яким він іконоборство зве новою, для нас дуже проречистий, бо так на іконоборство поглянула вся Візантія.

Але треба зазначити, що це відкрите й активне

³Гр. Остроумовъ: Догматическое значеніе VII Вселенскаго Собора, 1884 р. ст. 83.

⁴Хронологія цих едиктів остаточно не встановлена. Взагалі того-часна хронологія має не мало тиб.

іконоборство застало Церкву зовсім неприготовленою, — іконопочитання вже панувало, але не було не тільки Догмату про це, — не було зібрано й належних доказів його. Доводилося боротися з іконоборцями без зброї.

5. ЗНИЩЕННЯ ФІГУРИ СПАСИТЕЛЯ Й БУНТ ПРОТИ ІКОНОБОРСТВА.

Ікони нищили по-блюзнірськи, прилюдно. Над т. зв. Мідними Ворітьми (“Халкопратійські Ворота”) в Костянтинополі стояла фігура Спасителя, яку народ сильно шанував, бо від неї й чуда бували. Імператор наказав своєму урядникові Ювинові зруйнувати цю фігуру,⁵ і то в білий день. Урядник по драбині доп’явся до фігури, й приступив до своєї праці. Збіглася сила народу. І коли Ювин тричі вдарив фігурку Спасителя сокирою, народ стягнув його, — й розірвав на кусні... (Діяння 36). Убили й кількох вояків, що супроводили Ювина.*

Царська гвардія розігнала товпу, й перебила багатьох, а пізніше багатьох покарано смертю. Одинадцяттеро з цих засуджених Церква зарахувала до числа Святих: 10 мужів (їх пам’ять 9 серпня) і інокія Феодосія (пам’ять 29 травня).

На місце знятого Спасителя цар наказав поставити Хреста, бо проти нього гоніння не було. А під Хрестом був такий агітаційний напис: “Не терплячи, щоб Христа зображали в безголосому й бездушному образі при допомозі землевидного матеріалу, що заборонене в Писанні, імператор Лев з си-

⁵Джерела звуть це різно, одні статуя, одні Ікона. Ф. Терновський думає, що це було “може вибите викрашене розп’яття” (ст. 440). Нема стійності й про рік, коли трапилася ця подія.

*Пор. нижче розділ XXXII. 17.

ном, юним Костянтином, ставить на Воротях трисоняшний образ Хреста, похвалу віруючих”.

Прочувши про бунт в Царгороді, і про те, що Лев нищить Ікони, повстала Греція. Два воєначальники, Агалліян та Стефан, підняли бунт, і проголосили своїм імператором якогось Козьму. Бунтівники попливли до столиці, але 18 квітня 727-го року їх флоту спалено, Агалліян кинувся в море, а Стефан і Козьма були закатовані.

Грецькі Хронографи подають, що від хули Лева на Ікони 726 р. затряслася земля, і на Архипелагу повстали нові острови...

Бунт проти знищення Образу Спасителя голосною луною відбився по всій Візантії, і цар на три роки затих. Збирався скликати в справі Ікон Собора, але не скликав.

6. СКИНЕННЯ ПАТРІЯРХА Й ПРИЗНАЧЕННЯ НОВОГО.

Патріярх Герман (мав тоді 84 роки) багато раз мужньо боронив Ікони перед імператором, але той нічого не слухав, навпаки, — вимагав від Патріярха іконоборчої роботи. Герман рішуче стояв на своєму, і за ними слідували Духовенство, монахи й вірні. І імператор пішов на крайність: року 730-го скинув Патріярха з його посади... Але Герман не здався, й сміло заявив імператорові на останнє: “Коли я Йона, киньте мене в море. Але, царю, без Вселенського Собору я не погоджуся на жодні зміни в Вірі!”⁶ І смілий Патріярх був не тільки скинений, але й засланий далеко від Костянтинополя.

Патріярх Герман уславився своєю міцною

⁶Theophanes: Chronographia, Migne: Patr. gr. t. 108 p. 821.

обороною іконопочитання. Його учительні Послання про Ікони, а також його праця: “Про ересі та собори” були свого часу дуже популярні, і їх скрізь читали. На VII-м Вселенському Соборі 787-го року Диякон Єпифаній читав уривки з цих творів, і заявив, що Патріярх Герман “уподобився божественним Отцям, а його твори поширені й закорінені по всій вселенній”.

На місце Германа став честолюбивий патріярший секретар Анастасій (730—754), приятель царя, уже сам іконоборець. Він понищив Ікони в своїй палаті, а за ним пішли й дехто з його Єпископів.

7. НОВИЙ ЕДИКТ ПРОТИ ІКОН І НОВІ БУНТИ.

Покінчивши з Патріярхом, Лев узявся сильніш за іконоборство, і 16 січня року 730-го видав свого другого едикта: наказав повиносити Ікони з храмів та з публічних місць... І цього наказу скріпив своїм підписом уже й новий Патріярх іконоборець Анастасій.

Коли оголошений був едикт 730-го року й стали скрізь забирати Ікони, по багатьох містах Візантії знялися бунти, — народ став на оборону своїх Святинь. Особливо були сильні повстання в Греції та на Цикладських островах. Але імператор жорстоко розправлявся з повстанцями, а сам ще більше жорстоко лютився проти Ікон.

Коли оголосили едикта 730-го року в Італії, де іконоборство було мало знане, там знялася велика буря проти Візантії взагалі. Обурений народ валив статуї імператора, зривав образи його, кидав їх на землю й топтав ногами. Ухопившись за це, Папа й Рим власне тоді назавжди відпали від реальної залежності від Візантії.

У самій Візантії по багатьох містах Єпископи пробували скликати Собори на оборону іконопочитання, але влада розганяла їх. Усі вимагали передати справу на вирішення Вселенського Собору, ніби на це погоджувався й сам імператор, але Собору так і не скликав, бо боявся його. Цар вирішував все самовладно зо своїм Патріярхом.

8. ЗАПЕКЛЕ ГОНІННЯ НА ІКОНОПОЧИТАТЕЛІВ.

І Лев Ісаврянин, побачивши, що його наказів не слухають, розпочав жорстоке переслідування іконопочитателів. Знялося запекле гоніння на православних, своєю жорстокістю не менше від гонінь перших віків на християн. Імператор заборонив усі Ікони, — Спасителя, Божої Матері й Святих, люто нищив також Мощі Святих.

Лев III вирішив забрати з рук Церкви виховання молоді, особливо з рук монашества, і тому позакривав усі церковні школи, крім правничих. Це був дуже легковажний крок, бо нових світських шкіл цар не запровадив, а старі понищив. Це вдавило народню освіту.

У Костянтинополі було кілька вищих богословських шкіл, деякі з них були славними, бо зібрали до себе найкращих учених. Були школи й давні, які заснував ще Костянтин Великий. І всі ці школи Лев по-варварському позакривав, а професорів порозганяв, — щоб не було де правдиво навчатися про Ікони...

Біля храму Св. Софії знаходилась велика слава бібліотека, що мала 36000 цінних рукописів. При бібліотеці жив директор і 12 видатних професорів. Імператор намовляв їх усіх стати іконоборцями,

але вони не пішли на це, і всі були спалені разом з бібліотекою...⁷

Усе це ожорсточувало Лева, і гонінню не було кінця. Незгідних з ним Єпископів хватили й виганяли на заслання. Усіх видних іконопочитателів арештовували, мучили, висилали... Багато міцних іконопочитателів прийняли мученичу смерть... Ікони були густо політі невинною кров'ю своїх почитателів...

9. ОБОРОНЕЦЬ ІКОНОПОЧИТАННЯ ІВАН ДАМАСКИН.

Перший іконоборець Лев Ісаврянин своїми жорстокими нападами на Ікони причинився до того, що про іконопочитання стала повставати велика й цінна література, бо вся ця справа догматично досі в Візантії не була належно висвітлена. Започаткував це Патріярх Герман, і вислав свої Послання про Ікони до своїх Єпископів іконоборців, в яких оправдував почитання Ікон.

Цього часу сильно вславився своєю глибокою обороною іконопочитання великий Отець і Учитель нашої Церкви Іван Дамаскин.⁸ Народився він у Дамаску дець біля 675 р. (або — в кінці VII віку) в християнській родині Манзурів (слово “манзур” визначає переможець). Батько його Сергій був скарбником дамаського каліфа. Дамаскин рано вступив до монастиря Св. Сави, 16 кілометрів від

⁷Так свідчать візантійські історики, напр. Кедрин, Зонара, Манасія, Глика й ін., але Г е ф е х е : Історія Соборів III. 346 відкидає цю подію, відкидають і інші вчені, звучи це легендою.

⁸Див. про Івана Дамаскина Свящ. Г. В. Ф л о р о в с к і й : Візантійські Отці V—VIII вв. Париж, 1933 р., ст. 228—254. — Див. ще о. д-р В. Л а б а : Іван Дамаскин, “Логос” т. I кн. 4 за 1950 р. — Дати життя Ів. Дамаскина встановити трудно, і їх подають порізному.

Єрусалиму, і тут провів усе своє життя. Року 734 він став Пресвітером. Помер в глибокій старості, переживши 70 літ,⁸ але коли саме, не відомо, але десь перед 754 р. (може 745-го).

У Житті Св. Івана Дамаскина розповідається (під 4 грудня), що Лев II лютував на нього, і постановив відімстити йому за його палку оборону Ікон. Дамаскин був на службі в халіфа в Дамаску. І Лев склав фальшивого листа від Івана до себе, а в листі писалося, що Іван згоден передати Дамаск імператорові. І злісний цар відіслав цього сфальшованого листа халіфу в Дамаск. Розлючений за зраду халіф наказав відтяти Іванові праву руку... Іван забрав свою руку, і ревно молився перед Іконою Богородиці про Правду. І відсічена рука приросла...⁹

Іван Дамаскин — це глибокий богослов і філософ свого часу, і великий учений, який перший подав закінчену систему науки Православної Віри. Особливо він уславився своїми творами про іконопочитання, — це три його Листи, які він відіслав до Костянтинополя на оборону Ікон. Ці його твори були сильно поширені й багато допомогли іконопочитанню.

І Дамаскин сильно вичитував цареві за його невдачу церковну “реформу”: “Недостойно цареві давати закони Церкві. Апостол Павел між особами, яким доручено від Бога керування Церквою, не назвав царя. Не царі, але Апостоли, Пророки, Пастирі й Учителі звіщали Божественне Слово. Царі

⁹Це чудо описав Іван Франко у своєму вірші: Рука Івана Дамаскина.

повинні дбати про розквіт держави, а про добробут Церкви дбають Пастирі та Учителі”.¹⁰

Це було сильне слово взагалі і царям не вмішуватися в церковні справи, і власне ця оборона часто вживалася в Церкві.

Твори Івана Дамаскина про іконопочитання мали глибокий вплив на тогочасну богословську думку, і стали основою апологетики іконопочитання для дальших часів. Оперті вони були головно на творах Леонтія Кипрського (†620 р.).

10. РИМСЬКА ЦЕРКВА БОРОНІТЬ ІКОНОПОЧИТАННЯ.

В обороні іконопочитання став і Захід. Прочувши про все те, що сталося в Візантії 726-го року, Папа Римський Григорій II вислав до імператора Лева III суворого листа, в якому відважно картає імператора. “Ти маєш вояцький грубий розум, добрий для справ світського управління, але непридатний до діл управління церковного”, писав Папа. “Ти переслідуєш Ікони, лаєш їх і нищиш”. Ці іконоборчі поступовання — це “дитячі видумки”. Папа сповіщає, що як пішло іконоборство, то “скрізь почали кидати царські портрети на землю, топтати їх ногами й спотворювати твоє обличчя”.

Увесь лист переповнений добрими доказами проти іконоборства. Лист цей був широко розповсюджений, і його скрізь читали в Візантії.

Лист Папи Григорія II зберігся в актах VII-го Вселенського Собору, але науково викликає до себе підозріння. Учений Н. Hubert¹¹ докладно проаналізував цього листа, і не визнає його автором

¹⁰Migne: Patrologia Graeca, t. 94, Oratio II, p. 1296.

¹¹H. Hubert: Etudes sur la formation des états de l'église, "Revue historique", 1899. I.

Папу. Юбер доводить, що Папа Григорій не був богословом, і був зовсім байдужий в іконоборчій справі. К. Успенський так само твердить, що Листа цього склав хтось на Сході, в самій Візантії, чому він і був так сильно поширений на Сході, а на Заході і в Римі він був мало відомий. Справді, в листі багато такого, чого Папа не міг цього знати. Це твір когось з греків, складений на оборону іконопочитання, а пізніше приписаний Папі.

11. СВАРКА ЛЕВА ІСАВРЯНИНА З ПАПОЮ.

Як показують новіші досліді, Лев III посварився з Папою Григорієм II не за іконоборство, але за податки.¹² З наказу Лева III збирали скрізь податки, але Папа запротестував, і не дав їх збирати в Римі й Італії. Ходило, здається, про податки на церковне майно, які наклав Лев: у Візантії їх стягали силою. Тоді цар послав своїх людей, які мали скинути Папу, або й убити його, але це посланцям не вдалося. А далі це було доручене екзархові Павлу, і той, "з наказу імператора, не переставав шукати випадку знищити Папу, який перешкоджав збиранню податків у провінції. Лев задумав позбавити церкви їхніх маєтків, як це було зроблено в інших місцях, а на місце Григорія поставити іншого".¹³

Року 732-го Лев III послав був навіть флоту на Рим, але він загинув від бурі.

¹²Очерки по истории иконоборческого движения, 1951 р., ст. 246—247.

¹³Vita Gregorii Papae II. Mansi: Collectio XII. 229—230.

12. ЗАХІД ВІДІРВАВСЯ ВІД ВІЗАНТІЇ.

Папа охоче використав час, коли Візантія знаходилась у тяжкому становищі, — і від Візантії відірвався політично й церковно Рим, середня Італія й деякі інші західні області. Лев III відплатив Папі тільки тим, що відняв від нього західню половину Балкан, Солунь, Іллірію й південну Італію.

Папа Григорій II помер 11. II. 731-го р. Його наступник, Григорій III скликав у Римі Собора 731-го року, на який прибуло 93 Єпископи й багато Священиків. Собор урочисто постановив держатися, щодо Ікон, церковного Передання. “А хто буде відкидати, — постановив Собор, — або нищити, безчестити чи ненавидіти Ікони Господа Христа, Його Матері чи Апостолів і ін., той позбавляється Причастя Тіла й Крови Христової, і буде викинений з церковного єднання”.

Лев Ісаврянин пхнув усю Візантію в огонь іконоборства, понищив Ікони в публічних місцях, але не міг добратися до приватних домів, до родин. По ньому настали ще гірші часи, — боротьба з приватним почитанням.

Імператор Лев III помер 18 червня 741-го року, пробувши на престолі більше 24 років. Не дивлючись на те, що за Іконами був майже весь народ, цар пішов проти нього, наказуючи нищити Ікони. Але повно виконати імператорського наказу не було змоги, і Ікони таки позосталися в більшості церков, а також і в Св. Софії.

13. ЦЕРКВА ПРОКЛЯЛА ЛЕВА ІСАВРЯНИНА.

Джерела сильно нападають на Лева III, як іконоборця. Напр. історик Амартол так зве Лева III: “Це богоборець, біснувався проти правдивої й стародавньої Віри, найлютіший звір, немилосердний лев та дракон, всескверний” і т. ін.

Увесь народ і вся Церква були проти цього царя. І Церква викляла Лева III, і повторювала своє прокляття кожного року в Неділю Православія (перша неділя Великого Посту): “Першому найзлішому іконоборцеві, більше того — христорбцеві, звірю зловірному, спокушеному від двох юдеїв, слугі демона, богопротивному борцеві проти Божої Церкви, мучителеві кату, а не цареві, Леву Ісаврянину і його лжепатріярхові Анастасію, гонителеві Христового стада, а не пастиреві, і з їхніми прихильниками, — анатема!”¹⁴

14. ІСТОРІЯ ПРО ЛЕВА ІСАВРЯНИНА.

Новий час так само суворо оцінює Лева Ісаврійця. Напр. Шлоссер зве його грубим солдатом. Французький історик Лебо (VI. 352) пише про цього царя: “Лев III був батьком своїх підданих, поки не захотів стати богословом, — з того часу він обернувся в тирана. Лев, вихованець військового діла, він був глибокий невіжа. Думаючи, що межі його знання такі ж широкі, як межі його влади, Лев брався рішати богословські питання”.

А про едикт Лева III з 726 р. науковий дослідник пише: “Едикт був початком не тільки довгої боротьби, але й потягнув за собою відпад Риму й

¹⁴К. Н и к о л ь с к і й: Анаеєматствовање, 1879 року, Спб., ст. 123.

Равенни, а далі — зближення папства з франками й повстання Римської Імперії Каролінгів.”¹⁵

А ті, хто хвалить Лева III, напр. Папарригопуло й К. Успенський, оминають питання, нащо він притягнув іконоборство до своїх “реформ”, і цим довів державу до тяжкого стану.¹⁶ І не треба забувати, що вся загальна багатовікова думка про Лева була тільки негативна.

¹⁵K. S c h e n k: Kaiser Leons III Walten im Innern, “Byz. Zeitschrift” 1896. V. 269.

¹⁶Fr. S c h l o s s e r: Bildersturmende Kaiser.

VII.

ЛЮТИЙ ІКОНОБОРЕЦЬ КОСТЯНТИН КОПРОНИМ.

1. ХАРАКТЕРИСТИКА КОСТЯНТИНА V.

Наступником Лева Ісаврянина по його смерті став син його Костянтин V К о п р о н и м (741—775),¹ і за всі роки довгого свого царювання він жорстоко переслідував іконопочитання. Костянтин був вихований в іконоборчих традиціях свого батька. Це була людина енергійна, блискучий полководець і державний муж, але характеру деспотичного, — раз що намітивши, з дороги не вступався. Його батько Лев виводив Ікони з публічного вжитку, син же його постановив винищити допня все іконопочитання, навіть по приватних домах. І коли батько був жорстокий, то син був лютим звірем для всіх іконопочитателів. Церква опинилась в великій небезпеці.

2. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ІКОНОПОЧИТАТЕЛІВ.

Костянтин оточив себе однодумцями, і таких самих іконоборців попризначав і на провінцію. І

¹К о п р о н и м — згірділа назва, від грецького слова коргос, кал, — коли хрестили Костянтина, він осквернив купіль, і ця назва позосталася за ним на все життя, як помста за іконоборство. В глибокій давнині була стаття: “Толкованіе именъ челоувѣческихъ”, і в ній читаємо: “А злочестивыхъ имена толкованы того ради, да разумѣемъ тѣхъ тезоименную укоризну, обрѣтаемъ бо в писаніихъ Константина Копронима тезоименна мотылѣ, калу, и гное тезанаричема” (Азфавит початку XVII ст., ст. 71 б). Але слово “коргос” визначає також стійло для коней, хлів, і багато вчених виводять “Копроним” власне від цього значення, бо Костянтин V мав велике замишування до коней і до кінського спорту. Костянтина джерела звуть ще Kavallinos — конолюб, ліверант.

всі 34 роки своєї довгої влади Костянтин люто переслідував і нищив Ікони, переслідував почитання Святих та їхні Мощі, хоч сам розумівся в богослов'ї. Лютою жорстокістю перетягнув до себе сотні Єпископів, на яких він звертав найпершу увагу. Патріярхами за його правління ставали тільки іконоборці: Анастасій (730—754), Костянтин II (754—764) і Скопец Никита I Слов'янин (764—780), з якими він поводився деспотично, й які мусіли мовчки потурати йому. І багато з Духовенства та з вірних повтікали з столиці й поховалися по далеких провінціях або по недоступних горах, а хто міг, утікав за кордон, головню на Захід, куди не досягала Костянтинова жорстокість.

3. ПОВСТАННЯ ПРОТИ КОСТЯНТИНА.

Зараз же, на початку царювання, Копроним мав велику неприємність: його зять Артавазд захопив був Костянтинополь, і цілий рік (742—743) тримав його в своїх руках. Артавазд був іконопочитатель, тому його й підтримували ті, хто шанував Ікони. Джерела подають, ніби цього Артавазда визнав був також і Патріярх Анастасій, за що цар сильно його осмішив: побитого Патріярха, до того ще й голого, тодішнім звичаєм посадили на осла лицем до хвоста, і провели так перед народом на іподромі. Звичайно, це сумнівне передання.

Пізніше проти жорстокого іконоборця, десь року 764-го (чи 766-го), знялося друге повстання, але Костянтин V переміг і його, жорстоко покаравши учасників його, у тому засудивши на смерть 19 вищих сановників і Патріярха Костянтина. Патріяр-

ха вислали на острів Іерію, потім на Принкіп, довго знущалися з нього, а в кінці 15-го серпня 768 (766?) р. в Кіпігії скарали на горло, і над трупом ще знущалися.²

Скинувши Артавазда, Копроним став обережніший, і перші 10 літ не накидався на іконопочитателів, тим більше, що за його іконоборство пішли й повстання. Але коли Костянтин зо всім і всіма упорався, він знову став люто переслідувати іконопочитателів.

4. СКЛИКАННЯ ІКОНОБОРЧОГО СОБОРУ.

Костянтин бачив і відчував, що іконопочитателів багато, але вони поховалися й помовкли, і що вони мають реальну силу, яку й використовують при нагоді. Ось тому він задумав скликати великого Собора, й віддати всю справу іконопочитання йому на вирішення. І він скликав Собора на 754 рік. Це був дуже тяжкий час і зовсім невідповідний для соборних постанов. Попередній імператор, Лев Ісаврянин, своїм жорстоким насиллям сильно прибав православних, а син його поводився ще гірше від батька. Тому православні з великим страхом дивилися на оголошений Собор 754 р., не чекаючи від нього нічого доброго...

²К. Успенскій: Очерки, ст. 220—223, 230. Терновський, ст. 455.

VIII.

ЛЖЕСОБОР 754 РОКУ

1. ПІДГОТОВА ДО СОБОРУ.

Призначивши Собора на 754 рік, Костянтин Копроним став діяльно до нього готуватись, щоб таки конче виграти те, що задумав. З царського наказу скрізь по провінції стали відбуватися соборчики, — малі кругові збори, на яких велася неперемінлива іконоборча агітація, і на яких виносились постанови проти Ікон. Взагалі вся країна обернулася в збори, на яких провадилась агітація проти почитання Ікон. Ясно стало всім, що Костянтин накладе свою жорстоку руку на постанови майбутнього Собору 754 року, й горе тому, хто піде проти волі імператора, і виявить свої симпатії до почитання Ікон!

2. СОБОР ЗБИРАЄТЬСЯ.

Нарешті Собор зібрався, — 10 лютого 754 року. Збирався він в різних містах: перше в палаті Гієрія біля Костянтинополя, а закінчився 27 серпня в самому Костянтинополі у Влахернському храмі, звідки перше повиносили всі Ікони. Перебігу дій Собору знаємо мало, бо протоколи його не збереглися. На Собор зібралося 384³ Єпископів, — і всі вони були залякані, й усі пішли за волею імператора, який деспотично тиснув на них... Патріярх Анастасій помер перед відкриттям Собору, тому головою його обрано Архиепископа Ефеського

³Деякі вчені подають 338.

Феодосія (він син імператора Тиверія). А перед закінченням Собору, 8 серпня, Патріярхом обрали Єпископа Силейського Костянтина, звичайного іконоборця, який у всьому слухався імператора й потурав йому.⁴

3. ЗАВДАННЯ СОБОРУ.

Як зазначив сам Собор, імператор скликав його “дослідити Св. Писання про спокусливі звичаї робити малюнки, які відтягують людський розум від високого й угодного Богові до земного й матеріального почитання тварі, і з Божого наказу виректи те, що постановляють Єпископи” (Діяння 434—439). Оце й стало завданням Собору. І по довгих нарадах Собор, ідучи за волею імператора, постановив: “Ми прийшли до одного переконання, й однодушно постановляємо, що всякий образ, зроблений з чогобудь, а також і писаний фарбами при допомозі нечестивого мистецтва малярем, належить викинути з християнських церков, — бо він чужий їм і заслуговує презирства” (Діяння 542—543).

4. ДІЯЛЬНІСТЬ СОБОРУ.

Догматична діяльність Собору 754 р. нам добре відома, бо збереглося його повне Віровизнання, чи т. зв. Орос. Собор старанно й докладно визбирав усе, що тільки можна було виставити проти почитання Ікон, за попередні віки, головню на основі розумування, а не Православної Віри й Передання.

⁴Деякі джерела твердять, ніби Костянтин, з наказу царя, навіть зрікся свого монашества й став жити по-світському. Див. К. Успенський: Очерки, ст. 228.

Своє віровизнання Собор почав думкою, що Бог створив світ досконалим, але диявол, щоб його знищити, запровадив у світі ідолопоклонство, а нове ідолопоклонство — це почитання Ікон (Діян. 434). Про догматику віровизнання цього Собору розповідаю докладно в II частині цієї праці.

Іконоборці ставили себе борцями за чистоту Православ'я, і в цьому була трудність боротьби з ними. Їхній Орос старанно розроблений і передуманий. Між іншим, Собор 754 р. висловився за почитання Диви Марії та всіх Святих. Він постановив: "Хто не ісповідує, що Вседіва Марія воістину Богородиця, що вона вище всякого видимого й невидимого творива, і не просить у Неї заступництва зо щирою Вірою, як до Тієї, Яка має сміливість до народженого з Неї нашого Бога, — анатема!"

"І хто не ісповідує, що всі Святі шановані ним як по душі, так і по тілу, і не просить молитов у них, як у сміливих — згідно з церковним Переданням — заступників за світ — анатема!"⁵

Собор склав 8 постанов, і кинув вісім анатем на всіх тих, хто буде малювати чи почитати Ікони. І Собор, крім цього, загрозив за іконопочитання: духовним — позбавленням сану, а світським — судом і висилкою. Між іншим, Собор загрозив великими карами й тим, хто, під виглядом нищення Ікон, буде грабувати храми, що тоді було ділом звичайним (Діяння 554—562).⁶

Кінцеве засідання Собору 754 року відбулося дуже врочисто 27 серпня. Імператор і весь Собор

⁵Див. Діяння VII Всел. Собору, а також Мансі, т. XIII.

⁶8 постанов і 8 анатем жодяє Гр. Остроумов у своїй праці 1884 р., ст. 98—100. Див. Діяння 554—563.

вийшли на площу, де зібралася сила народу, перечитали соборне Віровизнання й проголосили анатему на трьох мужніх оборонців іконопочитання: на покійного Патріярха Германа, якого проклято першим, на славного, теж уже покійного, вселенського Отця й Учителя Івана Дамаскина (його проклинали чотири рази) й на Єпископа Кипрського Григорія (Діяння 432, 453, 571).

5. ЦЕ БУВ НЕ СОБОР, А ЛЖЕСОБОР.

Цей Собор 754 року з волі імператора назвав себе Сьомим Вселенським Собором. Це було повне пофальшування правди. Правдивий VII-ий Вселенський Собор 787-го року постановив, що Копронимів Собор 754 р. не був вселенським, і взагалі правомічним з таких мотивів:

1) На ньому не було ані східніх Патріярхів, ані їхніх представників; не було також нікого з Заходу, — ані Папи, ані його заступників. 2) Усі Східні Церкви, як і Церква Західня, кинули анатему на Собор 754 р. і назвали його лжесобором. 3) Собор 754 р. не може бути сьомим, коли він пішов проти постанов перших шости (Діяння 430—342, 441—442), бо до рахунку входять собори тільки православні.

До історії Копронимів Собор 754 р. увійшов з назвою Лжесобору: собори часом постановляли і за наказами світської влади, але коли ці постанови не православні, то це не Собори, а лжесобори.

Більшість присутніх на лжесоборі були безумовно іконопочитателі. Але зборами керували кілька активних осіб, — і вони перемогли, бо іконопочитателі мовчали зо страху перед владою.

Імператор оголосив дії цього Собору: “Опре-ділення VII Вселенського Собору”. Єпископи підписували постанови цього лжесобору зо страху, бо імператор сильно на всіх чавив. Пізніше багато цих Єпископів покаялися й заявили, що все робили під царською пресією.

Але ніхто постанов цього “собору” не визнав. Року 760-го до Єрусалиму скликаний був Собор. Тут зібралися Патріярхи Єрусалимський, Олександрійський та Антіохійський, і кинули анатему на лжесобор 754 року та на його постанови.⁷

⁷Hefele: Conciliengeschichte, III. 397—399.

IX.

ЖОРСТОКЕ ГОНІННЯ ПО ЛЖЕСОБОРІ 754 РОКУ.

1. ГОНІННЯ НА ІКОНИ.

Лжесобор 754 р. покінчився так, як бажав собі й як диктував йому імператор Костянтин Копроним, — ухвалене було іконоборче Віровизнання. І зараз же імператор зачав ще більш жорстоку війну проти Ікон, — повів таке гоніння на православних, якого Церква ще ніколи не знала, — воно було лютіше за гоніння Діоклетіанове... Постанови лжесобору імператор став здійснювати огнем і мечем.

З наказу засліпленого царя Ікони стали викидати з Церков і палити цілими стосами. Малювання на стінах замазували вапном або вишкрібували. У Костянтинополі був історичний храм Богородиці Влахернської, знаменитий різними подіями, що в ньому відбувалися; напр. це в ньому було видіння Покрови Богоматері. Храм був прикрашений високомистецькими малюнками цілого життя Ісуса Христа, — і тепер цей твір найбільших мистців варварськи понищили... Навіть сам Патріярх Никита Слов'янин наказав позамальовувати всі Ікони в патріяршій палаті... А щоб стіни не були голими, почали на них малювати світські сюжети, або птахів та звірів, і, як свідчить один письменник того часу, "храми обернулися на пташники й овочеві комори..."

Добрались і до книжок, в яких були намальовані Іконки, — такі книжки палили, або виривали з них листки. І це робили не тільки по храмах, але

й по бібліотеках. І сила-силенна давніх книг різного змісту була знищена...

Але широка людність щиро допомагала іконопочитателям, і явно була на їхній стороні, ховала монахів і годувала їх. Тоді імператор наказав 20 листопада 766-го року приводити всіх його підданих до присяги на вірність постановам 754-го року, та що будуть цуратися монахів, і будуть переслідувати їх насмішками та камінням. І не один монах склав життя своє за іконопочитання, побитий камінням...

2. МОНАХИ ВИСТУПАЮТЬ ПРОТИ ІКОНОБОРСТВА.

Усе було прибите, усі були залякані, ніхто не мав голосу. Навіть Духовенство покорилося Костянтину Лютому (так звали царя), й не сміло голосно й дихнути, бож і сам Патріярх був іконоборець. Та не злякалися м о н а х и, — і мужньо виступили в обороні Ікон. Манастирів тоді було дуже багато, монашество славилось своєю освітою, особливо в столиці та по більших містах. І власне по манастирях були найкращі іконописці, і самі манастирі доставляли краю велике число Ікон. І ось ці монахи відкрито виступили проти постанов Собору 754 р., називаючи його Лжесобором, а його постанови еретичними. Усі вони були смілі й відважні, і сильно впливали на народ, і настроювали його не тільки проти іконоборства, але й проти голови його, — імператора Копронима. Скрізь виступали безстрашно, не жаліючи життя свого. Це була правдива й реальна оборона іконопочитання.

3. НИЩЕННЯ МОНАХІВ.

Імператор сильно розлютився на монахів, бо це були його найбільші вороги, і звав їх “чадами (дітьми) тьми”. І лютий імператор постановив знищити в Візантії монашество до основ, знищити, як окрему класу, щоб від нього й сліду не позосталось... Вони, на його думку, були небезпечні для держави.

Копроним відразу деякі монастирі позакривав, а деякі віддав під військові казарми, а багато понищив до основ, навіть монастирів історичних. Наказав усім монахам поздіймати чернечу одіж, і носити тільки світську, а незабаром звелів, щоб усі монахи... поженились! Хто слухався ошалілого імператора, мав від нього багаті й щедрі милості. Звичайно, слабіші волею спокусилися, але більшість монашества мужньо позоставалися при Православії, і власним життям боронили його.

І монахів стали люто переслідувати та зневажати. А 24 серпня 767-го року цар наказав в'язати їх попарно, монаха з монашкою, і так водити їх на показ по місту або в цирку, і наказували розбещеному міському шумовинню знущатися з них та плювати на них... Але ченці й черниці були сильної Віри та міцної волі, до іконоборства не приставали, й сміливо йшли на мучеництво за Віру, — і їм розбивали голови їхніми Іконами... Повставали тисячі нових Мучеників за Православіє, у своїй більшості — монахи...

І правильно писав проф. І. М. Андреїв, що “можна сперечатися, який термін докладніше характеризує “реформаторську роботу” Костянтина:

ікономахія чи монахомахія” (образоборство чи монахоборство).

4. СВЯТИЙ СТЕФАН НОВИЙ.

На чолі монашества стояв чернець **С т е ф а н**, який одного разу попав був до імператора, й перед ним відважно боронив іконопочитання. Копроним сміявся з цього. Тоді Стефан вийняв монету з образом царя, кинув її додолу й став топтати ногами. “Як тобі, царю, можна топтати ногами Образи Ісуса Христа, то можна топтати й образ царя, бо цар менший від Бога...” Імператор звелів арештувати Стефана й кинути його до в'язниці, де він і життя своє покінчив 28. XI. 767-го року... Церква причислила цього Мученика до числа Святих під назвою Стефана Нового...¹

5. СТРАШНИЙ СТРАТИГ ЛАХАНОДРАКОН.

Так робилося під оком царським, у столиці, у самому Костянтинополі. Ще гірше було на провінціях, де безконтрольні правителі, бажаючи догодити своєму імператорові, наввипередки переслідували іконопочитателів, а особливо монахів. Так, напр, історія зберегла нам відомості, що робилося у Фракії. На чолі її стояв жорстокий намісник Лаханодракон, “старший стратиг” (вождь), що позакривав і пограбував усі монастирі, забрав монастирську землю й усе майно. Понищив, де тільки міг, усі Мощі Святих, палив книжки, забирав церковний Посуд з Іконками. І наказав, щоб монахи й монаш-

¹Життя св. Стефана Нового подане в “Душепол. Чтеніє” 1869 р. ч. III, ст. 263—302. Пам'ять його 28 листопада. Життя його написане 809-го року. Датою смерті подають ще й 20 листопада 765 року.

ки зібралися в Ефес, покидавши чернече вбрання і надівши вбрання світське, наказав також усім монахам і монахиням подружитися. І суворо в наказі додав, що хто цього не виконає, той буде осліплений і засланий на острів Кипр.

І багато було преподобномучеників і преподобномучениць того дня!

Звичайно, багато монахів цих наказів не виконували, — багато їх поховалось, повтікали в гори, переселилися в інші, затишніші місця. А кого Лаханодракон ловив, немилосердно мучив: монахів жорстоко били, відрізували носа, уші, сікли різкими, палили бороди, а впертим навіть вибирали очі, а то й закатовували до смерті... І по короткому часі на всю Фракію не позосталося ані одного монаха... Задоволений імператор щедро нагородив Лаханодракона за його "віддану працю для держави..."

Одна з жертв Лаханодракона, Священик мученик Феодорик (йому відрізали носа) розповідає таке: "Увечері на Страсті Господні, коли в нашому монастирі правила Служба, з царського наказу з'явився до нас Лаханодракон з багатьма воїнами. Він зараз же спинив Богослужбу й схопив 38 з шановних старців наших, наказав прив'язати їх до дерев за шию й руки, а інших наказав бичувати тут же аж до смерті, а іншим повідрізувано носи. А то осмолено бороду й волосся, і запалено... Накінець він наказав запалити монастиря, і обернувшись на попел церкву й усі монастирські будинки..."²

Цей "страшний стратиг" Лаханодракон позоставив по собі в історії Церкви тяжку й страшну

²Гр. Остроумов, ст. 109.

пам'ять. Таким увійшов він і до агіографії, до Житій Святих, де часто стрічається. Він виконував кожну забаганку лютого царя. Загинув у боротьбі з болгарами 791-го року за Костянтина VI (і Ірини).

6. ЖОРСТОКА П'ЯТКА МОНАХОБОРЦІВ.

Звичайно, за Лаханодраконом пішли й інші намісники, щоб і собі заслужити нагороду Копро-нима. І всі храми оголили, всіх видатних іконопочитателів понижили...

На провінції вславилися своєю жорстокою боротьбою з монахами ("монахоборці") ще такі стра-тиги: Анатолійський Михаїл Меліссина та Букелларійський Маніса. А в столиці лютували: Патрикій Антоній та магістер Петро. Оця п'ятка жорстоко винищувала монахів та руйнувала монастирі.*

7. КАТУВАННЯ СВІТСЬКИХ ЗА ІКОНИ.

Не менші кари кидались і на світських іконопочитателів, що не слухалися постанов Лжесобору 754 р. І їх били, відрізували носи, вибирали очі, сікли різками, а то й просто закатовували. Непокірних в'язали й водили по місту, або й по цирку, де міське шумовиння плювало на них... Імператор Костянтин заборонив навіть чашання до храмів, спиняв Всенічну, переслідував неоженених. І за все люто карав.

А вкінці, бачучи, що й муки не допомагають вивести іконопочитання, наказав усіх привести до присяги, що не будуть почитати Ікон. І з наказу

*Про Обер-Прокурора Меліссіно, іконоборця в Росії за Катерини II, див. далі розділ ст. 212. Російський іконоборець Меліссіно був грек, що походив від візантійських іконоборців.

імператора зігнали мешканців Костянтинополя та його околиць на площу, де на Престолі лежали Хрест, Євангелія і Св. Евхаристія. І всі мусіли присягнути, що не будуть почитати Ікон, не будуть сходитися з монахами, а де стрінуть монаха, будуть кидати в нього камінням... А щоб людям показати приклад, таку присягу першим склав, з наказу імператора, сам Патріярх Костянтин; мало того, він змушений був навіть ніби скинути з себе монашество...

8. ВСЕЛЕНСЬКА ЦЕРКВА ПРОКЛИНАЄ ІКОНОБОРСТВО.

Іконоборство шаліло тільки в Костянтинопольському Патріярхаті, а чотири інші позоставалися православними. На той час три східні патріярхати знаходилися під магометанами, і їх Костянтин Копроним не міг дістати своєю руйнуючою ошалілою рукою, не міг він дібратися й до Патріярхату Римського на Захід. Усі східні патріярхати, коли довідувалися, що чиниться в Костянтинополі, скликали свої помістні Собори, — і засуджували іконоборство. По Лжесоборі 754 року всі сусідні Церкви кинули анатему на іконоборців, і перервали з Костянтинопольською Церквою всякі зносини, — вона була відлучена від усіх інших Церков. За 15 літ, року 769-го Папа Стефан III скликав Латеранський Собор, і викляв постанови Лжесобору 754-го року й потвердив іконопочитання. На цьому Соборі були 53 Єпископи, не мало з Галлії й Германії. Костянтинопольська Церква опинилася в повній схизмі, і все з сваволі світського уряду. Це були большевицькі часи в Візантії (Див. далі розділ XXXII).

9. ДОБА БЕЗУМУ Й ЖАХУ.

Костянтин V загинув 14 вересня 775-го року, забитий у війні з болгарами. Це був лютий іконоборець, запеклий ворог монашества й монастирів. Історик Феофан пише про нього: “Це був згубний найлютіший звір, який відступився від Бога й Спасителя нашого Ісуса Христа, і від Пречистої Його Матері, і від усіх Святих”. Добу Костянтина V сучасники звали “добою безуму й жаху”.

І Церква кинула на нього таку анатему: “Цього львоіменного злого звіря синові, другому іконоборцеві, скверному від народження його тиранові, а не цареві, хульнику на Вишнього, ругателеві церковному, окаянній людині, Костянтинові Гноємотильному, з його всіма довіреними, — анатема!”

Х.

ПРИПИНЕННЯ ІКОНОБОРСТВА, ЛЕВ IV І ІРИНА.

1. ІКОНОБОРСТВО ТРОХИ ПРИТИХЛО ЗА ЛЕВА IV.

Іконоборство не було ділом Церкви, і з неї не вийшло, — це була темна справа самих візантійських царів, яка повстала в світських колах. Року 775-го був забитий лютий іконоборець Костянтин V Копроним, а його наслідник Лев IV Хазар (775—780) був людиною слабої волі, тому не був у стані продовжувати діло свого попередника. Іконоборцем він не став, але не був і іконопочитателем.

Народ у своїй масі позостався строго православним, і ніколи не був іконоборним, тому зараз по смерті Костянтина, коли гоніння спинилося, віджило іконопочитання, й іконопочитателі змогли вільніше підняти голови. Першими відкрито появились, звичайно, монахи в чернечій одежі, поверталися й заслані. Вернулися й усі вислані Єпископи іконопочитателі, і позаймали свої Єпархії. При самому імператорському дворі заклався круг сановників-іконопочитателів, який все зростає. Це мало великий вплив на оживлення іконопочитання.

Але іконопочитателем Лев IV не був, він тільки не підтримував іконоборства державною владою, і тому воно стало чахнути. До іконоборчих диспутів Лев IV не мав охоти. Проте іконоборці ще мали силу, їх було не мало, і вони тягли до себе й імператора. Патріярхом був іконоборець Никита Слов'янин (764—780 р.), який помер 6 лютого 780-го року. На його місце був обраний Патріярхом Па-

вел IV (780—787)), людина також слабовільна, а вступаючи на патріярший престол, він дав писемну присягу, що не буде шанувати Ікон (Діяння 75—76). Іконоборці вже підіймали голову, переманивши до себе імператора, але той нагло помер року 780-го.

2. НА ПРЕСТОЛІ ІРИНА, ІКОНОПОЧИТАТЕЛЬКА.

На престол вступив Костянтин VI (780—797), коронований батьком ще 14 квітня 776-го р., а що він був малолітній, тому державою правила його мати *І р и н а* (780—31. X. 802), жінка Лева IV-го. Ірина замолоду виросла в родині в Афінах, в якій почитали Ікони, і сама стала ревною іконопочитателькою. При імператорі Леві IV вона була також горливою православною. У себе в спальні під подушкою вона ховала два Образи. Це вона піднесла духа сановникам-іконопочитателям при дворі. Коли про все це довідався імператор Лев IV, він сильно розгнівався на свою жінку, віддалив її від двірця, а сановників покарав смертю, і збирався притиснути іконопочитателів, але незабаром несподівано помер 780 року.

3. ІКОНОПОЧИТАННЯ ВІДНОВЛЮЄТЬСЯ.

Одержавши владу, цариця Ірина повернула з заслання монахів та Єпископів, і багато з них були підвищені й заміщали єпископські катедри. Але Ірина все робила спокійно, розсудно, жодного насилля іконоборцям не чинила, щоб не дражнити їх. Давала спірним питанням визріти й звикнути до нового стану.

Ірина значно помножила число монастирів, а

в них — число монахів, яким вона щедро допомагала. Скажемо, в славному Студитському монастирі (він побудований ще 463-го року), вона застала тільки 12 ченців, а при ній число їх досягло до 1000 осіб.

Ірину скинено з царювання 31 жовтня 802-го року, і з нею закінчилася Ісаврійська династія в Візантії.

XI.

ПІДГОТОВА ДО VII-го ВСЕЛЕНСЬКОГО СОБОРУ.

1. УСТУПЛЕННЯ ПАТРІЯРХА ІКОНОБОРЦЯ.

Імператориця Ірина й вищий церковний провід ясно бачили, що з важкого стану є один добрий вихід: скликати новий Собор, і то Собор Вселенський. Року 754-го відбувся лжесобор, який сильно всіх збаламутив своїми неправославними постановами, — треба було ті постанови скасувати, а це міг правосильно зробити тільки правдивий Собор. Тодішній Патріярх Павел IV сильно заплутав ситуацію, бо року 784-го 31 серпня зрікся від патріяршества й пішов у монастир. Цей Патріярх при своєму поставленні підписав, — очевидно, під тиском імператора, — приречення не шанувати Ікон, а тепер заговорило його неспокійне сумління. “О, коли б я ліпше ніколи не сідав був на патріяршому престолі в Костянтинополі, бо Церква на зло вживала свою владу, за що її відлучили від себе всі інші Церкви”, — так скаржився Патріярх Павел, коли його просили не покидати Церкви. І Павел усім радив скоріш скликати правного Собора й викоринити іконоборство, бо воно веде до загибелі. А коли Патріярха запитали, чому ж то він став іконоборцем, він зо смутком повів: “Оце й змусило мене накласти на себе покаяння, і благати Господа про прощення” (Діяння 75—76). І сумління загрізло Павла: він незабаром помер.

2. ВИБІР НОВОГО ПАТРІЯРХА.

Пристипили до вибору нового Патріярха, і вибір упав на Тарасія. Це був високий світський савовник, — державний секретар, муж глибокої освіти. Він рішуче відмовився прийняти вибір, і поясняв це так: “Дивлюся я й бачу: Церква Христова січеться й розривається, а ми одного часу говоримо так, а одного інак, а інші східні Церкви, а з ним й християни Заходу, не так, як ми. І нас усі відкинулися, і всі кидають на нас анатему. Конче треба скликати Вселенського Собора, щоб відновити Правду”. Усі погодилися з думкою Тарасія, а Ірина прирекла скликати Собора, і то Вселенського, і тоді Тарасій прийняв вибір, і 25 травня 784 р. був висвячений на Патріярха Костянтинопольського.

3. СКЛИКАННЯ ВСЕЛЕНСЬКОГО СОБОРУ.

І новий Патріярх Тарасій¹ діяльно взявся за скликання Вселенського Собору. Це була справа дуже тяжка, бо треба було запросити східніх Патріярхів, а всі вони були вже під сарацинами, які косо дивилися на виїзд Єпископів до Костянтинополя, та й не співчували новому Соборові. І в кінці призначили Собора на кінець липня 786-го року, в Костянтинополі, в історичному пишному Храмі Св. Апостолів, що був і усипальницею імператорів та Патріярхів. Сама Ірина з Патріярхом року 785-го врочисто запросили на Собор усіх голів Церков.

Звичайно, східні Патріярхи самі прибути не змогли, не змогли прислати навіть своїх Єпископів,

¹Дяв. И. А н д р е е в њ: Св. Тарасій, Патріярхъ Константинопольскій, “Богосл. Вѣстникъ” 1899 р. т. VIII.

бо їх не пущено, — вони послали тільки двох своїх представників: синкела Антіохійського Патріярха, високоосвіченого Пресвітера Іоана, а від Олександрійського Патріярха ігумена Фому. Від Папи Римського прибули два представники, — це два Пресвітери, обидва звалися Петрами.

На середину літа 786-го року все вже було готове на відкриття VII-го Вселенського Собору. Уся Візантія, більше того, — увесь світ звернув очі свої до Царгороду.

4. ЗАПЕКЛА АГІТАЦІЯ ІКОНОБОРЦІВ ПРОТИ НОВОГО СОБОРУ.

Але не спали й іконоборці, а їх ще на верхах було не мало. Сильно заворушилися Єпископи-іконоборці, і повели неперебірливу агітацію проти нового Собору, вказуючи, що такий уже відбувся 754 р., і свої постанови виніс. Ці Єпископи збирали в Костянтинополі різні свої збори, без відома свого Патріярха, і бунтували народ. Але Патріярх Тарасій оголосив, що такі збори в його Патріярхаті без його дозволу неканонічні, і він повідлучує Єпископів від Церкви, коли таке буде й далі робитися. Єпископи ніби й покорилися, але перекинули свою діяльність до підбурювання війська, а власне до імператорської гвардії в Костянтинополі. А треба сказати, що військо, особливо гвардія, було сильно віддане пам'яті своїх улюблених імператорів-іконоборців, Лева Ісаврянина та Костянтина Копронима, і тому й саме пересякнене було іконоборством. Ось тому іконоборці легко запалили військо в Костянтинополі проти нового Собору. Усе готове було спалахнути, горючого матеріалу було повно.

5. ВІДКРИТТЯ СОБОРУ.

Собор мав розпочатися 21-го липня² 786-го року, в Храмі Св. Апостолів, але вже зранку військо ввірвалося до Храму, галасувало й бунтувало, і всі кричали, що Собору не допустять. Та цариця Ірина й Патріярх Тарасій стояли на своєму, і наказали відкривати Собора другого дня, 1-го серпня.

І Собор таки зібрався, хоч у місті кипіло. Перший виголосив свою промову проти іконоборства Патріярх Тарасій, а за ними і кілька Єпископів. Патріярх поставив на обговорення питання: чи Собор 754 року був Вселенським, і Собор розпочав свої наради.

6. ВІЙСЬКОВИЙ БУНТ ПРОТИ СОБОРУ.

Але цього часу військо оточило Храм, де зібрався Собор, і стало загрозливо кричати. А до війська пристало й кілька Єпископів, і всі кинулися до Храму на учасників Собору. “І тільки Десниця Господня врятувала Патріярха Тарасія та сотні інших Єпископів від кривавої помсти підбуреної солдатески”, як пізніше свідчив Тарасій...

Цариця Ірина була на хорах храму, і все бачила, і вона наказала Отцям Собору розійтися... Деякі Єпископи зрозуміли зарядження Ірини так, що то й вона схилилася до іконоборців, а тому й самі поприставали до бунтівників. І бунтівники оголосили, що по Соборі 754-го року не може бути іншого Собору в справі Ікон. Довго військо кричало й грозило, а накричавшись, розійшлося по казармах, бо зголоділо.

²Деякі джерела подають 17 серпня.

Пізніше, на першому засіданні Собору 787 р. Патріярх Тарасій, як голова, згадав про першу спробу відбутися Собора минулого (786-го) року: “Минулого року, — розповідав він, — першого дня місяця серпня в богохранимому й столичному місті, при відкритті, під нашим головуванням, Собора в храмі Святих і Вселенських Апостолів, захвилювалася величезна товпа війська. А в спілці з військом були й деякі з Єпископів, — імена їх легко було б перерахувати, але ми обійдемо (мовчанкою) ці імена, як усім відомі” (Діяння 72).

7. ВІДЛОЖЕННЯ СОБОРУ НА ОДИН РІК.

Час був дуже неспокійний, і цариця мусіла рахуватись з військом. Вона нікого з бунтівників не покарала, щоб не підливати оливи до і без того палючого огню, й не побільшувати роздору. Але Ірина вирішила (звичайно, за порадою оточення) таки потиху випровадити військо далі від Костянтинополя: оголосила похід на агарян-мусульман, і військо пішло до кордонів. А пізніш цариця похід відмінила, і частину війська позоставила на провінції, а частину відпустила додому. Таким чином бунтівничий матеріал був усунений з столиці.

І Собор був відкладений на рік. Оголосили, що Собор збереться в Никей, а не в Костянтинополі, де завжди було досить бунтівничого шумовиння, збереться 24 вересня 787-го року, а до того часу військо й народ заспокоються. Никея була недалеко від Костянтинополя, мала з ним добре сполучення, і була славна з традицій I Вселенського Собору 325-го року

І всі чекали, що то буде через рік?

ХІ.

СЬОМИЙ ВСЕЛЕНСЬКИЙ СОБОР 787 РОКУ.

1. ПОВНА ВОЛЯ СЛОВА НА VII СОБОРІ.

І через рік, 24 вересня 787 року таки зібрався VII-ий Вселенський Собор у Никей, недалеко Костянтинополя. Багато Отців, що приїхали здалека, не верталися, і змушені були рік чекати. Тепер на Собор зібралось 367 Єпископів³ справді з усього світу, зо всієї вселенної. Засідання відбувалися в храмі Св. Софії, в якому відбувався й I Вселенський Собор 325 року. Собор відвідували, як представники держави, і кілька вищих сановників; крім них, світських осіб на Вселенських Соборах ніколи не було.

Собор поставив собі одну головну ціль, — в'яснити правдиву науку про іконопочитання, для чого на Соборі всім давалася повна воля слова. В імператорській грамоті на відкриття Собору говорилося: “Кожному (з Отців Собору) ми даємо право говорити без небезпеки все, що хто захоче, щоб дослід справи йшов найпильніш, і щоб істина була виясна без жодного примусу, щоб зникла всяка суперечка між Церквами, і щоб усіх нас поєднав союз миру” (Діяння 75).

Про те саме говорив Соборові й Патріярх Тарасій: “Коли це вгодно Богові, нехай стануть на Со-

³Джерела не подають однаково числа зібраних єпископів. Під актами Собору підписалося 308. Представник Папи згадує 318 (Діяння 219). Диякон Єпифаній згадує 350 Отців (Діяння 663). Інші джерела подають 367 єпископів.

борі й противники істини. Коли вони мають що заперечити або сказати в свою оборону, то нехай скажуть, і таким чином виясниться предмет нашого дослідю” (Д. 73).

2. ПРОЩЕННЯ ЄПИСКОПАМ ІКОНОБОРЦЯМ.

На першому засіданні 24-го вересня 787-го року Собор зайнявся справою Єпископів-іконоборців, що явилися на Собор і заявили про своє покаяння. Їх було 9, і вони всі побажали вернутися в Православ'є. Кожен з них подавав писемну заяву, і по цьому його приймали. Багато Єпископів, що колись були іконоборцями, подали такі заяви: “Приемлю чесні зображення домобудівництва Господа нашого Ісуса Христа, що ради нас став людиною, і Ікони Пресвятої Богородиці, божественних Анголів, св. Апостолів, Пророків і Мучеників і всіх Святих, цілую їх, і воздаю їм належне поклоніння. Анатематствую й відкидаю всією душею нерозумно зібраний Собор 754 року, названий VII-м Вселенським ”і т. д.. (Д. 79—82). Уже така заява тих, хто каявся, давала напрям усьому Соборові. І Собор на 3-м засіданні простив усім Єпископам, які покаялися, і вернув їх на їхні катедри.

Усіх засідань цього Собору було вісім: 24, 26 і 29 вересня, і 1, 4, 6, 13 і 23 жовтня. Собор, як бачимо, дуже короткий. Перші сім засідань відбулися в Нікеї, а останнє — в Костянтинополі.

3. БОГОСЛОВСЬКЕ РОЗБИТТЯ ПОСТАНОВ СОБОРУ 754-го РОКУ.

Прийнявши 9 тих, що покаялись, Собор приступив до глибокого дослідю справи іконопочитання.

Усю свою увагу він звернув головню на свідчення Святого Письма та творів Св. Отців, і на Соборі зачитали велике число уривків з писань Св. Отців, які найвиразніше свідчили про іконопочитання. За читали також дуже цінне й глибоке змістом Послання Папи Адріана I (722—795) про іконопочитання. По цьому Собор спинився на виясненні стосунку мистецтва до релігії, бо іконоборці були проти нього, і постановлено, що мистецтво добре служить Богові.

Дуже важливим ділом VII-го Вселенського Собору було те, що він докладно й глибоко скритикував і розбив усі постанови попереднього Собору 754-го року. Скритикував їх пункт за пунктом, риска за рисою. Робилося це так, що один Єпископ читав Віровизнання Собору 754 р., а другий, Диякон Єлифаній, читав на нього глибоку критику, і спростовував його, — була форма ніби диспуту. Це спростовання дуже цінне й глибоке; склала його одна особа, але хто саме, нам не відомо, — певне, Патріярх Тарасій.

На шостім засіданні Собору прославили всіх тих покійників, кого іконоборний “собор” 754 р. прокляв, — Патріярха Германа, Івана Дамаскина, Єпископа Кипрського Георгія й ін., — їх зараховано до числа Святих. Крім цього, Собор склав також 22 Канони для впорядкування життя Церкви, головню монашого життя.

4. ДОГМАТ ПРО ІКОНОПОЧИТАННЯ.

На двох останніх засіданнях Собор склав Догмату про іконопочитання; Гефеле⁴ твердить, що

⁴Історія Соборів, т. IV, ст. 557.

склав його сам Патріярх Тарасій. Це була головна праця Собору. Усі учасники Собору підписали цього Догмата про іконопочитання, заявляючи: “Усі ми так віруємо, усі так думаємо, усі ми в цьому згідні й підписалися . Це віра Православна, Апостольська, — з любов’ю приймаємо чесні Ікони. Хто поступає інакше, — анатема тому! Хто не допускає мальованих євангельських оповідань, — анатема тому! Хто не цілує Ікон, як зроблених в ім’я Господа й Святих Його, тому анатема!” (Діяння 610—612).

5. ОСТАННЄ УРОЧИСТЕ ЗАСІДАННЯ.

Собор покінчив свої діяння (про Догматику його розповідаю далі в II частині цієї монографії), і цариці Ірині доклали про все, що постановив він. Цариця запропонувала останнє врочисте засідання відбути не в Нікеї, а в Костянтинополі, — Нікея була недалеко від столиці. І всі Отці переїхали до Костянтинополя, і 23 жовтня зібралися в Мангаврській Палаті. На це останнє засідання прибула й цариця Ірина з сином імператором Костянтином VI, і відбувся врочистий акт закінчення Собору.

Промову виголосив Патріярх Тарасій, а по ній Ірина запропонувала перечитати постановлене Віровизнання, і його голосно відчитали. По цьому Ірина врочисто запиталася:

— Нехай скаже Святий і Вселенський Собор, чи це перечитане Віровизнання складене з вашої загальної згоди?

Всі Отці Собору відповіли:

— Ми всі так віруємо, всі так думаємо, і всі ми підписали його за загальною згодою!

Тоді цариця Ірина взяла звітка з Віровизнанням, якого підписав Патріярх Тарасій і всі учасники Собору,⁵ підписала його й сама, підписав і син її, і прибила й свою державну печатку (Діяння 626—628).

6. ОСТАННЯ УРОЧИСТА ПРОМОВА.

По цьому Диякон Сицилійський Єпифаній, оратор і вчений, виголосив урочисту промову до Собору, до Патріярха Тарасія, до міста Никей і до всієї вселенської Церкви. До Церкви він говорив: “Радуйся й ти, Вселенська Церкво, що розлилася по всій земній кулі! Святкуй і радій Собором дітей своїх. Здійми з себе drankу, і зодягнися в цілу туніку Православ’я та єдності! Тобі, як Невісті Царя віків, Сина й Слова Божого, подобає носити зроблений на взір людини Образ Його, щоб було видно, що ти царська Невіста. Подобає тобі також мати в середині своїй мальовничо зроблені Ікони всіх Святих Апостолів, і Пророків, Ісповідників, Патріярхів, і також Мучеників, й усього сонму благочестивих мужів!” (Діяння 665).

І Отці VII-го Вселенського Собору розійшлися. Його постанови позосталися в Православній Вселенській Церкві на віки вічні!

А царицю Ірину, яка відновила іконопочитання, Церква зарахувала до сонму Святих. Пам’ять її святкується 7-го серпня.

⁵Єпископи на соборних постановках підписувалися конче так: ставили Хрестика на знак своєї присяги, а біля Хрестика писали, кому він належить. Так повстав звичай, що Архiereї взагалі й тепер ставлять † біля свого підпису.

7. ЗНАЧЕННЯ VII ВСЕЛЕНСЬКОГО СОБОРУ.

Значення VII Вселенського Собору в Християнській Церкві — величезне. Іконоборство захитало було Християнську Церкву до основ її, а між тим повного вияснення іконопочитання ще не було, і воно базувалося головню на церковному Переданні. А тепер VII Вселенський Собор глибоко й широко вияснив цю справу й затвердив Вселенського Догмата про іконопочитання. І власне через це віковічне іконопочитання, — по роках хитання, — таки перемогло, — рецепція (прийняття) цього Собору за Вселенський таки прийшла.

І іконопочитання треба тут приймати широко, — почитання не тільки Ікон, але й почитання Хреста, Хресного Знамення, Мощів і Святих.

Вселенна одержала Догмата, якого так довго чекала!

XIII. ЗНОВУ ІКОНОБОРСТВО!

1. БОРОТЬБА ЗА ІКОНОПОЧИТАННЯ НЕ МИНУЛАСЬ.

Сьомий Вселенський Собор, тому, що він був справді вселенський і глибоко вияснив віковічну справу іконопочитання, уже тим самим сильно вдарив іконоборців, — сила їх значно зменшилася, але не зникла.

І самé догматичне вияснення VII Вс. С. не було повним, — ще багато позосталося праці наступним борцям за іконопочитання, особливо таким, яким став Федір Студит. VII Вселенський Собор може справді заскоро повирішував усі важливі справи, над якими треба було довше спинитися. Ясно було, що догматична оборона Ікон не закінчена. І цікаве те, що на VII-м Вселенськiм Соборі Єпископів, учасників лжесобору 754 р., зовсім не покарано, а їх було ще в живих не мало, — видно, трудно це було зробити.

Рецепція (сприйняття) постанов VII Вселенського Собору наступала дуже поволі, — забагато ворогів було проти нього, і цих постанов не приймали легко.

Але тепер іконопочитателі мали в руках сильну зброю, — мали Догмату про іконопочитання, і також і докази його, хоч і не повні, але були зібрані. Борознитися було чим.

По Ірині перші імператори, Никифор та Михайл I (802—813) не підіймали дражливої справи

Ікон, і іконопочитання потроху відживало. Але відбирання церковного майна не спинялося. Так, імператор Никифор (1. XI. 802 — 25. VII. 811) знову наклав податки на монастирі і взагалі на церковне майно. Він же обмежив усякі дарунки на монастирі.

Дух іконоборства явно позостався ще живим серед вищої правлячої класи та особливо серед війська, і вони тільки чекали відповідної нагоди, щоб знову вдарити по іконопочитанню. І нагода ця прийшла за імператора Лева V Вірменина (813—820).

2. НОВИЙ ІКОНОБОРЕЦЬ ЛЕВ V.

Лев V уже з свого виховання був схильний до іконоборчих ідей. На престол посадило його військо, а воно, як ми вище вже бачили, здавна сильно було заражене іконоборством, і він мусів потурати йому. Характеру був хиткого, і сильно пошкодив Церкві, бо відновив іконоборчі гоніння.

У Візантії був звичай, що кожен імператор перед своєю коронацією підписував ісповідання Віри, яке подавав йому Патріярх. Лев Вірменин зрікся підписати таке Ісповідання, не підписав його і по коронації. Це була зла ознака, яка сильно стурбувала Патріярха Никифора (12. IV. — 815), бо не віщувала нічого доброго.

3. НАДХОДИТЬ ГОНІННЯ ЗА ІКОНОПОЧИТАННЯ.

При імператорському дворі знову появились впливові іконоборці. Імператор вибрав собі в провідники Віри відомого вченого іконоборця Іоана Граматика, який став довіреною особою при ньому.

І ось імператор Лев доручив цьому Іоану Граматику скласти докладний твір про іконопочитання, а той повизбирував усе, що міг, в оборону іконоборства, і став відкрито проповідувати проти Ікон. Ось цей Іоан Граматик і перетягнув імператора на іконоборство.

Лев задумав примирити ворогуючих іконопочитателів та іконоборців, і запросив до себе на розмову про це Патріярха Никифора. Імператор зазначив, що боротьба за Ікони ослаблює державу, і вона терпить поразки від мусульман, і твердив, ніби народ не хоче Ікон. І імператор вимагав, щоб Патріярх поздіймав усі Ікони, які висіли низько й народ їх цілував. Звичайно, Патріярх на це не пристав, і розпочався конфлікт між ними. Знову зачиналося іконоборство.

Приводом до іконоборчого гоніння став такий випадок. Цариця Ірина поставила в Костянтинополі над Халкійськими (Мідними) Воротами цінного мистецького Образу Христа Спасителя, на місце того, якого свого часу зняв імператор Лев III Ісаврянин. Розагітована солдатеска напала на цю Ікону й зневажила її; тоді імператор Лев V наказав зовсім зняти її.

Бачучи, що починається гоніння, Патріярх Никифор зараз таки року 814-го зібрав у своїй палаті Єпископів, Архимандритів, і взагалі видатних монахів. Зібралось негайно 270 осіб, які шукали виходу з того, що починалося.

Це був правдивий Собор, — одноголосно засудили іконоборство, а також Єпископа Антонія.

4. ІМПЕРАТОР І ПАТРІЯРХ.

Ранком імператор прочув про ці збори, сильно розгнівався, й наказав Патріярхові зараз явитися до нього. Никифор пішов, але з ним пішли й усі збори, увесь Собор, ще стали перед імператорською палатою.

Імператор гнівно зустрів Патріярха, і став вимовляти йому, що через Ікони багато Духовенства покинули Церкву. Никифор сміло сказав: “Що ми здавнини прийняли від Апостолів і Отців, того ми не можемо ані захитати, ані змінити”. І так сміло заперечив, зазначивши, що велика більшість Духовенства стоїть за іконопочитання, і нехай імператор, коли хоче, в цьому пересвідчиться. І з дозволу імператора Никифор закликав до палати всі збори. Увійшло багато Духовенства, які гаряче боронили іконопочитання.

5. СЛАВНИЙ ОБОРОНЕЦЬ ІКОНОПОЧИТАННЯ ФЕОДОР СТУДИТ.

Особливо сильно боронив Ікони знаменитий учений і письменник того часу, Архимандрит Студійського монастиря Феодор С т у д и т (759—826). Він гаряче виступив проти імператора, доводячи, що той не має права вмішуватися в церковні справи, і навів науку Апостола Павла: “Бог у Церкві поставив поперше — Апостолів, подруге — Пророків, потрете — учителів” (1 Кор. 12. 28), — оцим Бог доручив Церкву, а імператорів тут не зазначено, тому й не має він права до Церкви. Імператор сильно розгнівався на смілого Феодора.

Покинувши імператорську палату, Феодор по-

вів всіх монахів до свого монастиря Студіон, і там гаряче нахилив їх стати в обороні іконопочитання. І з того часу Феодор Студит повів велику агітацію за чистоту Православ'я та за іконопочитання, випускав про це свої глибокі Послання, і взагалі став провідником усіх оборонців Ікон, за що сучасники звали його "огненним стовпом Православ'я".

На Вербну неділю 815 року Феодор зробив велику й пишну маніфестацію за іконопочитання: урочистий хресний хід круг свого монастиря та по місту. Тисяча монахів несли Ікони, високо їх попідіймавши, і співали піснопіння на честь Ікон. Демонстрація вийшла показна, і сильно розгнівала імператора.

Глибокий богослов, славний письменник і огненний промовець, Феодор Студит найбільше прислужився до наукового вияснення іконопочитання. За почитання Ікон він витерпів багато мук та переслідувань, за що Церква причислила його до сонму Святих.² Крім цього, він був творцем монастирського Уставу, якого пізніш наш преподобний Феодосій Печерський переніс в Україну, до Києва.

6. ДРУГИЙ ІКОНОБОРЧИЙ СОБОР 815-го РОКУ.

По цих демонстраціях імператор скликав деяких Єпископів, і склав з ними лжесобора. Патріярх відразу кинув заборону і на такого "собора", і на його постанови. Розгніваний Лев V на початку 815

²Про Св. Феодора Студита див. працю А. А. Доброклонського: Преподобный Феодоръ, исповѣдникъ и игуменъ студійскій, ч. I: Его эпоха, жизнь и дѣятельность, Одеса, 1913 р. Див. цю працю вище в огляді джерел.

року скинув Никифора з патріяршества, якому він уже перед тим заборонив урочисті Служби та проповіді.

Але Лев Вірменин був надзвичайно впертий, і постановив таки вбити іконопочитання. Він 1 квітня 815-го року призначив нового Патріярха Феодота (815—821), вже іконоборця, з роду Костянтина Копронима, і той скликав Собора на 815 рік. Феодор Студит повів сильну агітацію проти цього Собору, і нового Патріярха не послухано, і на Собор явилися тільки окремі особи. Але цей другий іконоборчий “собор” таки відбувся з небагатьох осіб. Відбулося три засідання, на яких затвердили постанови лжесобору 754 р., а постанови VII-го Вселенського Собору відкинули, і винесли нове Віровизнання про непочитання Ікон. Церква здригнулася, почувши таке!

Іконопочитателі, з Феодором Студитом на чолі, кинули анатему на лжесобора 815 року, й заявили свою вірність скиненому Патріярхові Никофорові, а нового Феодота не визнали, як іконоборця, а до того ще й поставленого світською владою.

7. ЗНОВУ ЖОРСТОКЕ ГОНІННЯ НА ІКОНИ.

І Лев розпочав правдиве гоніння. Він наказав повикидати з Богослужень усі місця, в яких згадується про іконопочитання. До шкільних підручників наказав повносити іконоборчу агітацію, щоб готувати вже з дітей іконоборців. Священний Посуд з Іконами перетоплювали, а Ризи палили. Палили й книги, коли в них говорилося про іконопочитання. Заборонено було навіть говорити про іко-

нопочитання, і скрізь появилися урядові шпигуни, що підслуховували й доносили. В'язниці переповнилися іконопочитателями і заборонено було приносити їм бодай яку поміч.

Феодор Студит пише про цей невимовно тяжкий час: “Патріярх арештований, Єпископи розігнані, благочестиві чоловіки й жінки в кайданах, і їм загрожує катування та смерть... І вже багато проллято крови...”

І взагалі, за Лева Вірменина жертв іконоборства було ще більше, як за гоніння Костянтина Копронима.

“Невільно тепер вимовити благочестивого слова, бо ловитва близько, так що чоловік боїться жінки своєї. Імператор найняв донощиків та записувачів для розвідки, чи не говорить хто чого невідного цареві, чи не ухиляється хто від заборони зносин з іконоборцями, чи не має хто якої книги зо статтями про Ікони, чи не має якої Ікони, чи не приймає вигнанця, або чи не служить ув'язненим ради Господа. І хто буде зловлений на цьому, того зараз хватають, бичують, виганяють, так що й пани кланяються своїм рабам зо страху перед доносом”.³

8. БОРОТЬБА З МОНАХАМИ.

Особливо сильну боротьбу Лев Вірменин розпочав з ненависними йому монахами, а також і Духовенством. Він наказав їм не сходитись, і зовсім мовчати про Віру, не провадити про неї жодних балачок. І вимагав від усіх власноручного підпису

³Письма Св. Феодора Студита, 1869 р., т. II, ст. 49, 57.

під цим своїм зарядженням. Звичайно, багато підписали, але Феодор Студит не тільки не підписав, але й повів сильну агітацію за непідписання.

Феодор Студит пише про гоніння цієї доби: “О, страшно чути, — Ікона Спасителя оскверняється, й понижається не тільки в столиці, але й по всіх інших місцях і містах, Жертівники поруйновані, Святині осквернені. Замовкли всі благочестиві уста від страху смерті, — відкрився противний і богозневажливий язик”.⁴

“А щодо ченців, — пише Федір Студит, — то одні з них терпіли глузування й бідування, а інші — кайдани й ув’язнення під сторожею, маючи мало хліба й води. Одні вислані на заслання, інші повтікали в пустині, гори, вертепи і прірви землі, а де-хто, витерпівши бичування, уже по-мученичому переселився до Господа. Є й такі, що їх посадили в мішок, а вночі кинули в море, як про це свідчать самовидці...”⁵

Лев Вірменин сильно мучив історика Феофана, і той помер від цих мук 12 березня 817 року. Обома Церквами цей Мученик зарахований до сонму Святих.

Схопили й самого Феодора й заслали на висилку, і постійно його кидали, переводячи з місця на місце, і заборонили йому всякі побачення й усяке листування. Не раз наказувано дати йому сотню ударів ремінем. І завжди терпів він тісноту, голод та холод, близьна не мінялася, нужа заїдала його... Одного разу, по тому як висікли Феодора, він мало не помер, бо “рани запалилися й ста-

⁴Листи Св. Феодора Студита, т. II, ст. 42.

⁵Там само, ст. 48.

ли страшними язвами, куски тіла позагнивали; він не міг ані духу перевести, ані заснути... І учень Феодора, Микола, ножиком зрізував погнилі шматки тіла".⁶ Помер Федор 11 листопада 826 р.

9. ЦЕРКВА ПРОКЛЯЛА ЛЕВА V.

Року 820-го 25-го грудня, рано вранці на Різдво змовники вбили Лева Вірменина, бо вже не можна було терпіти його жорстоких катувань, і Феодор Студит написав: "Нехай радіє не місто яке, а все, що під сонцем, бо знищив Господь новоявленого й великого дракона, який опустошив велику частину вселенної..."⁷

Церква віддала належне цьому іконоборцеві — викляла царя, і щороку в першу неділю Великого Посту анатематствує: "Одноіменному зо злим першим звірем, злопідступному адовому псу, руйнікови Божої Церкви, мучителеві слуг Божих, а не цареві, Львові Вірменинові, і його прихильнику, другому Арієві, лжепатріярхові Антонієві, злим іконоборцям, більше ж Христоборцям з їхніми однодумцями, — анатема!"

Уся Візантія зітхнула, позбувшись ката на престолі.

⁶Жизнеописание Св. Феодора Студита, передмова до видання: Листів його, 1867 р., ст. 58—69.

⁷Листи, т. II, ст. 205.

XIV.

ОСТАННІ ІКОНОБОРЦІ.

1. ІКОНОБОРЧИЙ ОГОНЬ ПОГАС, АЛЕ ПОЗОСТАВСЯ ЙОГО ДИМ.

Лев Вірменин шалів у своїм іконоборстві, але року 820-го його вбито і зайняв його місце Михаїл II Бальб (Заїка) (820—830). Це був фригієць, простолудин, — звали його циганом (*thugganos*). Деякі джерела твердять, що він належав до секти павликіян. Твердив, що все своє життя він не кланявся жодній Іконі. До церковних справ ставився байдуже.

Спочатку Михаїл II поставився терпимо в питаннях іконопочитання, а навіть повернув був засланих іконопочитателів, повипускав їх із в'язниць і т. ін. Вернув він також і засланих Патріярха Никифора та Федора Студита, головних борців за іконопочитання. За правління Михаїла II іконоборство справді трохи послабло було, принаймні уряд перестав вриватися в приватні дома в пошукуванні Ікон. Вище Духовенство, на чолі з Патріярхом Никифором, благало нового імператора оборонити іконопочитання, але той був байдужий до їхніх прохань, — він не бажав робити жодних перемін. Добре про нього сказав Феодор Студит: "Огонь погас (цебто: Лев помер), але zostався дим" (Михаїл). Імператор бачив, що партія іконоборців сильна, тому не хотів з ними ворогувати, і тому не підмінював іконоборчих наказів свого попередника. Великою послабою для іконопочитателів було

тільки те, що уряд не вмішувався до іконопочитання поза столицею, на провінції.

Михайл узявся був мирити іконоборців з іконопочитателями, і скликав був нового Собора, але православні відважно заявили, що Канони забороняють їм зносити з еретиками, і на Собор рішуче не пішли.

Імператор таки схилявся більше на бік іконоборців, і по смерті Патріярха Феодота 821 року обрано Антонія (821—831), вже явного іконоборця.

До нашого часу зберігся лист цього імператора від 10 квітня 824-го року на Захід, до імператора Людовика Благочестивого,¹ в якому він сильно обвинувачує іконопочитателів в різних суевір'ях (див. про цього листа вище в розділі IV-м). А вкінці Михайл почав і жорстоко переслідувати іконопочитателів: кидав їх до в'язниць, посилав на далекі заслання, а монахів сильно карав. Усіх немилосердно били; напр. Єпископа Сардійського Євфимія закатували на смерть. А монаха Мефодія (пізніше, 842—846 р.р., став Патріярхом) довго мучили на одному з островів.² Року 829-го помер на вигнанні і Патріярх-історик Никифор.

2. ЗНОВУ ЗАПЕКЛИЙ ІКОНОБОРЕЦЬ, ІМП. ФЕОФИЛ.

По смерті Михайла II імператором Візантії став Феофил (830—842), останній іконоборець. Церква й від цього імператора чекала, що він пошанує

¹Див. цього листа у Гр. Остроумова, ст. 61. Див. і в Гефеле IV. 37—38.

²Мефодій сильно били, і так вивихнули йому щелепи, що зовсім скривили обличчя. Щоб того не видно було, Мефодій приробив до свого кlobука довгу крепу, і нею закривав звівечинні щелепи. На знак солідарности з Мефодієм, почали робити те й інші. Так повстала крепа на кlobуку в священномонахів.

Православ'є й оборонить іконопочитання. Спочатку Феофил справді сильно шанував Пресвятую Діву й Святих, складав церковні піснопіння й т. ін. Але пізніше змінив свої думки, і став жорстоким іконоборцем.

Причиною цієї зміни був учитель і вихователь Феофила, ієромонах Іоан Галила, потім Єпископ Тесалонік, муж великої вчености, за що його й прозвано Граматиком, але був запеклий іконоборець.³ Ось цей Іоан, що був і патріяршим синкелом, сильно вплинув на молодого імператора, і зробив його іконоборцем. І року 832-го імператор Феофіл видав едикта, яким заборонив іконопочитання, заборонив звати Ікони святими, наказав повитирати на Іконах напис "святий". І храми знову опустіли від Ікон...

Звичайно, з цього знялася буря. А 21 квітня 832-го року Патріярхом став згаданий Феофілів учитель, Іоан Граматик, сильний противник Ікон. Він скликав Соборчика 833-го р. у Влахернському Храмі, а той викляв іконопочитателів, а також викляв усіх, хто малює Ікони. Соборчик цей наказав викидати Ікони зо всіх церков...

3. ЗНОВУ ГОНІННЯ НА МОНАХІВ.

І Феофил став переслідувати іконопочитателів, особливо монахів, — і власне він був чи не жорстокіший за всіх своїх попередників. Манастирі були знову поруйновані, монахи порозбігалися, а позо-

³Докладно про Іоана Граматика див. монографію Ів. Огієнєв: Костянтин і Мефодій, Варшава, т. I, ст. 47—49, 1927 р., тут і література про нього. Це той Іоан Янній, з яким диспутовав Костянтин Філософ про Ікони.

сталі боялися показуватися на вулицях. Сильно карали монахів, які не слухалися царського наказу, і таки ходили в монашому вбранні, або малювали Ікони, — розпаленим залізом їм пекли руки за малювання. А двом єрусалимським монахам братам, Феофану й Феодору, що таки малювали Ікони, імператор наказав дати по 200 київ, а крім того на лобі випекти їм насмішливі слова, — тому ці брати ввійшли в історію іконоборства під назвою “начертаних” (помальованих). Іконописця монаха Лазаря сікли до крови...

Сильно переслідував імператор учених іконопочитателів. Він любив провадити диспути про Ікони, але горе було тому, хто відважувався не погоджуватися з його думками, — таких жорстоко карали. Проте ченці не боялися ввічі говорити своєму імператорові, що він за своє іконоборство заслугує прокляття...

Дійшло аж до того, що Феофил оголосив іконопочитання образою імператорської величності...

Іконопочитателі дошкульно терпіли, але 20 січня 842-го року імператор помер.

ХV.

ПЕРЕМОГА ПРАВОСЛАВІЯ.

1. ВІДНОВЛЕННЯ ІКОНОПОЧИТАННЯ.

Жінкою імператора Феофила була благочестива Феодора, таємна іконопочитателька. Вона була вихована в родині, яка почитала Ікони, і це почитання зберегла на все життя своє.¹ Своїх дітей, при допомозі своєї матері Феоктисти, вона виховала так само на іконопочитателів. Коли імператор Феофіл довідався про все це, він лютував, але незабаром помер.

Феофіл позоставив по собі малолітнього сина Михаїла III (20. I. 842 — 23. IX. 867 р.), а за нього державою правила мати Феодора. І зараз біля неї склався сильний гурт іконопочитателів, які вирішили возстановити публічне іконопочитання. На чолі цього гуртка стояли три найвищі сановники, опікуни малолітнього імператора: Феоктист, Варда й Мануїл, два останні — дядьки імператора.

2. ОБРАННЯ НОВОГО ПАТРІЯРХА МЕФОДІЯ.

Гурток цей найперше зайнявся справою Патріярха, — умовляли Іоана Граматика, запеклого іконоборця, щоб змінив свої погляди. Той довго опирався, але вкінці зрікся патріяршества.² Патріярхом

¹На Афоні в Ватопедським монастирі ще й досі зберігаються маленькі Ікони, які зветься лляльками цариці Феодори, — вона їм таємно поклонялась. Див. "Путеводитель по св. Горѣ Аѳонской", Спб. 1867 р., ст. 46.

²Б свідочтва, що за іконоборство він був сильно покараний, — йому дали 200 ударів бичем. Див. І. Огієнко: Костянтин і Мефодій, 1927 р., т. I., ст. 48.

обраний був славний учений монах Мефодій (842—846), що витерпів багато мук та переслідувань за іконопочитання при двох останніх іконоборцях, — він сім літ ховався на острові в печері, і жив там разом з двома розбійниками. Але від Православ'я таки не зрікся.

3. СОБОР 843-го РОКУ.

Щоб остаточно покінчити з іконоборством, скликали помісного Собора в Костянтинополі. Собор зібрався в лютому 843-го року, і возстановив іконопочитання, а іконоборство викляв. Також потвердили постанови всіх семи Вселенських Соборів. Єпископів, що не захотіли прийняти іконопочитання, позбавили катедр. Цариця Феодора заявила, що імператор Феодил перед смертю каявся в своїх іконоборчих гріхах, тому Собор його не прокляв.

На цьому Соборі 843-го року кинули анатему на лютих гонителів іконопочитання, на імператорів іконоборців.

Постанови Собору 843-го року були вирізані — на пам'ять для наступних поколінь — на трьох великих плитах, і вміщені в храмі Св. Софії. До цих постанов додані були візніше й інші, і так і склався “Синодик в Неділю Православ'я”, який читається в Церкві в першу неділю Великого Посту.

4. ТОРЖЕСТВО ПРАВОСЛАВ'Я.

Крім цього, Собор установив на вічні віки “Свято перемоги Православ'я”, — щоб Церкви вродисто святкували його в першу неділю Великого

Посту. Таке перше Свято відбулося в Костянтинополі 11 березня 843 року,³ — надзвичайно врочиста велика процесія пішла з Іконами при гуці дзвонів. Це Свято Грецька Церква зве Неділя Православія, а наша — “Торжество або Перемога Православія”, як Свято перемоги над усіма ересями. Є й особливий церковний чин цього Свята, коли Церква співає “Вічну пам’ять” усім будівничим своїм, і кидає анатему на всіх еретиків.

Торжество Православія 843-го року, — це був епілог усіх семи Вселенських Соборів, це було їх закінчення й затвердження їх праці. Це була й вселенська рецепція усіх постанов Вселенських Соборів.

5. СВЯТІ МУЧЕНИКИ ЗА ІКОНОПОЧИТАННЯ.

Доба іконоборства дала велике число Святих, більшість яких були канонізовані на Соборах 787-го та 843-го року в Костянтинополі. Це нові Мученики Церкви. Із канонізованих подаю тут хоч частину за алфавитом їх: 1. Андрей Коловіт, пам’ять 17 жовтня (пам’ять зазначаю хрестиком †). 2. Єпископ Парійський Василій, † 12 квітня (728 року). 3. Патріярх Царгородський Герман, † 12 травня. 4. Св. Іван Дамаскин, † 4 грудня. 5. Цариця Ірина, † 9 серпня. 6. Архиеп. Солунський, брат Феодора Студита, † 26 січня. 7. Іконописець Лазар, † 14 листопада. 8. Патріярх Царгородський Мефодій, † 14 червня. 9. Патріярх Царгородський Никифор, † 2 червня. 10. Стефан Новий, † 28 листопада. 11. Стефан Саваїт, † 28 жовтня. 12. Патріярх Цар-

³За іншими джерелами це відбулося 19 лютого 843 р.; часом і рік подають 842, а не 843-ній.

городський Тарасій, † 24 лютого. 13. Феодор начертаний, † 28 грудня. 14. Феодор Студит, † 11 листопада. 15. Цариця Феодора, † 11 лютого. 16. Мученик Феодорик. 17. Феофан начертаний, † 19 березня. 18. Інокія Феодосія, † 28 травня. 19. Хронографист-літописець Феофан, † 12 березня. 20—29. Десять мужів, забитих Левом III 726 р., † 9 серпня.

Серед борців за іконопочитання, як бачимо, до Сонму Святих зараховано 4 Патріярхи й 2 цариці.

6. НЕПОЧИТАННЯ ІКОН ПОЗОСТАЛОСЯ В СЕКТАХ.

За цариці Феодори іконоборство вже цілком затихло, але держалося ще серед різних сект. Так, напр., сильно піднялися були т. зв. п а в л и к і я н и. Це була не мала секта, поширена в Малій Азії, а головно серед простого народу. Павликіяни відкидали Біблію, виступали проти монашества, сильно йшли проти іконопочитання, виступали також проти пишноти Богослужб і т. ін. Павликіяни скоро поєднали зо своїм рухом релігійним також рух соціальний, а це й кинуло на них державну владу. Напр. за цариці Феодори було невдале гоніння на павликіян, і багато їх перебито, що викликало великий розголос.⁴

З цього часу іконоборство в Православній Вселенській Церкві навіки пропало, а запанувало віковичне іконопочитання, і воно остаточно стало непорушним Догматом Православ'я. І так по-

⁴Е. Л и ш и ц: Павликианское движение в Византии в VIII и первой половине IX вв. "Визант. Врем." 1952 р., т. V, ст. 49—72. Надто суб'єктивна марксистська праця. М е л и к Б а х ш я н С.: Павликианський рух у Вірменії (VI—IX вв.), Єреван, 265 ст., 1953 в., вірменською мовою, резюме — російською.

зостається аж до нашого часу, і в наш час тільки еретики та секти не почитають Ікон. Не почитають Ікон протестанти, лютерани, євангелики й ін., а також англікани. У Церквах же Православній та Католицькій іконопочитання йде без перерви з Апостольських часів.

7. РЕЦЕПЦІЯ VII ВСЕЛЕНСЬКОГО СОБОРУ.

Рецепція (сприйняття) постанов VII Вселенського Собору йшла поволі, і ще довго були диспути та сперечання. У Костянтинополі збиралися Собори в роках 870 та 880-м, і ще й на цих Соборах виносили постанови про затвердження Догмата VII Вселенського Собору про іконопочитання та про затвердження його назви "Вселенський".

XVI.

ІКОНОБОРСТВО Й ІКОНОПОЧИТАННЯ В КАТОЛИЦЬКІЙ ЦЕРКВІ.

1. РАННЄ ІКОНОБОРСТВО НА ЗАХОДІ.

Іконоборство рано перенесене було й на Захід, до Церкви Римської, але тут воно ніколи не прибирало таких широких розмірів, як на Сході. На Заході вже в VI-м віці були виступи деяких Єпископів проти іконопочитання. Так, Єпископ Марсельський Серен наказав повикидати Ікони з своєї церкви, і на це Папа Григорій Великий писав йому: "Ревність ваша про те, щоб твори рук людських не обоготворювалися, похвальна, але я не можу виправдати вас за нищення Ікон."

Західня чи Католицька Церква завжди визнавала Ікони, і якогось великого іконоборства в ній не було. Взагалі Римська Церква не знає тих широких богословських дискусій, які завжди провадились на православному Сході, а тому не знала вона і тих релігійних колотнеч, які роз'їдали Православну Церкву.

2. НА ЗАХОДІ ПАНУЄ ІКОНОПОЧИТАННЯ.

Іконопочитання панувало в Римській Церкві, і як ми бачили вище, Папи скликали Собори, і на них постановляли про іконопочитання і були в тому нога в ногу з Церквою Східньою.

На VII Вселенським Соборі були присутні два представники Папи, і вони підписалися під поста-

новами цього Собору в імені Папи і всієї Західньої Церкви. І Папа Адріян I підтвердив це.

3. ІКОНОПОЧИТАННЯ НА СХОДІ Й ЗАХОДІ.

Схід почитав і до сьогодні почитає Ікони поклонами їм поясними й земними, цілуванням їх, кадінням фіміяму (ладану) і молитвами до осіб, намальованих на них. На Заході не все це защепислось, і не все це розуміли так, як на Сході.

На Сході встановилася така термінологія почитання Ікон: 1. почитання Самого Бога — *latreia*, повне служіння; 2. почитання самої Ікони — *duleia*, служіння зовнішнє, 3. а загальне почитання Бога, Ікон і іншого — *proskynesis*, поклоніння. У Римській Церкві це розумілося трохи інакше, і тут встановилася така (відповідно) термінологія: 1. *adoratio*, Боже поклоніння, 2. *veneratio*, почитання; і 3. *cultus*, поклоніння. І пройшло багато часу, поки на Заході точно зрозуміли термінологію східню, висловлену на VII Вселенському Соборі.

Непорозуміння розпочалися ще за Карла Великого, короля франків і римського імператора († 814 р.). Він висватав дочку свою Ротруду за візантійського імператора Костянтина, сина Ірини. Але пізніш Ірина роздумала, й оженила сина з вірменкою. Карл на це розгнівався, і мстився Ірині, чим міг, а разом з тим став не визнавати й найбільшого діла Ірини, — VII Вселенського Собору, і пішов проти нього.

4. “КАРЛОВІ КНИГИ”.

З іменем Карла Великого зв'язані так звані Карлові Книги; *Libri Carolini*, що часто вжи-

ваються ще й тепер іконоборцями. Папа Адріян I, одержавши Діяння VII Вселенського Собору, дав їх перекласти на латинську мову, але перекладач добре грецької мови не знав, і переклад вийшов зовсім злий, — термінологію іконопочитання поплутали в основі її. І цей неправдивий переклад Діянь VII Вселенського Собору Папа відіслав королю Карлу.

Одержавши Діяння, король Карл сильно ухопився за них. Він мав біля себе дорадників, які освітили йому справу суб'єктивно, і вирішили написати відповідь на Діяння VII Вселенського Собору. Так повстали "Карлові Книги", — твір головним чином відомого вченого Алкуїна, Карлового друга.

Карлові Книги відкидають постанови VII Вселенського Собору й виступають проти них. Але все це — чисте непорозуміння. Книги ці повстали через фальшивий переклад Діянь VII Вселенського Собору,¹ — Книги виступають проти того, чого VII Вселенський Собор ніколи не постановляв, а проповідують власне те, що й Собор 787-го року. Дослідник пише про це: "Карлові Книги в основі своїй мають частинно фальшиві, частинно сфальшовані факти, а тому й приходять до ложних висновків, які не мають поважнішого значення".²

5. ФРАНКФУРТСЬКИЙ СОБОР 794-го РОКУ.

І дійсно, — Карлові Книги повстали поза Церквою: написані світськими людьми з доручення короля. Коли послали ці Книги Папі Адріянові, він

¹Н e f e l e : Conciliengeschichte, III. 668—670.

²Гр. Остроумовъ : Догматическое значеніе VII Вселенскаго Собора, Карlsruhe, 1884 р., ст. 160.

осудив їх. Жоден Собор ніколи не затвердив цих Книг.

І взагалі Карл сильно вмішувався в церковні справи, що було в звичаї того часу. У “Карлових Книгах” сам Карл говорить про себе: “Нам довірено управління Церквою в її бурливих потоках життя”, і тому він сам скликав на 794-ий рік у Франкфурті великого Собора, і сам керував цим Собором, і сам головував на нім, хоч на Соборі були два представники Папи, Єпископи Феофілакт та Євфимій.

Постанови Франкфуртського Собору 794 року направлені проти постанов VII Вселенського Собору, але тільки з непорозуміння, — Собор не мав правдивих Діянь VII Вс. Собору, бо мав фальшивий переклад. Канonom 2-им Франкфуртський Собор осудив постанову VII-го Вс. Собору, бо той ніби постановив, що “всякий, хто не воздасть Іконам Святих такого ж служення й поклоніння, як і Божественній Трійці, тому нехай буде анатема!” Це чисте непорозуміння, бо ніколи VII Вселенський Собор нічого подібного не ухвалював.

Цього не було, — VII Вселенський Собор постановив, що Іконам належить “цілування, почитання й поклоніння, але не дійсне служення, яке за нашою Вірою належить тільки Божій Істоті” (Д. ст. 593).

Наставлення короля Карла до Ікон і постанови Франкфуртського Собору 794 р. мали, звичайно, злий вплив, і не один Єпископ католицький послушався свого короля. Так, Єпископ Тюрингії Клод Климент, що одержав свою катедру головно від Карла, щоб догодити Карлові, задумав вивести Іко-

ни в своїй Єпископії, і звелів скрізь повиносити Ікони з церков. На це народ сильно обурився і мало не вбив самого Єпископа...

6. ПАРИЗЬКИЙ СОБОР 825-го РОКУ.

На ложній підставі сталися й постанови Паризького Собору 825-го року. Собора цього скликав сам король Людовик Благочестивий, щоб обговорити листа, якого йому прислав візантійський імператор Михаїл Заїка 824 року. Собор зібрався, і за підставу своїх нарад мав: зовсім ложний переклад Діянь VII Вселенського Собору, Карлові Книги та постанови Франкфуртського Собору 794 р. Звичайно, Собор сильно помилився, і засудив Отців VII Всел. Собору та Папу Адріана I, бо ніби вони "наказали воздавати Іконам найвище почитання, яке належить одному тільки Богові".³ Це була прикра помилка, бо такої постанови VII Вселенський Собор ніколи не виносив!

Але незабаром помилка виявилась, і кілька гальських богословів виступили з виясненням і оголосили, що Собори Франкфуртський та Паризький були введені в блуд неправильним перекладом Діянь VII Вселенського Собору. І визнали постанови Собору 787-го року за цілком правдиві.⁴

Але плутанина, яку вніс король Карл Великий своїм вмішуванням у церковні справи, довго розкладово відбивалася в Римській Церкві.

³Гр. Остроумов, ст. 173.

⁴Там само, ст. 174.

7. ДУМКА ПРО ЛАТИНСЬКЕ ІКОНОПОЧИТАННЯ В УКРАЇНІ.

В Україні були не високої думки про католицьке іконопочитання. Знали його добре в Візантії, а звідти були наші перші Митрополити.

Грек, що навчав кн. Володимира Православної Віри, навчав його по охрещенні : “Не приймай от Латині ученія, їх же ученіє розвращено: вшедше бо в Церков, не покланяються Іконам, но стоя поклоняться, і поклонився, напишетъ Хрест на землі, і цілуєть, і встанеть прост ногама на нем. Да лег, цілуєть, а встав, попираєть. Сего Апостоли не предаша. Предали суть Апостоли Крест поставлен ціловати, Ікони предаша”.⁵

Митрополит Київський Георгій (він згадується в Літопису під 1072 і 1073 роками, грек) пише, що латиняни “не хотять Мощам Святих кланятися. А деякі з них не кланяються і Святим Іконам”.⁶

Гостріше подає й Митрополит київський Никифор (1103—1123), грек: “Латиняни Ікон Святих у Церкві не держать, а тільки одне Розп'яття”. Це відголоски того часу, як на Заході було іконоборство.

⁵Іпатський Літопис, видання 1871 р., ст. 78.

⁶Е. Г о л у б и н с к і й : Історія Русской Церкви, том I, друга половина тому, М. 1904 р., ст. 825.

ЧАСТИНА ДРУГА:
ДОГМАТИКА Й АПОЛОГЕТИКА ІКОНОПОЧИТАННЯ.

XVII.

ПРАВОСЛАВНА АПОЛОГЕТИКА ІКОНОПОЧИТАННЯ.

1. АПОЛОГІЯ ІКОНОПОЧИТАННЯ.

Іконопочитання — це тільки зовнішній вияв нашої Віри, і власне цього іконоборці не могли й не хотіли зрозуміти. Першими іконоборцями, як ми бачили вище в розділах IV і V, — були юдеї й магометани, та деякі з давніх сектантів, а за нових часів до них пристали лютерани, і взагалі протестанти, та найрізніші секти, що повстали з них.

Проти іконопочитання виставлялося багато різних доказів, і всі їх дуже старанно зібрав іконоборчий собор 754 р., — нові часи до тих закидів, власне, нічого суттєвого не додали.

Так само вже за давніх часів повстала повна й докладна апологія (оборона) іконопочитання, і нові часи нових доказів подали не багато, — усе суттєве, усе потрібне подав VII-ий Вселенський Собор 787 року, а доповнив Св. Федір Студит. Ось тому нижчеподана апологія іконопочитання базується в своїй головній основі на діях VII-го Вселенського Собору, нового тут додано небагато. Найкращу апологію почитання Ікон дав власне VII-ий Собор 787 р., бо він докладно, хоч і не скрізь докінця, скритикував усі постанови іконоборчого Собору 754 р.

Іконоборці довгі віки збирали для себе різні докази проти Ікон, але й вони нового, супроти того,

що їм дав іконоборчий Собор 754-го року, мало що додали.

Року 1931-го проф. Прот. С. Булгаков випустив працю: “Икона и иконопочитание”. Праця ця дуже цінна, але повноти вона не дає, — це скоріше окремі нариси з цього предмету. І нових доказів він не дав, зате багато доказів старих значно поглибив.

І можна твердити, що стародавні праці Св. Івана Дамаскина, Св. Патріярха Германа та Феодора Студита таки позостаються віковичною криницею, звідки беремо найсильніші докази іконопочитання.

У цій моїй апології іконопочитання я старанно зібрав усе, що тільки вдалося зібрати. І я даю цій апології систему, щоб вона була придатною і для вищешкільних потреб.

2. ДОГМАТИКА ІКОНОПОЧИТАННЯ.

Підставою нашого християнського іконопочитання є головні оці непохитні основи, для кожного вірного обов'язкові:

1. С в я т е П и с ь м о ніде не забороняє іконопочитання. Навпаки, у Старому Заповіті, в устрої Храму Єгови, маємо чимало прикладів, які дозволяють іконопочитання, і дають 2-ій Заповіді зовсім інше освітлення.

2. Церковне П е р е д а н н я в Православній Церкві виконується й шанується так само, як і Св. Письмо. А Передання донесло нам іконопочитання, тому ніхто, будши православним, ламати його не може.

3. Твори С в . О т ц і в так само підтримують іконопочитання, а ці Твори, відбиваючи в собі церковне Передання, обов'язкові для вірних.

4. Шостий (Трульський) Вселенський Собор 692-го року своїм 82-им Правилom власне вже затвердив іконопочитання, наказуючи, як писати Ікону Спасаителя. Ось цей Канон: "На деяких чесних Іконах зображується Агнець, на якого перстом (пальцем) показує Предтеча, і цей Агнець прийнятий як Благодать, який через Закон показує нам Істинного Агнця, Христа, Бога нашого. Почитаючи давні Образи й Ознаки (сіні), що передані Церкві, ми ставимо наперед Благодать і Істину, як виконання Закону. Тому, щоб Совершенно представлялося очам усім мистецтвом, наказуємо відтепер Образ Агнця, що бере гріхи світу, Христа Бога нашого, на Іконах малювати за людською природою, замість давнього Агнця, щоб, бачучи смирення Бога Слова, ми приводилися до згадування життя Його в тілі, Його страждання й спасаючої смерті, і таким чином виконаного викуплення світу".

Це була перша дуже поважна оборона іконопочитання, хоч і висловлена в формі Канону.

Ось на основі цих головних і непохитних основ VII Вселенський Собор правильно виніс свого Догматa про іконопочитання. У Догматі цьому не було жодної новини. Виконувати цей Догмат обов'язаний кожен, хто зве себе православним. Хто не виконує його, перестає бути православним.

І взагалі треба підкреслити, що іконопочитання має в собі чисто христологічну основу, а саме — Тайну Боготілення. З неї воно повстало.

А далі даємо докладну апологію й догматику іконопочитання, оснований на цих непохитних підставах.

XVIII.

СВЯТЕ ПИСЬМО СТАРОГО Й НОВОГО ЗАПОВІТУ ДАЄ ЯСНІ ПРИКЛАДИ ПОЧИТАННЯ ІКОН.

1. ПРИКЛАДИ З СТАРОГО Й НОВОГО ЗАПОВІТУ ПРО ІКОНОПОЧИТАННЯ.

Іконоборчий Собор 754 р. опирав свої докази переважно на голому розумінні, тоді як VII-ий Вселенський Собор вивчав справу всебічно й опирався головню на Св. Письмі та на церковному Переданні, цебто на головних підвалинах нашої Віри. Якоїсь прямої заповіді про іконопочитання в Св. Письмі нема, зате в ньому знаходимо про це немало вказівок посередніх. І навпаки, жодної заборони Ікон Св. Письмо так само не має ніде.

Сьомий Вселенський Собор найперше спинився на виясненні, що каже Старий Заповіт про іконопочитання. А він справді дає нам ясні приклади.

1. Сам Бог наказав Пророку Мойсеєві збудувати Ковчега Заповіту, і поставити його в Святому Святих (Вихід 25. 10, 26. 33, Повт. Закону 10. 1-5). А Ковчег Заповіту — це був видіимий Образ присутности Бога невидімого, щоб возводити думку до Первообразу. Цебто, кінцеве ідеологічне значення Ковчегу було те саме, що й пізніших християнських Ікон.

2. Сам Бог наказав Мойсеєві зробити два видітих Образи Херувимів, і поставити їх у Святому Святих по обох боках віка, яке покривало Ковчегу, і служило Престолом Господеві (Вихід 25. 19-21). І до цього Господь додав: "І я буду стрічатися там

з тобою, і буду говорити з тобою з-над віка з-посеред обидвох Херувимів, що над Ковчегом Свідectва, про все, що розкажу тобі для синів Ізраїлевих" (Вих. 25. 22). Кланяючись цим Херувимам, кланялись Самому Богові, пор. Числа 20. 6, Второз. 10. 8, 2 Цар. 6. Пс. 5. 26 і ін.

3. Папа Григорій II зібрав у Римі 727 року Собора, який постановив, що коли в Старому Заповіті були Херувими, то це вже дозволяє й освячує нам Ікони, бо ідеологічна ціль їх та сама.

4. Бог наказав Мойсеєві зробити витканих Херувимів на Заслоні, що відділяла Святиню від Святого Святих (Вихід 26. 31-33). Ця Заслона — це теперішній Іконостас, уставлений Іконами, що відділює Вівтар від храму.

5. Так само Бог наказав Мойсеєві зробити витканих Херувимів на тих покривалах, що вкривали верх та боки Скинії (Вихід 26. 1, 36. 8), і правила для неї замість стін. Так і тепер стіни храму прикрашуються Іконами.

6. Соломон побудував Богові постійного храма, і так само прикрасив його Херувимами (див. 1 Сам. чи 3 Цар. 6. 23-35, 8. 7, 2 Сам. 19. 15 і ін., 2 Пар. 3. 10, 11, 5. 7), прикрасив так, як Бог наказав був ще Мойсеєві.

7. Додамо ще, що Сам Бог наказав Мойсеєві поставити мідного змія в пустині (Числа 21.8). А це був прообраз розп'ятого Спасителя. І кожен хто дивився на цього змія, лишався живим. Цей мідний змій те саме, що й Ікона Спасителя.

8. Про Херувимів у Храмі згадує й Книга Пророка Єзекіїля (41. 16-20, пор. ще 9. 3, 10. 4), і це місце зачитував VII Вс. Собор, як важливе.

9. Із Нового Заповіту VII Вс. Собор навів місце з Послання до Євреїв 9. 5, у якому згадується про Херувимів Слави в старозавітньому храмі. Отже, Новий Заповіт не відкидав цього.

2. ЯК VII ВСЕЛ. СОБОР РОЗУМІВ ЦІ ПРИКЛАДИ.

Коли на VII Вс. Соборі були зачитані місця з Старого Заповіту про Херувимів у храмі, то голова Собору, Патріярх Тарасій зробив такий висновок: “Коли Старий Заповіт мав Херувимів, що осіняли Святилище, то й ми будемо мати Ікони Господа Ісуса Христа, Богородиці й Святих Його, що осіняють Вівтар” (Діяння 229—230).

Фігури Херувимів у старозавітному храмі — це було видатне і в Завіті, і в житті Ізраїля. Це був вплив на Ізраїля живого життя сусідів.

3. МИ БАГАТО ПОЧИТАЄМО З ЦЕРКОВНОГО ПЕРЕДАННЯ.

Іконоборці часто посилялися на те, що в Св. Письмі нема ясного наказу чи заповіді про іконопочитання. На це іконопочитателі давали й дають рішучу відповідь, що з цього не можна робити противних висновків, бо це не логічно. Св. Іван Дамаскин про це писав: “Де можна знайти в Старому Заповіті чи в Євангелії ясні слова “Тройця”, або: “єдиноїстотний”, або “одна особа Христа”, або “дві істоти”?

Коли цар Лев Вірменин нагадав Патріярхові Никифорові, що в Св. Письмі нема заповіді про іконопочитання, то той рішуче заявив, що джерелом Православної Віри служить не тільки Св. Пись-

мо, але й Священне Передання. “Є багато такого, — вияснював Патріярх, що ми вважаємо за достойне й священне, але Св. Писання про те прямо не свідчить. Усі почитають Євангелію, але в Св. Письмі про це нічого не говориться”.

4. ІКОНОБОРЦІ ЛОЖНО НАТЯГУЮТЬ СВ. ПИСЬМО ДЛЯ СВОЇХ ЦІЛЕЙ.

Іконоборчий Собор 754 р. не раз натягував Св. Письмо для своїх цілей. Напр. іконоборці наводили з Рим. 1. 23: “Славу нетлінного Бога змінили на подобу образу тлінної людини”, і ставили це проти іконопочитання. Отці VII-го Собору вказали, що іконоборці не докінчують цієї цитати, бо далі йде: “і птахів, і четвероногих, і гадів”, а цей кінець ясно показує, що мова направлена проти поганства, а не проти Ікон (Діяння 503—504).

XIX.

“НЕ СОТВОРИ СОБІ КУМИРА” СКАЗАНО ПРО ПОГАНСЬКИХ ІДОЛІВ, А НЕ ПРО ІКОНИ.

1. ПРАВДИВЕ РОЗУМІННЯ 2-ОЇ ЗАПОВІДІ.

Магометани й юдеї здавна насміхалися з православних Ікон, звучи їх кумирами, ідолами. Іконоборці завжди беруть другу Заповідь: “Не сотвори собі кумира” (Повторення Закону 5. 8), як головний доказ проти іконопочитання. На це Отці VII-го Вс. Собору відповідали: У цьому вислові під словом “кумир” треба розуміти не Ікони, а поганські ідоли, бо інакше сам Мойсей був би противником волі Божої, коли він поставив у Скинії Херувимів (Діяння 503). Цим наказом ізраїльтянам заборонялося почитати інших, чужих богів, цебто поганських, не творити собі кумирів чи яких подоб їх предметами небесними, земними і підземними з метою поклонятися й служити їм, як богів. Тут, у другій Заповіді забороняється обожувати ідолів, як це робили погани.

Так, для Ізраїля 2 Заповідь забороняє виготовлення ідолів або “всякої подоби” їх, але ця заборона тісно стоїть у зв’язку з Заповіддю 1-ою: Не роби фетиша з образу, бо Я є твій Бог. Фігури Херувимів у старозавітньому храмі, ніби як виключення, ясно свідчать, що другу Заповідь треба розуміти інакше, треба її конче пов’язати з першою, а тоді стає ясным, що ці Заповіді пов’язані, це одне ціле: Я Господь Бог твій, тому не твори собі чогось, що ти прийняв би замість Мене.

2. МИ ПОЧИТАЄМО Й ІНШІ СВЯЩЕННІ РЕЧІ.

Іконоборці, виступаючи проти Ікон, твердили, що то тільки погани почитають предмети свого культу. На це VII-ий Собор відповів: "Коли іконоборці таке твердять, то вони для послідовності мусять відкинути все, посвячене Богові, а власне: Священий Посуд і Священну Одіж. Язичники в своїх історичних творах вихваляють своїх богів і демонів; може тому й нам у своїх книгах належить не вихвалити ні Всевишнього Бога, ні Святих Його, щоб не приподобатися поганам? Бо й це ж у нас однакове з поганями!" (Діяння 496—498).

3. ПАПА ГРИГОРІЙ І ПРО ІКОНОПОЧИТАННЯ.

І справді, вся святоотцівська література, усе Церковне Передання завжди підкреслюють почитання Ікон, і завжди вияснюють, що ми почитаємо не саме дерево, а тільки ту особу, що на ньому намальована.

Один благочестивий пустинник просив у Папи Григорія I Великого (540—604) Ікону Христа, і Григорій вислав йому Ікони Спасителя, Божої Матері та Апостолів Петра й Павла. І послав йому й вияснювального листа, в якому писав: "Я дуже добре знаю, що ти просиш в мене Образ нашого Спасителя не для того, щоб почитати його як Бога, але щоб пробуджувати в собі любов до Того, Якого Образ ти хочеш бачити. Ми вклоняємось перед Образом не як перед яким Божеством, але молимося Тому, кого виявляє Образ як народженого, чи як страждальника, чи на Троні си-

дячого, і згідно з цим викликаємо в серці відповідні чуття радісної відданості або скорбного співчуття”.¹

4. ЯК РОЗУМІВ СВ. КИРИЛ ДРУГУ ЗАПОВІДЬ.

Десь року 850—851-го молодий Костянтин-Кирил філософ диспутував зо старим Патріярхом Іоаном Граматиком, запеклим іконоборцем. Патріярх сказав: “Бог сказав до Мойсея: »Не сотвориши собі всякого подобія«, а ви творите й кланяєтесь”. На це мовознавець Костянтин відповів: “Коли б був сказав: “Не сотвори “ніякого” подобія, то була б твоя правда; але ж Він сказав: “всякого”, цебто недостойного”. Не маючи чого заперечити, засоромлений іконоборець замовк.”²

¹Н а г е н б а с h : Kirchengeschichte, Bd. I. 394.

²Проф. Іван О г і є н к о : Костянтин і Мефодій, 1927 р., Варшава, т. I, ст. 50. Життя Костянтинове розділ 5.

XX.

ІКОНА — ДЛЯ НАГАДУВАННЯ ПРО НАМАЛЬОВАНУ ОСОБУ.

1. ІКОНА СКЕРОВУЄ НАШУ ДУМКУ ДО НАМАЛЬОВАНОЇ ОСОБИ.

Іконопочитателі завжди підкреслювали й заявляли, і тепер так робимо, що ми — при поклонінні Іконам — не кланяємося їм, як речам, а кланяємося тільки тим Особам, що на них намальовані. Завдання Ікон — ясніш і скоріш **н а г а д а т и** про Особу, яка на них намальована, для згадки про Господа й Святих Його. Ціль Ікон — не прив'язувати увагу віруючих до матерії, а скеровувати думку до Особи чи події, на Іконі намальованої. Ми почитаємо не самі Ікони, не дерево й фарби їхні, а тільки Того, Хто на Іконах намальований. Більше того, — Церква осуджує тих, хто почитає самі Ікони, хто їх обожує.

Ще св. Іван Золотоустий (347—407) твердив, що “багато-хто понамальовували Образа Св. Мелетія скрізь, щоб скрізь бачити його тілесний образ, і таким чином мати потіху в розлуці з ним” (Діяння 233).

Папа Григорій II (715—731) в листі до імператора іконоборця Лева III Ісавра добре вияснив власне таке значення Ікон: “Ти говориш, що ми поклоняємось камінням, стінам і дошкам. Це не так, царю: Ікони служать нам тільки середником для **н а г а д у в а н н я**. Вони будять наш лінивий, невмілий і грубий розум і скеровують у Небесний

Світ, якого предметам ми не можемо не давати імен, назов і Образів. Ми почитаємо Ікони не як богів — нехай не буде цього! — не на них ми кладемо надії, — за допомогою Ікон ми возносимо свої молитви Ісусу Христу, Богородиці чи Святим” (Діяння 31).

Папа Адріян I у своєму посланні до VII-го Вс. Собору 787 р. писав: “Зберігаючи чистоту Віри, ми вживаємо Ікони для нагадування про Того, кого ми почитаємо” (Діяння 134).

І сам VII Собор вияснив: Почитання Ікон і почитання Бога, — це різні речі: “Віруємо в Тройцю незбагненну, неописанну, якій одній належить Боже служіння, і поклоніння, і почитання” (Д. 356), а Ікони тільки нагадують про Неї.

Десь року 850—851 Костянтин, Апостол слов'янський, мав диспут про Ікони з відставленим Патріархом Іоаном Граматиком, і дуже ясно вияснив завдання Ікони: “Ікона виявляє взір і подобу Того, кого ради намальована, і хто дивиться на неї, то бачить тільки Того, хто намальований”.¹

2. КЛАНЯЮЧИСЬ ІКОНІ, МИ КЛАНЯЄМОСЬ ТІЛЬКИ НАМАЛЬОВАНІЙ ОСОБІ.

Св. Іван Дамаскин (675—745) навчає про поклоніння Іконам: “Не поклоняюсь матерії, а поклоняюсь Творцеві матерії, Який став матерією ради мене. Він зволив замешкати в матерії, і через матерію зробив мені спасіння. І я не перестану почитати ту Матерію, через яку вчинене моє спасіння”. “І Слово сталося тілом”.

¹Проф. І. Огієнко: Костянтин і Мефодій, 1927 р., Варшава, т. I, ст. 50.

А в іншому листі він же навчає: Коли ми кланяємось Іконам, то “кланяємось не матерії їх, але тим Особам, які зображені на них”.²

Леонтій Єрапольський, Отець VII віку, писав про Ікони: “Зображую й пишу Христа й страждання Христові в церквах, і домах, і на полотні, і в коморах, і на одежі, і на всякому місці, щоб, ясно бачучи їх, згадувати, а не забувати. І так само, як ти, поклоняючись Книзі Закона (цебто П’ятикнижжю Мойсея, Тора), поклоняєшся не істоті шкури (пергаменту) й чорнил, але Словам Божим, що знаходяться в ній, так і я поклоняюся Образу Христа. Не істоті дерева й фарб, — нехай не буде цього! Але, поклоняючись неодушевленному Образові Христа, через нього я хочу обіймати Самого Христа й поклонятися Йому. Ми, християни, тілесно цілуємо Ікону Христа, чи Апостола, чи Мученика, духово цілуємо Самого Христа та Його Мученика”.³

Почитання Ікон у Православній Церкві повно висловлене в Посланні східних Патріархів 1723-го року, відповідь 3: “Ікони ми почитаємо відносно, і пошану їх в і д н о с и м о до Первообраза. Бо хто поклоняється Іконі, той через неї поклоняється Первообразу, так що ніяк не можна відділити почитання Ікони від почитання Того, Хто на ній намальований, але те й друге пробуває в єдності, подібно тому як честь, що чиниться царському слові, неподільна з честю, яка чиниться самому цареві”.

²Третій лист про Ікони. Див. Гр. Остроумов, ст. 54.

³Прот. А. Шмеман: Исторический путь Православия, 1954 року, ст. 247—248.

XXI.

СВ. ОТЦІ ЦЕРКВИ СВІДЧАТЬ ПРО ІКОНО- ПОЧИТАННЯ ВДАВНИНУ.

1. СВІДЧЕННЯ СВ. ІОАНА ЗОЛОТОУСТОГО ПРО ІКОНИ.

Іконоборчий Собор 754 р. звернув пильну увагу на свідчення св. Отців Церкви про Ікони, але багато з них пофальшував, деякі подав не в контексті, а деякі з таких творів, яких Церква ніколи не визнавала за свої. Тому й VII-ий Вс. Собор підібрав і зачитав дуже багато уривків з творів св. Отців, і всі вони виразно й ясно свідчили про іконопочитання з найдавніших часів. Взагалі, церковне Передання повно підтверджує почитання Ікон.

Сьомий Вселенський Собор найперше зачитав свідчення св. Іоана Золотоустого про Ікону св. Мелетія, яку він стрічав скрізь: “Багато хто — пише він — чертять Образи Св. Мелетія і на горнятках, і на перстнях, і на печатках, і на чашах весільних палат, і на стінах, і скрізь, щоб скрізь бачити тілесний образ його, і таким чином мати потіху в розлуці з ним” (Діяння 233). І на це Отці логічно заявили: “Коли так говорить про Ікони св. Іоан Золотоустий, то хто посміє що сказати проти них? Хто жив за Золотоустого, почував таку сильну любов до Ікони св. Мелетія, що її малювали скрізь, за що Іоан дуже сильно хвалить їх” (Діяння 233).

У другому місці той же Іван Золотоустий пише: “Я полюбив з воску зроблену Ікону”. На це Патріярх Тарасій сказав: “Коли той, хто має уста, цін-

ніші від золота, так сказав, то що́ ми маємо сказати про тих, що ненавидять Ікони?” (Діяння 234).

2. СВІДЧЕННЯ СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО ПРО ІКОНИ.

Собор зібрав і відчитав довгу низку свідчень св. Отців Церкви про іконопочитання, а тепер їх можна було б значно побільшити. Напр. св. Василій Великий (329—379) пише в своєму Ісповіданні: “Приємлю і св. Апостолів, Пророків і Мучеників, а тому почитаю і малюнки їх Ікон, і поклоняюся перед ними, особливо ж тому, що вони передані від св. Апостолів, і не заборонені, але малюються по всіх наших церквах” (Діяння 299).

3. ВСЕЛЕНСЬКІ СОБОРИ ЗНАЮТЬ ІКОНИ.

Іконоборці твердили, що на шости Вселенських Соборах нічого не постановлено про Ікони. На це Папа Григорій II відповідає: “На Соборах нічого не сказано ні за хліб, ні за воду, бож не сказано, треба чи не треба їсти, треба чи ні пити. Та хто не знає, що це необхідне для підтримання життя? А при тому, самі Архиєреї приносили Ікони на Собори” (Діяння 44).

До цього треба додати, що 82 Правило VI-го Всел. Собору 692 р. згадує вже про Ікони, як постійну узаконену установу. Ікони звуться тут чесними, і про них пишеться: “Почитая древніє Образы и сѣни, преданныя Церкви, какъ знаменія, и предначертанія истины”. Згадує про чесні Ікони й 9 Правило VII-го Вс. Собору.

XXII.

“БОГА НІХТО НІКОЛИ НЕ БАЧИВ”, — ЯК ЖЕ МОЖНА ЙОГО НАМАЛЮВАТИ?

1. ІСУСА ХРИСТА В ЛЮДСЬКІЙ ОСОБІ МОЖНА НАМАЛЮВАТИ.

Іконоборчий собор 754-го року постановив, що на основі Ів. 1. 18: “Бога ніхто ніколи не бачив”, Бога не можна намалювати на Іконах. На основі цього іконоборці настоювали: Божество невидиме, а тому Його не можна намалювати, а можлива до намалювання людська істота Його невіддільна від істоти Божої. І власне це було найглибше питання всієї справи: чи Божество можна намалювати? Іконоборці твердили, що Тіла Ісуса Христа по Його Переображенні й Вознесенні на Небо намалювати не можна.

Євсевій Кесарійський (263—340), який аріянствував і опирався на Оригені, писав про неможливість намалювати Ікону: “Звичайно, ти шукаєш Ікону, яка малює Христа в образі раба і в тілі, яким Він зодягнувся ради нас. Але нас навчено, що й воно розведене Славою Божества і смертне поглинене життям”. Видиме в Христі ніби розтануло в сяйві Його Божества, і тому недоступне намалювати фарбами.¹

На це св. Отці VII Вс. Собору відповіли: Євангеліст говорить про Божу природу Ісуса Христа, яку дійсно не можна намалювати. А щодо люд-

¹Свящ. Г. В. Флоровскій: Византійські Отци V—VIII вв. Париж, 1933 р., ст. 248.

ської природи Христа, в якій Він жив серед людей, то хто відважиться сказати, що її не можна намалювати? Апостоли бачили Христа й доторкались до Нього (Д. 492). Хто відкидає це, той монофізит, еретик.

Ще VI. Вс. Собор у 82 Правилі постановив про Ікону Христа, — вона на те, “да созерцаа смиреніе Бога Слова, приводимся къ воспоминанію житія Єго во плоти”. Цебто: “Дивлячись на смирення Бога Слова, ми приводимось до згадування життя Його в тілі”.

До цього треба додати, що й у Старому Заповіті Бог багато разів являвся людям, і тим відкривав Себе. Напр. Авраам, Мойсей, пророк Ісайя, Даниїл і інші бачили Образ Божий, а не саму Божу тїнь, як навчає Іван Дамаскин: “І не істоту Божу вони бачили тоді, але прообраз і зображення Того, Хто мав явитися”.

Та й Куш Неопалимий -- це був перший Образ Богородиці.

Іван Дамаскин докладно вияснює: “Удавнину Бог, безтілесний і не маючий виду, ніколи не малюався. Та тепер, коли Бог явився в тілі і жив серед людей, ми можемо намалювати видиме Боже. Не невидиме Боже ми малюємо, але малюємо бачене тіло Боже. Ізраїль удавнину не бачив Бога, а ми бачили і бачимо Славу Господню” (Ів. 1. 14).

Богословська наука ясно тепер доказує: “Бога ніхто ніколи не бачив”, — так, але ж Христос став людиною, і тим повно виявив Бога. У Христі Бог став видимим, а значить, Бог може бути й намальований, і Ікона з Нього може бути. Христос — Боголюдина, значить Образ Ісуса є Образ Бога. З

цього погляду Ікони — це свідчення про Боговтілення Христа.

“Слово сталося тілом” (Ів. 1. 14), тому й Ікона цілком можлива.

Св. Іван Дамаскин вияснює: “Коли безтілий і не маючий форми, не маючий числа ані величини, непорівняний через велич Своєї природи, суший в Образі Божім, коли Він прийме вид раба і смириться в нім до числа й величини, і зодягнеться в тілесний образ, — тоді можна намалювати Його”.

2. БОЖЕСТВО МОЖНА НАМАЛЮВАТИ.

Іконоборці твердили, що Херувими духи, тому не може бути їхніх Ікон. На це один з Отців VII Вс, Собору відповів: Пророк Єзекііль 41. 18 подає, що “Херувим мав людське лице, тому як же можна казати, хто бачив лице Херувима?” (Діяння 229—240).

Ще найдавніші джерела стверджують, що Божество можна намалювати. Ще Діонісій Ареопагит писав: “Ікона є видіме невидімого”, бо в ній малюється й невидимий дух, що живе в видімому тілі. І він настоює: “Поправді, видімі Ікони — це видіме невидімого”.

Пізніше це саме твердить і Іван Дамаскин: “Усякий Образ є відкриття й показ захованого”. А Святе Писання — це теж словний малюнок невидимого. А хіба Євангелія не Ікона? Це також Ікона, але словна.

3. ХТО ВІДКИДАЄ ІКОНИ, ТОЙ ВІДКИДАЄ ДОГМАТ БОГОВТІЛЕННЯ.

Отці VII-го Вселенського Собору правдиво сильно в'язали іконопочитання з Догматом Бого-

втілення (Боговоплощення), і в ньому знаходили найбільшу основу й найміцнішу опору свою. І справді, через втілення Бог став видіимим, а тому Його можна й намалювати.

Взагалі, Боговоплощення має вирішальне значення для правдивого доказу почитання Ікон. Ще Преп. Іван Дамаскин сильно стояв на тому, що правдиве розуміння Догмату Боговоплощення оправдує іконопочитання (іконодулію). Неглибоким розумінням цього Догмату іконоборці впадали в ересь, бо умалили людскість у Христі, твердячи, що його не можна намалювати.

Хто відкидає іконопочитання, той тим самим відкидає Догмат Боговтілення. Георгій Кипрянин писав проти іконоборців: “Хто мислить проти Ікон, той хулить на Христа, Сина Божого, і не ісповідує Його домобудівництва в тілі”.²

4. ГЛИБОКЕ ВИЯСНЕННЯ ІКОНОПОЧИТАННЯ СВ. ФЕОДОРОМ СТУДИТОМ.

Як ми вже вище зазначили, постанови VII-го Вс. Собору не всіх задовольнили. І чого не зробив цей Собор, те зробили наступні борці за іконопочитання. А найбільше зробив Преп. Федір Студит (759—826), найревніший борець за пособорову добу, який тяжко вистраждав цю оборону. Він багато писав про почитання Ікон: 1. Три спростування проти іконоборців, 2. Сім розділів проти них, і 3. Багато листів догматичного змісту.³

Найголовніше питання, яке випало на долю

²Свящ. Г. Ф л о р о в с к і й : Византійські Отці V—VIII вв. Париж, 1933 р., ст. 249—250.

³Творенія Преп. Студита. Спб. 1907 р.

пособорних борців за іконопочитання, це було основне питання: чи Божество можна намалювати? Це питання Отці VII-го Вс. Собору глибоко не в'яснили, — його в'яснили наступні покоління богословів. Так, Ф. Студит часто вже твердить, що "Христос, Який прийшов на світ наш у людському тілі, Він тілом описуваний".

Іконоборці сильно напірали на те, що Христа не можна змалювати, бо в Ньому неподільно поєдналися дві істоти, Божа й людська. Феодор Студит на це докладно відповідає: "Коли Господь наш Ісус Христос напrawdę явився в людському образі і в нашому виді, то правдиво Його пишуть і малюють на Іконі подібним нам, хоч за Його Божественним образом його не можливо описати, бо Він є Посередник між Богом і людьми, що зберігає незмінними якості обох істот, з яких Він складається. А коли б Його не можна було описати, то він перестав би бути людиною, а тим більше Посередником, бо зо знищенням спроможности бути описаним нищатьсЯ всі однородні з нею якості. Бо як Його не можна описати, то не можна до Нього й доторкнутися, а коли можна доторкнутися, то можна й вималювати, ставитись проти чого було б нерозумно, бо це якості тіла, до якого можна доторкнутися. І чому Він не описаний, коли може страждати? А коли Його можна описати і Він може страждати, то звичайно треба поклонятися Йому в тому виді, в якому Він малюється".⁴

"Хто не ісповідує, що Господь наш Ісус Христос, Який прийшов у тілі, в тілі й описується, а Божественною природою не може бути описаний, той еретик" (ст. 132).

⁴Письма Феодора Студита, т. II, ст. 5.

“Чи Христос не був подібний нам Своїм образом і видом? Чи тіло Його не було складено з костей? Чи зріниці очей Його не були охоронені повіками й бровами? Хіба Своїми устами Він не вимовляв слів, не їв і не пив?” (Творенія, т. II, ст. 376).

5. НАУКА ПАТРІЯРХА НИКИФОРА ПРО ІКОНОПОЧИТАННЯ.

Багато написав на оборону іконопочитання також другий великий борець за нього, Патріярх Царгородський Никифор I (806—815).⁵

“Ікона Христа, — пише Никифор, — є Його подoba, подібна Його тілу, і вона дає нам зображення Його тіла, показує Його вид, показує багато з того, як Він діяв, учив і страждав” (ч. II, ст. 174).

“Що скажете ви, що твердите, ніби тіла Господнього не можна намалювати, на це: Того, Хто був повитий пеленами, лежав у яслах, перебував у печері, — можна описати чи ні? Того, Хто був обрізаний, охрещений, розп'ятий, а в кінці всього покладений до гробу, — можна описати чи ні?... Якщо Христос воплотився, то Він перебуває в просторі, і Його можна намалювати” (ч. II, ст. 188—189, 130).

6. ЛЮДИНІ БОГ ЯВЛЯЄТЬСЯ В ОБРАЗІ ЛЮДИНИ.

Апостол Павел навчає: “Багато разів і багатьма способами вдавнину промовляв був Бог до батьків через Пророків” (Євр. 1. 1.), а тому Його й Сина Його можна намалювати.

⁵Творенія Св. Отця нашого Никифора, Архієпископа Константинопольського. 1904 р.

Бог створив людину за Своїм образом, тому й людині Бог являвся в образі людини. Св. Іван Дамаскин пише: “Бог створив людину по Своїм образі і по подобі. І Адам бачив Бога і чув звук Його ніг, коли Він ходив увечері, і сховався в Раю. І Яків бачив і боровся з Богом, і ясно, що Бог явився йому в образі людини. І Мойсей бачив ніби “задня чоловіка”. І Ісайя бачив Його, як чоловіка, що сидів на Престолі. І Даниїл бачив подобу людини і Сина людського, що дійшов до Давнього днями”. З цього бачимо, що ще до Боговоплощення Бог являвся в людському образі.

На VII Вс. Соборі в виясненнях читали: “Ікона подібна до Первообразу не істотою, а тільки нагадуванням і положенням намальованих членів. Мистець, малюючи портрета якоїсь людини, не намагається намалювати душу” (Д. 223). Звичайно, добрий мистець тепер пильнує й душу віддати в тілі людини.

7. ЛЮДИНА — ЖИВА ІКОНА БОЖЕСТВА.

Глибокий богослов, о. Сергій Булгаків вияснює: “Людина, як така, уже через своє сотворення має образ Божий, і вже тим є жива ікона Божества. Сприймавши тварну людську природу давнього Адама, Новий Адам (Ісус Христос) прийняв на Себе не чужий Собі, зовнішній як одежа, але Свій власний образ, якого Він, як Бог, має в людині. Його людськість є разом з тим і образ Його Божества, через саме створення людини, яка має для себе Первообраз у Небесній Людськості Нового Адама. Христос у тілі Своїм сприйняв Свій власний образ Адама Небесного, Свою Ікону. Його Божественний Об-

раз через це цілком прозорий в Його людськості.”⁶

о. С. Булгаков іде далі, і то рішуче: “Сама людина, як бог по благодаті, і є образ Божий, хоч і тварний, а тому Ікона людськості Христової не є тільки Ікона Його тіла, безвідносна до Божества, але є взагалі Його Ікона, власне як образ Його Божества в тварній природі. Христос має Свій образ, єдиний і однаковий, подвійно: по Свойому Божеству невидимий для тварних очей, а по людськості — видимий.”⁷

“Людське тіло не береться окремо від духа, якому воно є вмістилищем, — образ тіла є й образ духа. Ось тому й Ікона Христова є не тільки образ Його людського тіла, як говорили іконоборці, але й Ікона його Божества”. Цього не розуміли іконопочитателі, бо вони бачили в Іконі Христа тільки образ Його чоловічності, точніш — тільки самого Його тіла”.⁸

8. ХТО ВІДКИДАЄ ІКОНИ, ТОЙ МОНОФІЗИТ.

Отже, Божество Христа має Свій образ у людині, а тому воно може бути описане. Живе тіло Ісуса Христа, як воплощене, було видіме в Його земнім житті, доторкальне, а тому його можна й намалювати. Хто відкидає можливість намалювання Христа, той відкидає й Його людськість, його людську природу, той відкидає й Догмат Воплощення, — той еретик, монофізит.

Головна основа іконоборців, що Бог не може

⁶Ікона я иконопочитаніє. Париж, 1931 р., ст. 92—93.

⁷Там само, ст. 94.

⁸Там само, ст. 106.

бути намальований, міцно побивається власне тим, що людина створена по образу й по подобі Божій, бо це значить, що Ікона, в образі людському намальована, є богоподібна. “Що людина сотворена по Образу Божому, то це значить, що вона є тварний образ нетварного Образа Божого, і ця істина проголошена Словом Божим про сотворення людини” (Буття 1. 26-27, 6. 1).

Бог сотворив Свій Образ у людині, і тому цей Образ може бути намальований в Іконі.

XXIII.

ІНШІ ДОКАЗИ.

1. СВ. ЄВХАРИСТІЯ — ЦЕ НЕ ІКОНА.

Іконоборчий Собор 754 р. постановив, що є одна правдива Ікона Христа, — Св . Є в х а р и с т і я . Сьомий Вс. Собор рішуче відкинув це, як єресь. Євхаристія не є тільки Образ Тіла Христового, а дійсне Тіло і Кров Господні. “Навчати так, як навчають іконоборці, це значить відкидати перетворення Св. Дарів” (Д. 483—484, 480—481).

2. ХТО НЕ ПОЧИТАЄ ІКОНУ, ТОЙ НЕ ПОЧИТАЄ НАМАЛЬОВАНОГО.

Ще в VI віці церковний письменник Анастасій Синаїт так боронив Ікони: “Хто безчестить портрета імператора, той підпадає справедливій карі, ніби збезчестив самого імператора, хоч портрет ніщо інше, як тільки дерево й фарби, змішані з воском. Так само й той, хто безчестить яку Ікону Святого, безчестить того, хто намальований” (Діян. 283).

Це саме повторив і Єпископ Амореїський Федосій на VII Вс. Соборі: “Коли царським портретам і зображенням, які посилаються в міста та села, виходить на зустріч народ зо свічками й кадильницями, виявляючи тим пошану не портрету на облитій воском дошці, але імператорові, то наскільки більш треба шанувати Ікону Спасителя, Його Матері й Святих!” (Д. 83—87).

3. МОЛИТВА НА ОСВЯЧЕННЯ ІКОНИ.

Іконоборці на своїм Соборі 754 р. зазначили, що нема молитви на освячення Ікон, тому вони звичайні речі. Отці VII Вс. Собору вказали, що “над багатьма предметами, які ми признаємо святими, не читається освячуючої Молитви, бо вони самі з своєї істоти повні святости та благодаті. І сам Животворящий Хрест, хоч на його освячення нема особної Молитви, вважається нами достойним почитання” (Д. 488—489). Трохи пізніше Церква склала багато Молитов на освячення церковних речей, в тому й на Ікони.

І тепер кожна Ікона освячується, і ми віримо, що освячення малюнка в Ікону цілком можливе й послідовне за християнською Вірою.

Учений богослов це вияснює:

“Коли Благодаттю Св. Духа сам світ і його матерія можуть бути освячені, і, окормлюючи наше тіло, окормлювати й наш дух, вірніше — всю людину в цілому задумі Бога про неї, як про втіленого духа; коли вода Хрещення дає нам прощення гріхів, коли хліб і вино Євхаристії причащають нас Тіла й Крови Христа, то й зображення Христа, — плід людського мистецтва, — може бути наповнене благодаттю Його присутности й Його сили, може стати не тільки Образом, а духовою реальністю. В Іконі ще з одної сторони розкривається глибина Халкідонського Догмату”.¹

“Усе в світі, — вияснює той же вчений, — і сам світ через Втілення Бога набуває нове значення, все

¹Прот. Д-р А. Ш м е м а н : Исторический путь Православия, Нью-Йорк, 1954 р., ст. 247.

стає доступним Освяченню, сама матерія стає носієм Благодати Св. Духа, і вона вже не відділює нас від Бога, але відкриває путь до з'єднання з Ним".²

4. ЦЕРКОВНЕ ПЕРЕДАННЯ НАКАЗУЄ ПОЧИТАТИ ІКОНИ.

Для християнина, а особливо для православного, одним з важливіших доказів іконопочитання є церковне П е р е д а н н я. Так було споконвіку, так має й зостатися.

Гарно висловлює цю думку в 3-ім листі про Ікони Св. Іоан Дамаскин (VIII в.), він навчає: "Будемо стояти, браття, на камені Віри й церковному Переданні, не переступаючи границь, покладених нашими Св. Отцями. Не будемо вводити н о в и н (непочитання Ікон), і тим руйнувати будинок Святої, Соборної й Апостольської Церкви Божої. Не навчаймося нової Віри, яка відкидає Передання Святих Отців. Бож Божественний Апостол навчає: Хто буде проповідувати Вам не те, що ви прийняли, нехай буде анафема."

І славний Патріярх Костянтинопольський, Св. Герман (713—730), що так багато вистраждав за іконопочитання, писав до іконоборця Хоми, Єпископа Клавдіопольського: "Згадай перше всього, що ми повинні уникати всякої н о в и н и, особливо такої, яка може стати спокусою для народу, і коли станемо нищити звичай, який здавна існує в Церкві" (Діяння). Тому конче шануймо Ікони!

²Там само, ст. 52.

5. ІКОНА НІКОГО НЕ СПОКУШУЄ.

Іконоборці твердять, що Ікони таки треба по-викидати, щоб вони не спокушали малоосвічених. На це добре відповів Митрополит Стефан Яворський (1658—1722) у своїй знаменитій посмертній праці 1728 р.: “Камінь Віри”. Стефан пише: “Як не кріпка основа, то не кріпкий і будинок, що на ній він стоїть. Коли це (спокуса) є основна причина непочитання Ікон, то повідкидай сонце, місяць, зорі, огонь, воду й іншу твар. Бо все це було й дотепер є причиною ідолослуження в деяких народів, напр. у персів, єгиптян, скифів. І більше скажу: меч може бути випадком і причиною убивства ближнього, — то відкинь меч. Вино може бути причиною п’янства, але добре навчає про це Золотоустий: не вино причина зла, а п’янство. Хліб і інша їда може бути причиною обжирства. Багатство може бути причиною погибелі. Корабель може бути причиною потоплення. Усе це повідкидай, коли можеш, і тоді кидайся на Святі Ікони, коли ти кажеш, ніби вони можуть бути причиною ідолопоклонства!

І хто не посміється на такий безум, бо не в Іконах причина, а в людях, як не в мечі причина убивства, а в убивці. Хіба ти не бачиш, що огонь приносить і користь і шкоду? Користь, бо ним гріємось, і їду собі готовимо, а шкоду, коли ним палимо домів та міста”. Так само вода, соняшне сяйво й ін. І хіба ради цього будемо відкидати огонь, воду і соняшне сяйво? І яка провина є в огні, чи в воді, чи в іншій твориві, яке приносить шкоду необереж-

ним? Отак думай і про Святі Ікони, коли кажеш,
що вони малоосвіченим на спокусу”.*

*Про “Каменя Віри” і його трагічну долю в Росії див. далі
в розділі XXXII.

XXIV.

МИСТЕЦТВО НА СЛУЖБІ РЕЛІГІЇ.

1. САМ БОГ ПОБЛАГОСЛОВИВ МИСТЕЦТВО.

Зображення двох Херувимів у Святому Святих старозавітного храму принципово дає права Мистецтву служити релігії, і ясно свідчить, що духовний світ можна передати релігійним мистецтвом, — так звелів Сам Бог. Це сам Бог наказав зробити двох Херувимів з розпростертими крилами (Вихід 25. 18—22), і це повторив і Соломон (3 Царів 6. 23—32). У Соломоновому храмі були вирізані прикраси на дверях і на стінах (Там само). А це все свідчить, що мистецькі окраси храму в Старому Заповіті не заборонялись, і це з Божого веління працювали мистці Веселіїл та його помічники (Вихід 31. 1—10).

2. ІКОНОПОЧИТАТЕЛІ ЗАВЖДИ ВИЗНАВАЛИ МИСТЕЦТВО, А ІКОНОБОРЦІ — ПРОТИ НЬОГО.

Іконопочитателі завжди визнавали працю мистецтва на Службі Церкві. За перші три віки Християнства мистецтво це мало служило Церкві, але вже з кінця III-го віку ця служба значно побільшується, і в храмах появляються малюнки осіб та подій Старого Заповіту. У IV віці великі Учителі Церкви вже хвалять звичай прикрашувати храми різними малюнками. Напр. Василій Великий закликав мистців намалювати те, чого він не міг зробити словом, і його заклик мав плідні наслідки. Таким чином

іконопочитання освятило мистецтво на службі Церкви.

Навпаки, іконоборці рішуче відкидали потребу мистецтва для Церкви; вони неправдиво заявляли: “Релігійне малювання нагадує нам Несторія, який поділив одного Сина й Бога Слово, що втілювався ради нас, на двійцю синів. Малювання нагадує собою також Діоскора та Євтихія, які навчали, що дві істоти єдиного Христа злилися й змішалися” (Діяння 462, 463, 469).

Іконоборчий Собор 754 р. відкинув мистецтво з Церкви. “Релігійне мистецтво — це діло безумне, мізерне задоволення”, постановив він. “Малярське мистецтво богозневажає, і підриває шість Вселенських Соборів” (Д. 221). Навпаки, VII Вс. Собор визнав мистецтво корисним для Церкви. “Хто з св. Отців писав, що малярське мистецтво протиречить Догмату Втілення Христа?” питалися Отці Собору. — “І взагалі пристойне мистецтво корисне, його св. Отці не відкидали, в тому й мистецтво малярське. Сам Бог у Старому Заповіті освятив мистецтво, наказавши Бецал’їлу (чи Веселїїлу) приготувати прикраси для Скинїї” (Д. 460—461, 467; Вихід 31. 1—10).

На другому місці ті ж Отці Собору вияснювали: “Мистецтво маляра — це заняття священне, і зовсім не таке, щоб його висміювати”. А представник східних Патріархів, на VII-м Вс. Соборі, Пресвітер Іоан заявив: “Мистці малярі не протиречать Св. Писанню, а навпаки, — що говорить Писання, те вони й малюють” (Д. 243—245).

Ось тому і в 82 Правилі VI Вс. Собору 692 р. згадується вже, як звичайне в Церкві, “мистецтво малювання” Ікон.

3. VII ВС. СОБОР ПОБЛАГОСЛОВИВ МИСТЕЦТВО.

Сьомий Вселенський Собор сильно боронив мистецтво малювання, і підкреслював його користь для віропізнання. Мистецтво служить Вірі, — це Отці VII-го Вс. Собору сильно підкреслили. Вони постановили: “Ніхто з добре думаючих не буде осоромлювати мистецтва, коли за його допомогою готується що корисне для потреб нашого життя. Треба тільки мати на увазі ціль, для чого чиниться твір мистецтва: коли воно для благочестя, то воно приймається, а коли воно для чого соромного, то воно ненависне, і повинно бути відкинене” (Д. 233).

4. МИСТЕЦТВО ДОПОВНЯЄ БОГОСЛОВСЬКУ НАУКУ.

Іконоборці були разом з тим і мистецтвоборці, і, виступаючи проти Ікон, вони підтримували старогребрейський погляд на мистецтво. Цим приносила-ся велика шкода мистецтву, бож на іконоборчому Соборі засудили й мистецтво.

Власне Ікона вивела мистецтво на релігійну висоту, і ще класичне грецьке мистецтво єднало дохристиянський світ із світом християнським. І справедливо навчав Преп. Федір Студит: “Те, що людина створена по образу і по подобі Божій, показує, що малювання Образів є до деякої міри діло Боже” (Твори, I. 178).

Хто відкидає мистецтво в Церкві, той тим самим відкидає й Ікони. Власне мистецтво добре доповняє богословську науку. І правдиво пише о. С. Булгаков ст. 62: “Бог відкривається не тільки через думку в богомудрії і в богословії, але й через красу в мистецтві”.

Мистецтво за давніх віків створило іконографічне богослов'є, і власне в цьому його велика заслуга. Через це вага правдивої іконографії дуже велика, — це в своєму змісті наука релігії. Звідси ясно стає нам, яку шкоду роблять за нашого часу малярі Ікон, в яких не видно Божої науки, а тільки саме новітнє майстерство.

XXV.

ЯК ПОЧИТАЄМО ІКОНИ.

1. ІКОНАМ НАЛЕЖИТЬ ПОКЛОНІННЯ, А НЕ СЛУЖІННЯ.

Отці VII Вс. Собору постановили й підкреслювали те, що Ікони мають однакове почитання з Євангелією й животворящими Хрестом, а тому, як почитаємо їх, так почитаємо й Ікони. З Божого наказу Мойсеєві в Старому Заповіті Ковчегові й Скинії встановлене було потрійне почитання: поклоніння, кадіння й паління свічок. Сьомий Вселенський Собор постановив це саме почитання перенести й на Ікони.

Собор пильно вияснював, як належить почитати Ікони. Зачитали з життя Максима Ісповідника, VII-го віку: “Авва Максим разом з Єпископом і іншими вчинив поклону й поцілував св. Євангелію, чесного Хреста, Ікону Бога й Спасителя Ісуса Христа й Пресвятої Богородиці”.

Обміркувавши докладно це свідоцтво, і зачитавши інші, Собор постановив, що Іконам треба кланятися, а не тільки побожно цілувати їх. На це вплинуло таке свідчення св. Анастасія, Єпископа Феопольського: “Ми поклоняємося і Св. людям, і Анголом, але не служимо їм, як Богові, бо Мойсей говорить: “Господу Богу тьому поклонись й Тому Єдиному послужиш” (Повт. Закону 6. 5). Дивись: при слові “послужиш” додано “Єдиному”, а до слова “поклонись” того не прибавлено. Зна-

чить, поклонятися можна й не Богові, бо поклонення — це тільки виявлення пошани, служити ж не можна нікому, крім Бога” (Д. 281).

Усе, що сказано тут про почитання Анголів і Святих, Отці Собору віднесли й до Ікон. Усі схилилися до думки, що Іконам треба поклонятися, але не служити, як служимо Богові.

Про це й Св. Василій Великий (329—379) писав: “Приймаю св. Пророків, Апостолів і Мучеників, і закликаю їх заступитися перед Богом, щоб через них, через заступництво їх, Бог був милосердний до мене. Тому й малюнки їх на Іконах почитаю й поклоняюся їм!” (Діяння 299).

Поклоніння святим р е ч а м — звичайне в Св. Писанні, напр. поклонялися Ковчегові: “Звеличуйте Господа, нашого Бога, й вклоняйтесь підніжкові ніг Його” (Пс. 98. 5), — тут “підсніжок ніг Його” — це Ковчег Заповіту Господнього (1 Пар. 28. 2). Поклонялися й храму: “Увійду в Дім Твій, поклонюся до Храму Твого в страхі Твоїм” (Пс. 5. 8, пор. 2 Цар. 12. 20).

2. КАДІННЯ Й СВІЧКИ ПЕРЕД ІКОНАМИ.

Сам Господь наказав кадити над Ковчегом і над кадильним Вівтарем проти Завіси, на якій були Херувими (Вихід 30. 7, 8, 40. 26, 29, Пар. 26. 16-19, Лука 1. 9 і ін.).

Світильники так само заповів Господь: “І буде кадити Аарон на ньому (Жертівнику кадіння) кадило пахощів, — коли він поправлятиме лямпки, то буде кадити його. І при запаленні лямпок під вечір він буде кадити його” (Вихід 30. 7, 8).

Усе це почитання, що в Старому Завіті належа-

лося Ковчегові, Отці VII Вс. Собору перенесли на Євангелію, Хреста й Ікони; до лямпок прибавилися свічки, бо вони ті самі світильники.

Про свічки перед Іконами глибоко навчає Митрополит Московський Филарет (1783—1867), знаменитий богослов: “Ми запалюємо свічку перед Образом Христовим. Здавна це було знаменням величності й побожності перед величністю. І в Мойсеевій Скинії, і в Храмі Соломоновім перед Свяतिною, що прообразувала Христа, горів семи-свічник, який також прообразував Світло Христо-ве. Коли ми ставимо перед Образом Христа запа-лену свічку, ми цією дією ніби кажемо Йому: “Ти еси нематеріальне Світло світу, прийми від нас най-менш матеріальне приношення, — світла й огня, і подай нам внутрішнє благодатне світло для розу-му, а огонь для серця”.¹

¹Прибавленіє къ Твореніямъ Св. Отцевъ, ч. XV, ст. 2—7, 1856 р.

XXVI.

АНАТЕМА НА ІКОНОБОРЦІВ.

На одному з останніх засідань VII-ий Вс. Собор осудив усіх іконоборців. Він їх прирівняв до Навуходоносора, що поламав Херувимів у храмі, — і іконоборці заслуговують долі Навуходоносора.

Отці собору казали: “Усім відомо, що самаряни гірш інших єретиків. А іконоборці значно гірші навіть за цих єретиків!” (Д. 383).

Іконоборці подібні до євреїв, бо й вони відкидають Ікони. Це єретики, подібні маніхейцям і северіянам.

По цьому Собор кинув анатему на всіх іконоборців, а їхні твори наказав попалити. А 9 Канонем Собор заборонив тримати в себе всякі “ложні писання, складені проти чесних Ікон”.

По цьому поставили чесну Ікону посеред Собору, і кожен їй вклонявся й цілував її (Д. 424).

Треба підкреслити, що ще й до цього Вселенська Православна Церква часто кидала анатему на іконоборців, — так робили на Сході й Заході. Року 731 Папа Григорій III зібрав у Римі Собор, і на ньому постановлено: “Хто буде відкидати, нищити, безчестити й зневажати Ікони Господа Христа, Його Матері або Апостолів і інших, той позбавляється причастя Тіла й Крові Христової, і буде знаходитись поза Церквою”.¹

Отже, Свята Церква постановила почитати Ікони. А хто Ікон не почитає, той переступник проти

¹Г е ф е л е : Історія Соборів, т. III, ст. 373—375.

Церкви. А Сам Господь навчає й остерігає: “А коли хто не послухає й Церкви, нехай буде тобі як поганин і митник” (Мт. 18. 17).

Ікони йдуть іще з Апостольського Передання, і воно наказує почитати Ікони. І Христос остеріг: “Хто слухає вас, Мене слухає, хто ж погорджує вами — погорджує Мною, хто ж погорджує Мною — погорджує Тим, Хто послав Мене” (Лука 10. 16).

І ще сильніше: “А як хто не прийме вас і ваших слів не послухає, то, виходячи з дому чи з міста того, обтрусить порошок із ніг своїх. Поправді кажу вам: легше буде країні Содомській і Гоморській дня судного, аніж місту тому!” (Мт. 10. 14-15).

На цій основі всі Св. Отці кидають анатему на іконоборців.

XXVII.

ДОГМАТ ПРО ІКОНОПОЧИТАННЯ.

1. ПІДСТАВА ДЛЯ ДОГМАТУ ІКОНОПОЧИТАННЯ.

На соборі 787-го року зібралася вся християнська вселенна, чому й Собор названий VII-м Вселенським Собором. Авторитетне слово своє про іконопочитання сказала вся Вселенська Церква, і то сказала по довгій науковій і глибокій підготові, і по довгих іконоборчих гоніннях. Собор склав Догмату про іконопочитання, якого згодом прийняв увесь християнський світ, як східній так і західній.

Собор про Ікони перше висловив таку свою основну думку, на підставі якої мав бути складений Догмат іконопочитання: “З любов’ю приймаємо зображення чесного й животворящего Хреста, а святі й чесні Ікони допускаємо, з любов’ю приймаємо й обіймаємо згідно з давнім Переданням св. Отців, які й самі їх приймали, щоб вони знаходилися по всіх церквах і на кожному місці влади Божої. Ці Ікони ми почитаємо й почитально поклоняємось їм, а саме, — Ікони Спасителя, Божої Матері й усіх Святих, щоб при допомозі мистецьких малювань можна було приходити до спомину й нагадування про Первообраз (цебто про самих намальованих і їх чесноти), і стати спільниками певного освячення” (Діяння 357-8).

Це була передостання постанова на 7-ім Діянні всіх 367 Отців VII-го Вс. Собору. Цю постанову передано особі (здається, це був Патріярх Та-

расій) чи комісії, яка на підставі її мала скласти вселенського Догмата про іконопочитання.

І такий Догмат був складений, а Собор одногослосно затвердив його.

2. ПОВНИЙ ТЕКСТ ДОГМАТУ ІКОНОПОЧИТАННЯ.

Ось повний текст Догмату про іконопочитання (Д. 593).

“Ми недоторкано бережемо всі церковні Передання, установлені для нас писемно або й не писемно, а від них одне, — це іконного мистецтва малювання, яке згідне з оповіданням Євангельської науки, і служить на підтвердження істинного, а не подуманого Втілення Бога слова, і до подібної користі. Що одне одним показується, без сумніву одне одним пояснюється. Сим тамо сущим, ніби царською дорогою йдучи, слідуючи за Божественною наукою Святих Отців наших і за Переданням Кафолічної Церкви (бо знаємо, що це є від Духа Святого, що в ній живе), зо всякою правдивістю й з пильним розглядом постановляємо:

Подібно зображенню Чесного Хреста й Живо-творящего Хреста, містити в Святих Божих Церквах, на Священному Посуді й Одежі, на стінах і дошках, в домах і на дорогах чесні й святі Ікони, написані фарбами, чи з дрібного каменя (цебто мозаїчні), чи із іншого придатного на те матеріялу зроблені, Ікони Господа й Бога і Спаса нашого Ісуса Христа, і Непорочної Владичиці нашої Святої Богородиці, також і чесних Анголів, і всіх Святих і Преподобних Мужів.

Бо як часто через малюнок на Іконах ми їх бачимо, стільки ж глядачі на них побуджуються зга-

дувати й любити їхні Первообрази, і почитати їх цілуванням і почитальним поклоном. Не правдивим, за нашою вірою, Богопоклонінням, що подобає одній тільки Божій істоті, але почитанням за тим зразком, як зображенню Чесного й Животворящого Хреста та святий Євангелії, і іншим Святошам, — фіміямом і поставленням свічок честь воздається, який звичай був і в давнину.

Бо честь, що воздається Образу, переходить на Первообраз, і хто поклоняється Іконі, поклоняється намальованій на ній істоті.

Так затверджується наука Святих наших Отців, цебто Передання Кафолічної Церкви, яка з кінця до кінця землі прийняла Євангелію."

3. ВИСНОВКИ З ДОГМАТУ ІКОНОПОЧИТАННЯ.

На підставі цього Догмату в Православній Церкві по всьому світі запроваджено:

1. Уживати чесні й святі Ікони в Храмах, домах, на дорогах і ін. місцях.

2. Почитати Ікони почитальним поклонінням (*timetike proskynesei*), кадінням, ставленням свічок перед ними й т. і.

3. Чинити це тільки для побудження згадки про Бога й Святих Його, щоб наслідувати їхні чесноти.

4. Почитаємо Ікони не Богопоклонінням і не служінням (*latreia*), бо це подобає одному тільки Богові. Почитаємо не самі Ікони, не дерево й не фарби, але тільки так, щоб честь, яку воздаємо Образові, переходила на Первообраз, щоб той, хто вклоняється Іконі, вклонявся тільки особі, на ній намальованій.

5. Православна Церква осуджує всіх, хто не

почитає Ікон, але осуджує й тих, хто почитає Ікони, як самі Ікони, а не осіб, що на них намальовані.¹

4. НЕПОВНОТА ДОГМАТУ ІКОНОПОЧИТАННЯ.

Оце Догмат про іконопочитання, прийнятий VII-им Вселенським Собором. Кидається в вічі, що він короткий, і в ньому нема повного віронавчального вияснення, що́ таке Ікона. Доказів іконопочитання в ньому справді мало, — їх розробили пізніше, вже в IX-ім віці борці за іконопочитання, як ми бачили вище. У Догматі нема анафематства на іконоборців; на 7-их зборах були проголошені тільки кари за іконоборство: для Єпископів і клириків — низложення, а для мирян і монахів — відлучення від Церкви.

Ось через усе це дехто з учених богословів звуть Орос (опреділення, постанова) 787 року не Догматом, а тільки Канonom. “Церква має Канон про іконопочитання, але не має загально прийнятого Догмата про це”.² Це перебільшення.

Як я вище говорив, цей Догмат не задовольнив іконоборців, і тому не спинялися й далі глибші вияснення.

Західня богословська наука зовсім не цікавилася Догматом про іконопочитання, була байдужа до цього. Так само й протестантство ніколи глибоко питанням про іконопочитання не займалося, повторюючи шаблонів здавна втерті запрості до-

¹М. А. Л.: Руководство къ изучению Христiанскаго православно-догматическаго Богословія, Москва, 1888 р., ст. 334—335.

²С. Б у л г а к о в : Икона, ст. 7 і 43.

кази іконоборства: далі старозавітного ґрунту і раціоналізму протестанти не пішли.

Сьомий Вселенський Собор ясно вияснив, що, почитаючи Ікону, почитаємо тим того, хто на ній намальований. Цебто, кланяючись Образу, кланяємось Первообразу.

5. ЛІТУРГІЧНА ДОГМАТИКА ІКОНОПОЧИТАННЯ.

Оце й є головна догматична основа Оросу Собору 787-го року. Ця наука увійшла і в сучасний Чин Освячення одної чи кількох Ікон у Требник. Напр.: “Господи Боже Вседержителю, Боже Отців наших, — Ти вдавнину у Старому Заповіті наказав еси зробити в Скинії Завіту подобу Херувимів з дерева, і золота, і шиттям. І нині Образи й Подоби Святих Твоїх Угодників не відкидай, але прийми. Щоб вірним рабам Твоїм, які на Тебе споглядають, прославити Тебе, що їх прославив, і попилнувати наслідувати життя й діла їхні, якими вони сподобилися Благодаті й Царства Божого”.

А в другій таємній Молитві читаємо: “Господи Боже наш, Ти створив людину за образом і за подобою Своею, та непослухом первоствореного вона стала тлінною. А Втіленням Христа Твого, Який, прийнявши вид раба, стався образом, як людина. Обновивши його, Ти привів людину до першого стану в Твоїх Святих, яких зображення добродібно почитаючи, ми почитаємо Святих, які є Твій Образ і Подоба. І почитаючи їх, ми почитаємо й славимо Тебе, як Первообразного”.

Або ось іще для зразка Молитва (друга) на Освячення Іконостасу, — в ній повно подана богословська наука про Ікони:

“Господи Боже наш, Ти не відкидаєш писані Образи Святих Твоїх, але прихильно приймаєш, щоб ми, скільки раз подивимося на них, стільки раз духовними очима згадували й роздумували діла й життя Твоїх Святих, і тим були ніби читачами Писання.

І ревно молимося Тобі, — оці Ікони, що на честь і славу, і на згадку Спасенного Втілення, чудес і благодіянь Єдинородного Сина Твого, що звіщає нам Божественну Євангелію, щоб не тільки читанням, але й спозиранням на зображене ми приймали в розум, і в пам'ять вдячно відносили, а також Ікони Пречистої Диви Богородиці, Небесних Безтілесних Сил, Святого Івана Предтечі й Хрестителя, Святих Апостолів, Пророків, Мучеників, і всіх Твоїх Святих, які ми поставили, милостиво небесним Твоїм Благословенням, через окроплення освяченою водою цією поблагослови й освяти.

А всіх тих, що перед ними з Вірою будуть призивати Тебе, Бога Отця, і Єдинородного Сина, і Пресвятого і Животворящого Твого Духа, а Пресвяту Богородицю і всіх Святих Твоїх, яких зображення є на цих Іконах, достойно почитають, і будуть призивати Твоє Божественне Милосердя, то їх, як Твоїх близьких рабів і друзів, що приносять Молитви за себе до Тебе, Бога і Господа, просячи заступлення і помочі Твоїм Милосердям, а Молитвами Твоїх Святих, вчини скоро одержати те, пошли прощення гріхів, і наслідниками Царства Твого, як Добрий, бути сподоби”.*

*Див. Евхологій або Требник, Вінніпег, 1954 р., ст. 328—329. Переклад Митрополита Іларіона.

Це є літургійна Догматика про іконопочитання, подана в Требнику.*

6. ЦЕРКОВНЕ ОСВЯЧЕННЯ ІКОН.

За часів VII-го Вселенського Собору Церква ще не мала Чинів Освячення Ікон, бо Церква не вважала тоді цього потрібним. Але пізніше, коли богословіє іконопочитання вияснилося глибше, в Церкві, в її Требнику появились різні Чини Освячення Ікон. Це Освячення таємно змінює цілу природу картини чи портрета, — воно робить її Іконою. Поклонятися можна тільки освяченій Іконі, — неосвячена вона тільки звичайний портрет. Освячується Ікона “Благодаттю Пресвятого Духа, окропленням освяченою водою”. Таким чином Освячення портрета — це церковне ототожнення образу з Первообразом, перетворення портрета на Ікону.

У нашій Українській Православній Церкві Ікона освячується, після Молитов, окропленням освяченою водою. А в Церкві Грецькій — через помазання Св. Миром, при чому Ікона позостається в церкві на 40 день, і тільки по цьому віддається власникові.

Освячення Ікон є і в католицькому Ритуалі.

*Див. про це докладно: М. І л а р і о н : Богословське значення Молитов Требника, “Віра й Культура” ч. 12 за 1954-ий рік.

XXVIII.

ДУХОВА КОРИСТЬ ВІД ІКОН.

1. ІКОНА ПОБУДЖУЄ ДО ЗВОРУШЕННЯ.

З найдавнішого часу Церква проповідує, що Ікони — це книги для неграмотних, це книги, тільки написані не буквами, а малюнками. І з найдавнішого часу вказувалось, що Ікони приносять вірним велику духову користь. Багато вірних по всіх Церквах почитали преподобну Матір Марію Єгиптянку (345—421), яка навернулась до Христа власне через Ікону Божої Матері.

Святі Отці й великі Учителі Церкви завжди підкреслюють у своїх творах духову користь від Ікон, особливо для неграмотних, бо Ікони заступають їм книги. Так, св. Григорій Ниський, IV в., молодший брат св. Василя Великого, писав про малюнок жертвоприношення Ісака Авраамом: “Я часто бачив малюнок цього страждання, і ніколи не проходив повз нього без сліз, — так виразно малює цю історію мистецтво” (Д. 235).

Так саме Кирил Олександрійський (†444) писав: “Хто з нас не побажав би бачити намальовану на дошці історію Авраама, як би мистець не намалював її, чи частинами, чи окремо”. (Д. 237).

Прослухавши оповідання Григорія Ниського, один з Отців VII Вс. Собору сказав: “Св. Отець часто читав цю історію Авраама, і певне не плакав, але коли побачив мистецький малюнок її, то заплакав” (Д. 235).

Астерій, Єпископ Амасійський, свідчить в IV в. про те саме, — картина мук мучениці Євфимії робила на нього великий вплив, — “при згадці про цю картину я невільно проливаю сльози, і чуття глибокого смутку перериває моє оповідання” (Д. 241—243).

Папа Григорій II (715—731) писав до імператора іконоборця Лева Ісаврянина: “Хто не зворушиться, хто не проллє сліз розчулення, дивлячись на Тайну Вечерю, на сцілення сліпого, на воскресіння Лазаря? Хто не зворушиться й не проллє сліз, дивлячись на малюнок Авраама з мечем, грізно занесеним над шиєю сина? Хто не зворушиться й не проллє сліз, дивлячись взагалі на всі страждання Господні?” (Д. 33).

2. ІКОНА НАВЧАЄ НЕПИСЬМЕННИХ.

Св. Василій Великий (329—378) навчає: “Що слово оповідання дає слухові, те мовчаливий малюнок показує наслідуванням”. Цю саму думку пізніше розвинули Іван Дамаскин та Папа Григорій.

Отець V-го віку, Нил Синаїт (†450 р.) писав про Ікони: “Нехай малярева рука наповнить храм історіями Старого й Нового Заповіту. Для чого? Щоб і ті, хто не знає грамоти і не вміють читати божественні Писання, розглядали малюнки й приводили собі на пам’ять мужні подвиги тих, хто щиро послужив Богові, і побуджувався добувати чесноти, якими землю обміняли на Небо, видиме на Невидиме” (Д. 260—261).

Папа Григорій I Великий (590—604) писав до свого Єпископа Марсельського Серена, який наказав був викидати Ікони з храмів: “Ревність Ваша

про те, щоб твори рук людських не обожувалися, похвальна. Але я не можу виправдати вас за нищення Ікон. Малювання допущене в церквах для того, щоб неписьменні могли читати бодай по малюнках те, чого вони не можуть прочитати в книгах".¹

Св. Іван Дамаскин (675—745) навчає: "Як книжка для навчених, так служить Ікона для неписьменних. Що слово для слуху, то Ікона для ока. Ісус Навин звелів юдеям узяти з Йордану 12 каменів, і при тому оповістив: Коли ваші діти спитають колись своїх батьків: Що значить це каміння, то ви тоді розповісте їм, як прийшов Ковчег Нового Завіту й народ ізраїльський. Так само ми мусимо малювати Ікони страждань, якими вчинимо наше спасіння, і чуд Христових, щоб, коли питає мене син мій: "Що це таке?" я міг відповісти йому: "Бог стався людиною..."²

Патріарх Костянтинопольський Герман також писав про Ікони: "Хто довідався про діла святих через слух, того оглядання Ікон буде побуджувати пригадати почуте. А хто ще не знає про них, того воно приготує до пильного слухання про них, і пробудить у ньому сильну любов до них і славу Богові" (Д. 340).

На VII Вс. Соборі читали багато найрізніших свідчень св. Отців Церкви, і почуте переконувало всіх, що Ікони мають велике значення для виховання людського духу. Це добре підкреслив Феодосій, Єпископ Аморецький: "Уважаю корисним

¹Проф. Іван Огієнко: Костянтин і Мефодій, Варшава, 1927 року, т. I, ст. 47.

²Migne: Patr. gr. t. 94 p. 1248, 1249.

змальовувати життя Святих, що труди й подвиги їхні стали відомі народові, особливо простим, щоб вони коротко зарисувалися в його свідомості, і повчали його” (Діяння 83—87).

3. ЧУДОТВОРНІ ІКОНИ.

Чуда від Ікон і ч у д о т в о р н і Ікони знані в Християнській Церкві ще з перших віків її. Перша відома в Церкві Ікона, Нерукотворний Образ Ісуса Христа, була чудотворна. Від Апостола Луки, як свідчить церковне Передання, позосталося кілька Ікон Божої Матері, і всі вони стали чудотворними, і всі вони розійшлися по всьому християнському світові. На VII Вс. Соборі зібрано було не мало свідощів про чуда від Ікон, і це було підставою для Догмату Іконопочитання (див. Діяння 250, 284 і ін.)

Власне кожна Ікона через Освячення стає чудотворною, бо стає святою.

Кожен християнський народ має свої чудотворні Ікони, є їх не мало і в Україні, і то Ікон стародавніх, які традиція відносить ще до часу Володимира Святого, до X-го віку. Деякі з цих Ікон перейшли в Москву, деякі в Польщу, і найстарішою Іконою Божої Матері позосталася на тепер Ікона Холмської Божої Матері.

Але про чудотворні Ікони в Україні готую окрему працю.

XXIX.

ПОЧИТАННЯ СВЯТИХ.

1. СВЯТІ — ЦЕ ДРУЗІ ГОСПОДНІ.

Почитання Ікон ґрунтується на почитанні Святих. Святі — це люди, що своїми великими чеснотами догодили Господу, й тому стали Йому друзями. Сам Господь заповів: “Ви друзі Мої, якщо чините все, що вам заповідую Я” (Ів. 15. 14). І це наші заступники перед Господом, і їхня молитва сильніша за нашу (пор. Буття 20, 7, Йов 42. 8, 1 Цар. 7. 8, Рим. 15. 30 і багато ін.), “бо дуже могутня ревна молитва Праведника!” (Яків 5. 16). Вони наші заступники не тільки на землі, але й по смерті на Небі.

Почитання Святих почалося ще з самим Християнством; про нього маємо багато вказівок і в Старому Заповіті, і в Новому. Почитаючи Святих, Православна Церква завжди зазначає, що почитаємо їх не як якихсь богів, а тільки як найвірніших слуг Божих. Почитанням Святих ми почитаємо тільки самого Бога, “дивного в Святих Своїх” (Пс. 67. 36). Бо ми свідки того, що Бог чудесно виявляється в Святих Своїх і через них. І всяка честь, яку ми воздаємо Святим, відноситься до величності Бога.

Іконоборці винували православних, ніби вони Мучеників чи Святих почитають, як богів. На це відповідав Іоан Дамаскин (675—745): “Яким же чином Святі, що беруть участь у стражданнях Гос-

пода, не повинні, будши друзями Христа, брати участі в прославленні Його тут на землі? Христос зве їх не Своїми слугами, але Своїми друзями”.

Цей же Св. Отець навчає про Святих: “Через Боговтілення “прославилась людська істота”. І цим оправдується іконописання й іконопочитання взагалі, і Ікони Святих, як тріумф і знак перемоги. “Тому святкується і смерть Святих, і ставляться їм Храми, і Ікони пишуться”

У Старому Заповіті людська природа була ще під осудом, і смерть уважалася карою, а тіло померлих нечистим. Але в Новому Заповіті все обновилося, навчає Іван Дамаскин: “Ми істотно освятилися з того часу, як Бог Слово став тілом, і незлито поєднався з нашою природою”. Людина стала сином Божим, і одержала в дар нетління. “Тому смерті Святих ми не оплакуємо, але святкуємо”. І власне Святі не померли: “Після того, як Той, Хто є саме Життя й Спричинник життя, був прирахований до мертвих, ми вже не зведемо мертвими спочилих у надії воскресення і з Вірою в Нього.” Вони всі живі і стоять перед Богом.²

І далі Іван Дамаскин навчає: “Святі — то сини Божі, сини Царства Його, сонаслідники Божі й сонаслідники Христові. Тому я почитаю Святих і прославляю рабів і друзів, і сонаслідників Христових. Рабів за природою, друзів по вибранню, синів і наслідників за Божественною Благодаттю”. Бо вони стали через Благодать тим, чим Він є істотою. Це переможне воїнство Небесного Царя”.³

Патріярх Герман навчав про Святих: “Ми не да-

²Свящ. Г. Ф л о р о в с к і й : Візантійські Отци, ст. 253.

³Свящ. Г. Ф л о р о в с к і й : Візантійські Отци, ст. 253.

ємо підстави думати, що вони спільники Божественної істоти, і не приписуємо їм чести, яка подобає Божественній славі й могутості, але виявляємо тільки любов свою до них” (Діяння 328).

Навіть іконоборчий Собор 754 р. кинув анатему й на тих, хто не почитав Святих (Д. 561—564). І взагалі іконоборці Святих почитали.

Сьомий Вселенський Собор 787 р. докладно й пильно дослідив справу почитання Святих, на що було наведено багато доводів, особливо з творів Св. Отців. Напр. св. Василій Великий (329—379) навчає: “Приймаю св. Пророків, Апостолів і Мучеників, і кличу їх заступатися (за нас) перед Богом, щоб через них, через їхнє клопотання Бог був милосердний до мене” (Д. 299).

І Отці VII Вс. Собору постановили: “Бережемо слова Господні, апостольські й пророчі, якими ми навчилися почитати й величати, по-перше, власне й правдиво Богородицю, і св. ангольські Сили, Апостолів, Пророків і славних Мучеників, Святих і богоносних Учителів, і всіх святих мужів, і просити їхнього заступства, бо вони можуть зробити нас угодними Цареві всіх, Богові”.⁴

2. СВЯТА НА ЧЕСТЬ СВЯТИХ.

Свята на честь Святих. особливо Мучеників, знані ще з початку Християнства. Дуже рання “Книга Постанов Апостольських” наказує: “Нехай вірні не працюють у дні Апостолів, бо вони були вашими наставниками у Христі, і дарували вам

⁴М. Л. А.: Руководство православно-догматического Богословія, М. 1888 р., ст. 328.

Св. Духа. Нехай вірні святкують у день Первомученика Стефана, і в дні інших св. Мучеників, що Христа ставили вище свого життя". Собори Картагенський 318 р. (Правила 56 і 94), Лаодикійський 364 р. (Пр. 51) свідчать про святкування днів преставлення Мучеників. Гангрський Собор 340 р. своїм 20 Правилom кидає клятву на тих, хто не святкує на честь Мучеників.

Храми на честь Святих, особливо Мучеників, відомі з найдавнішого часу.

3. ІКОНОГРАФІЯ.

З найдавнішого часу встановилася традиційна метода малювати Святих. Вони малюються з поважним обличчям, в поважній наставі, гарній одежі. Над головою святих малюється т. зв. німб чи авреоля, — сяйво довкола голови,⁵ що з найдавнішого часу визначає святість.

З бігом часу за кожним Святим усталилася певна форма, як його малювати. Уже VI-ий Вселенський Собор своїм 82 Правилom наказав не малювати Христа як ягня, але конче тільки в людськiм образі, що позосталося в Православній Церкві й дотепер (а католики цього Канона не бережуть).

У середні віки на Сході появилися т. зв. "Подлинники", — рукописні підручники, як малювати Святих, — вони відомі вже з XVI-го віку.⁶ Такі під-

⁵При цьому різняться німб православний: він з одного чи кількох кругів довкола голови, а католицький — з прямих промінних ліній від голови.

⁶Див. про них Ів. Огієнко: Костянтин і Мефодій, 1930 р., т. II, ст. 356—359, тут і література. "Иконописный Подлинникъ Новгородской редакціи", за Софійським списком кінця XVI в., Мос-

ручники іконописання в Україні звалися ще Ермініями.

Наші стародруковані книжки переповнені найрізнішими Іконами й Іконками Святих ще з кінця XV-го віку починаючи. Особливо видання Києво-Печерської Друкарні були повні гарних мистецьких Іконок.

ква, 1873 р. — “Иконописный Подлинникъ сводной редакціи XVIII вѣка”, Москва, 1877 р. — “Подлинникъ Иконописный”, Москва, 1903 р. — І. Шнейдер и П. Федоров: Техника Иконописи, Париж, 1946 р., 64 ст. — Григорьев Д. А.: Русский лицевой Подлинникъ. “Записки Русск. Арх. Общ.” т. III вып. I — К о н д а к о в ъ Н. П.: Иконографія Богоматери, Спб. 1911 р. — Й о г о ж: Русская Икона, ч. I—II і два томи Ікон, Прага, 1931 р.

ПОЧИТАННЯ МОЩІВ.**1. БЛАГОДАТНА СИЛА В МОЩАХ СВЯТИХ.**

Св. Письмо ясно свідчить, що М о щ і Святих можуть мати в собі благодатну силу й творити чудеса. Так, коли до гробу Пророка Єлисея вклали померлого, і він торкнувся костей (=мощів) Єлисеєвих, то померлий ожив (2 Сам. 13. 21).

М о щ і — це тіла Святих Християнської Церкви. Почитаються вони вже з першого віку Християнства, а з бігом часу набрали ще більшого шанування. Перша, початкова Церква мала дуже багато Мучеників, яких римська влада закатувала за саме Християнство, і всі церковні Громади сильно шанували останки чи Мощі закатованих Мучеників.

На гробах Мучеників стали ставити Храми. А по Миланському Едикті 313-го року, коли Християнство одержало волю, увійшло в обов'язок, щоб Храми ставилися тільки на Мощах Святих. Це робилося так, і робиться й тепер, що при Освяченні Храму конче кладеться частинка Св. Мощей під Престол чи на Престол, або тільки в освячуваний Антимінс. І позосталося церковним звичаєм аж до сьогодні, що Св. Літургія може служитися тільки на освяченому Антимінсі з частинкою Св. Мощей.

У давнину частинки Св. Мощей закладалися і в Хрести, які носили на шиї. Такі Хрести з Мощами звуться Енколпіонами.

Почитання Мощей затвердив VII Вселенський Собор 787-го року, як Догмат. Але ясно зазнача-

ється, що, почитаючи Мощі, ми почитаємо не самі останки Святого, а самого Святого, — почитання відносимо до нього, Святого, і тим нагадуємо собі добрі діла його, щоб їх наслідувати.

У Візантії позосталося багато Мощей Святих ще від глибокої давнини. Коли магометани насувалися на візантійські землі, то Мощі, рятуючи їх, звозили до Костянтинополя, і тут їх зібралося багато. Але року 1204-го грабіжники, що неправильно звуться “хрестоносцями”, захопили Костянтинополь, дощенту ограбували його, й пограбували також Св. Мощі, які порозвозили по всій Європі, а найбільше до Риму, напр., перевезли сюди Мощі Святих Івана Золотоустого та Григорія Богослова, і багато інших.

Отож, почитання Мощів відоме ще з перших часів Християнства. Звичайно, це почитання стосується не самих останків Святого, а тільки самого Святого. І коли Апостол Павло зве кожне тіло “храмом Духа Святого” (1 Кор. 6. 19), то тим більше це треба сказати про тіло Святого.

Учений богослов так по-людському вияснює почитання Мощей: “В улюбленому улюблені не тільки душа з її якостями, але й тіло з його ознаками. Ось через це поклоняємось і цілуємо Святі Мощі, а також шануємо й могили. Мало самого духового почитання й любові до покійних, — необхідне й тілесне наближення до них. Цьому відповідає й Догмат іконопочитання, що вміщає принципову можливість отілеснення любови”.¹

Почитаючи Мощі, ми почитаємо й славимо Са-

¹Прот. С. Булаковъ: *Лѣствица Іаковля*. Париж, 1929 р., ст. 16—17.

мого Бога, благодатна й чудесна сила Якого проявляється і в останках Святих, — у їхніх Моцях.

2. ЦАРІ ІКОНОБОРЦІ НИЩИЛИ МОЩІ.

Іконоборці, відкидаючи почитання Ікон, так само не почитали й Мощів. Перший іконоборець, імператор Лев Ісаврянин, заборонив по 730 році почитання Божої Матері й Святих, а Мощі нищив або прилюдно зневажав, — більшовики на наших днях повторили це саме.

За Костянтина V Копронима (741—745), жорстокого іконоборця, Мощі часто палили, або кидали в море, і це робилося і в столиці, в Костянтинополі, і скрізь на провінції.

По іконоборчому Соборі 754-го р. цар Костянтин сильно пішов на Мощі, — він наказав скрізь їх нищити.² У місті Халкидоні, в тому храмі, де відбувався IV Вселенський Собор 451 р., спочивали Мощі Св. Великомучениці Євтимії, які народ сильно почитав. На приказ імператора ці Мощі забрали й кинули в море, а сам храм обернули в військовий цейгауз. Але люди врятували Мощі з води й заховали їх на острові Лемносі.

Коли за цариці Ірини (780—802) вернулося іконопочитання, то вернули й Мощі до тих храмів, звідки їх були повикидали. А мощі Великомучениці Євтимії цариця врочисто перенесла до Халкидону,

²К. Успенскій: Очерки, 1951 р., ст. 255—256, оборонає Костянтина V, ніби Мощей він не нищив, — він їх тільки заховав. “А масового чи загального нищення Мощів цар Костянтин і не робив, а тільки в окремих випадках постановляв знищення Мощів”. Так оборонає совітський учений.

³Терновський подає, що Мощі вернули до Костянтинополя, ст. 462.

до її храму.³ І коли по 843 році навіки запанувало іконопочитання, то з ним запанувало й почитання Святих та їхніх Мощів.

3. ПРОСЛАВЛЕННЯ МОЩІВ.

Слово “м о щ і ” визначає “кості”, цебто найміцніша (“мощна”) частина тіла. І коли кажемо, що від Святого позосталися “мощі”, то це треба розуміти як кості (давнє “м о ш т ь, чи м о щ ь — сила, кістка). Прославлення Мощів робиться тільки тоді, коли вони прославляються чудами, а чи саме тіло позосталося цілим, чи зотліло, це в канонізації Святого не грає вирішного значення. Навпаки, кожне поховане тіло, згідно наказу Божому: “Ти порох — і до пороху вернешся” (Буття 3. 19) мусить у землі зотліти, і така віра панувала всю давнину. Вона позосталася на Афоні ще й тепер, — там по трьох роках по похороні викопують гроба, і коли тіло не розклалося, це ознака грішности монаха: його закопують глибше й правляться по ньому ревні Панахиди, щоб Господь помилував грішного, і тіло його прийняла земля.

Московський Стоглавий Собор 1551 р. виніс про Мощі свою постанову, в якій ствердив, що для прославлення їх конче потрібні ще й чуда, а не саме нетління. І це тільки головнo за останні віки поширилось неправдиве переконання, ніби нетлінні мощі конче мусять бути для канонізації Святого.⁴ Імператор Петро I багато до того спричинився, бо видавав усякі заборонні накази супроти Мощів.

⁴Моя монографія: “Канонізація Святих в Українській Церкві”, на жаль, загинула в останній завірюсі...

Коли Великий Князь Володимир охрестився року 988-го, то він виголосив Ісповідання Віри, і присягнув за себе й за свій народ: “Вірую і приємлю церковная Преданія, і кланяюся Честним Іконам, кланяюся Древу Честному, і Кресту, і всякому Кресту, і С в я т и м М о щ е м, і Святим Сосудом”.⁵

4. ПОЧИТАННЯ МОЩІВ В УКРАЇНІ.

В Україні почитання Мощів відоме від початків заведення Християнства. Так, Володимир Великий, узявши місто Херсонес, вивіз звідти 988-го року частину Мощів (а саме — голову) Св. Климента, Папи Римського, й учня його Фива,⁶ і поклав їх у Десятинній Церкві. Це Мощі того св. Климента, які свого часу, року 862-го, знайшов у м. Херсоні Костянтин Філософ, бувши там, і відвіз їх до Риму. Коли Костянтин з Мощами під’їздив до Риму, то назустріч Мощам вийшов сам Папа.⁷

Пізніше, року 1147-го цими Мощами Св. Климента Єпископи поблагословили в Києві на Митрополита Кліма Смолятича, як Єпископа благословляли в Костянтинополі рукою Св. Івана Золотоустого.⁸ Отже, визнавали велику освячуючи силу Мощів.

Наш Іпатський Літопис показує не раз, що в Україні Мощі Святих сильно почиталися. Напр. під 1072 р. Літописець розповідає, як врочисто 20 травня перенесли Мощі Святих Бориса й Гліба. Присутні були князі й Митрополит зо всіма Єпископами. І коли поклали Мощі Св. Бориса в нову церкву, то

⁵Іпатський Літопис вид. 1871 р., ст. 77—78.

⁶Іпатський Літопис під 988 р., вид. 1871 р., ст. 79.

⁷Див. І. Огієнко: Костянтин і Мефодій, 1927 р., ст. 271.

⁸Іпатський Літопис під 1147 г., ст. 241—242.

коли відкрили раку (гріб), “ісповнися церкви благоухання вонѣ благи... И ц ѣ л о в а в ш е Мощи его, вложиша и в раку каменю”. По цьому перевезли й Мощі Св. Гліба. “И отпѣвше Литургию, обѣдаша братья си вся на купѣ, кождо с бояры своими, и с любовью великою”.⁹

А під 1288 роком розповідається про князя Волинського Володимира Васильковича (†10. XII. 1288 р.), який вславився своїм чеснотним життям:

“Сему же благовѣрному князю Володимеру, вложену во гробъ, и лежа въ гробѣ тѣло его не замазано од 11 дне мѣсяца декабря до 6 дне мѣсяца априля. Княгини же его не можаше ся втолити, но пришедши съ Єпископомъ Євгеніємъ и съ всѣмъ крилосомъ, одкрывши гробъ, и видиша тѣло его цѣло й бѣло, и благоуханіє от гроба бысть, и воня (пахощі) подобна араматъ многоцѣнныхъ. И замазаша гробъ его, мѣсяца априля въ 6 день, въ среду Страстноѣ Недѣли”.¹⁰

Так Господь прославляє Мощі тих, хто догодив Йому.

5. ПОЧИТАННЯ СВ. РЕЧЕЙ.

З найдавнішого часу існують і св я т і р е ч і, спосібні чуда робити. Св. Письмо свідчить (4 Цар. 2. 8-14), що Пророк Єлисей одержаним від Пророка Іллі плащем поділив води Йордану, і перейшов на той бік, як по сухому (2 Сам. 2. 14).¹¹ І цей приклад є свідцтво Св. Письма про можливість різних святих і чудодійних речей.

⁹За виданням 1871 р., ст. 127—128.

¹⁰За виданням 1871 р., ст. 608.

¹¹Пор. про це Великий Канон Св. Андрея Критського, Пісня VIII, вірші 3 і 4.

А з Нового Заповіту знаємо, що хустки й пояси Апостола Павла, коли їх клали на недужих, робили чуда, — зціляли (Дії 19. 12).

І взагалі деякі речеві позostalості по Святих здавна сильно почитаються, бо вони вславилися чудами. Напр.: ризи й пояс Божої Матері, вериги (кайдани) Апостола Петра й ін.

Св. Отець Іван Дамаскин навчає, що треба почитати все, що зв'язане з ділом спасіння: гору Синай, Назарет, ясла Вифліємські, Св. Гріб, блаженний сад Гефсиманський, і т. ін., бо й це все містить у собі Божу дію".¹²

Через це в церковному Требникові подаються Чини для Освячення найрізніших речей церковного й домашнього ужитку. Освячувати може тільки сам належно освячений, цебто Священик. Кожна освячена річ є священна. І в цьому виявляється глибока побожність і релігійність православних, — вони хочуть жити в освяченому оточенні.

¹²Свящ. Г. Флоровскій: Византійські Отцы V — VIII вв., ст. 253.

ІКОНОПОЧИТАННЯ В СЛОВ'ЯН І В УКРАЇНІ.

1. КОСТЯНТИН ФІЛОСОФ ПРО ПОЧИТАННЯ ІКОН.

Слов'янські народи прийняли іконопочитання з Візантії разом з прийняттям Православної Віри. Апостол Слов'янський Кирил-Костянтин, проповідуючи Віру Христову, разом з тим навчав слов'ян почитати й Ікони. До нашого часу дійшов твір Кирила-Костянтина (†14 лютого 869 р.): "Написаніє о Правій Вірі", і третя частина цього твору, його закінчення, подає науку про почитання Ікон.¹ Ось ця наука:

"І сия Образи святія і знаменія чтем і облобизаєм, їми же нам по образу вся Євангельскія повісти сказани биша. Аще но і в память поставляють бившая Спасом нас ради Божія Словесе, яко же свише і ісперва благовірно прияхом. Сини Отца си храняще, по честі говініє сотворим, а не Божеския ім Служби творим, кланянія да не будеть, яже подобаєть Богу Єдиному, обладающеу всіми. Всі бо, сущі Божієм Духом научені, видят различіє чести. І кая подабаєть Христу Богу нашему честь і кланяніє воздаяти, і святим Іконам подобная честь творити, і от тих к Первому Образу, его же тіло єсть написано, честь возносити.

¹"Написаніє" знаємо з кількох списків, а з них найстарший 1348 р., якого видрукував І. Срезневський в "Сборникъ статей, читанныхъ въ Отд. русск. яз. и слов. Академіи Наукъ" т. I, ст. 43—52, 1867 р. Див про це: Ів. Огієнко: Костянтин і Мефодій, 1927 р., т. I, ст. 309—310.

К сим чту Честния Икони Пресвятия і Пречистия Владичиці нашеї істинния Помощниці нашеї і Приснодіви Богородиці Марії, рождшої по плоті Господа Ісуса Христа, Бога нашего, без сімене і неізреченно, і без всего промишленія, і Святия Ангел, и Святых і славных Апостол і Мученик, і іних всіх Святых, угождших Єму от віка. Яко же і Никейский Святий і великий Собор благовірно і богоугодно предасть. И прочіі благовірніі і Вселеньстіі Собори утвердиша.

Такожде и честніі їх памяті творяще, сице аз свою Віру ісповідаю, і с присним моїм братом Меѳодієм і поспішником в Божій службі. В сей бо єсть спасеніє і упованіє, і сия предаємо своїм учеником, да сице вірующе, спасуться, і в Страшний День Судний паки предають ю нам істинну, неізмінну, совершену, одесную страну ставше пред Ісусом Христом, Господем істинним, Богом нашим. Єму же слава во вся віки, амінь."

Таким чином наука про почитання Ікон ширилася серед слов'ян з дуже давнього часу, ще з половини IX-го віку.

2. ІКОНОПОЧИТАННЯ В УКРАЇНІ.

В Україні іконопочитання появилось разом з прийняттям Православної Віри Великим Князем Володимиром. Іпатський Літопис під 988-м роком розповідає, що коли Володимир охрестився, то прийняв Ісповідання Віри за себе і за весь свій народ, а в цьому Ісповіданні було й таке: "Вірую і приємлю церковная Преданія, і кланяюся Честним Іконам, кланяюся Древу Честному і Кресту, і всяко-

му Кресту, і Святим Мощем, і Святим Сосудом”.¹ Це був надзвичайно великий акт, бо князь Володимир, як володар України, за тодішнім візантійським звичаєм склав присягу на Віру, присягнув за себе й за народ свій, що буде почитати Ікони й інше.

А під 991-м роком той же Літопис подає, що кн. Володимир вивіз з Корсуня “Ікони і Сосуди церковния, і Крести” і віддав усе в Десятинну Церкву.²

Ікони сильно ширилися в Києві, і в своєму “Слові о Законі й Благодаті” Митрополит Київський Іларіон у половині XI-го віку вже говорив про Київ, звертаючись до покійного кн. Володимира: “Виждь градъ, Иконами Святыхъ освъщаємъ”.³

Читаючи наш Давній Літопис, на кожній сторінці знаходимо ту чи іншу згадку про Ікони. І як тільки який князь будує Церкву, то завжди добавляється: “И украси ю (ї) Иконами”.

В XVI ст. польське й українське панство було заразилося новомоднім тоді протестантством, і стало запроваджувати його силою серед своїх підданих селян. Але це жодного успіху не мало.

І Ікони ввійшли в український звичай, і надзвичайно поширилися по всій Україні. І ввійшло в нас у звичай, хто їхав у далеку подоріж, або йшов у похід, то конче брав з собою чесну Ікону, і цей звичай позостався в нас на віки віків. “Слово о полку Ігореві” 1178 р. розповідає, що князь Ігор, вернувшись із половецького полону, перше поспішає в Київ до чудотворної Ікони Божої Матері Пирогощої.

¹Іпатський Літопис, вид. 1871 р., ст. 77—78.

²Там само, ст. 83.

³Н. К. Г у д з и й : Хрестоматія по древней русской литературе, 1947 р., ст. 60.

І так позосталося в Україні назавжди. У кожній українській хаті “передня” стіна — це звичайно “божник”, — уся вона вставлена Іконами, а вони старанно прибрані квітами та рушничками.

Ішов хто в чужу сторону, чи виправлявся на війну, — батько й мати благословляли того Іконою.

Женився син, чи донька заміж виходила, батьки благословляли їх Іконою, і ця Ікона пильно бережеться все життя.

Таким чином Ікона звійшла в постійний духовий звичай кожного українця. І тільки більшовики оголосили іконоборство, як державну засаду, і скаламутили український іконний звичай. Але минулося перше іконоборство, минеться по часі випробовування й друге.

XXXII.

ІКОНОБОРЧЕ ПРОТЕСТАНТСТВО В РОСІЇ.

1. ІКОНОПОЧИТАННЯ В РОСІЇ.

Іконопочитання в Росії завжди було сильним, і було тут звичайно без жодних перепон. Коли київський князь Володимир року 988-го охрестив Україну-Русь, то зараз по тому він поніс Православну Віру й на північ, де вона й стала ширитися. Загально, разом з Православ'єм в північну Русь занесено було й почитання Ікон.

І рано появились в північній Русі чудотворні Ікони, а це збільшувало пошану Ікон взагалі. У всіх північних центрах, — Новгороді, Пскові, Володимирі, Суздалі, Москві й ін. були свої високопочитані Ікони, слава про які розходилася далеко по всій землі.

До Московії належало багато різних інородців, які з часом приймали Християнство, але приймали звичайно поверховно. Та й взагалі культура селянства в північній Русі була завжди низька, народ християнізувався не глибоко, а тому міцно тримався зовнішніх обрядів та звичаїв, приймаючи їх за саму Віру. Через це чествування Ікон було в Московії завжди дуже сильне, і народ часто, не знаючи істоти почитання Ікон, упадав в суєвір'я, шануючи саму Ікону, а не намальовану особу. Таке нерозуміння істоти Ікон продовжувалося дуже довго, і ще Московський Великий Собор 1667-го року скаржився: "Прості люди звуть свої Ікони богами, з чо-

го видно, що вони не знають єдності Божої”.¹ Назва Ікони “бог” позосталася в простого народу й дотепер.

У Москві здавна був звичай приносити в церкву свою власну Ікону, і тільки до неї й молитися. І бувало й так, що принесені Ікони вішалися по різних стінах, а тому люди в церкві стояли обличчям в різні сторони. І ніхто не смів молитися до чужої Ікони. У Москві мав свою власну Ікону в церкві й цар, а приставлений сторож наглядав, щоб часом хто не помолився до царської Ікони.²

І коли треба було йти на цвинтар, то так само носили туди свої власні Ікони, і тільки їм молилися. А стрічні люди шапки не здіймали перед “чужими” Іконами: “То не мої боги!”³

Таке нерозуміння істоти Ікони було занадто велике й разуче, і кидалось в очі, особливо чужим людям.

2а. СТРИГОЛЬНИКИ.

Найдавніша в Московії іконоборча секта — це т. зв. стригольники. Рано появилася ця секта, а в другій половині XIV віку вона вже оформилась, — її став проповідувати псковський Диякон Карп, “художеством стригольник” (стрижій клиру). Сектанти відкидали духовну Ієрархію, монашество, Таїнство, Сповідь особисту, не визнавали потребу

¹А. Б ѣ л я е в ъ : Исторія Русской Церкви, Москва, 1900 р., частина II, ст. 91. Див. вище розділ IV.

²А. Р у щ и н с к і й : Религіозный бытъ русскихъ по свѣдѣніямъ иностранныхъ писателей XVI и XVII вѣковъ, Москва, 1871 р., ст. 44—45. Відбитка з “Чтенія ОИДР” 1871 р. Кн. 3.

³И. Н а ж и в и н ъ : Мужики, 1928 р., ст. 271.

Молитов за покійників, відкидали почитання Ікон, Хреста, Мошів, Святих.

Але стригольників скоро засудили, і кого покарали, а решта повтікали в Галичину.

26. ЖИДІВСТВУЮЧІ.

Ще з початком XV віку в Новгороді появилася ересь, яку історія назвала жидівствующими. Назву свою ересь одержала від жида Схарія, який року 1471-го приїхав з Києва до Новгороду, і незабаром зтягнув до ересі кількох Священиків. Це була раціоналістична протестантська ересь, — єретики не визнавали почитання Ікон, насміхались над ними й нищили їх; вони відкидали духовну Ієрархію, монашество й т. ін.

Незабаром ересь жидівствующих перекинулась у Москву, і захопила тут інтелігенцію. Сам великий князь московський співчував новій науці, співчував їй і Митрополит Зосима.

Але проти науки жидівствующих повів сильне переслідування Архиепископ Новгородський Геннадій, і добився знищення єретиків, — і частину їх знищили, частину їх повисилали, а багатьох посадили в монастир.

2. ПРОТЕСТАНТИ В РОСІЇ.

Протестанти появилися в Росії дуже рано, ще в віці XVI, майже того часу, коли вони появилися в Європі. Через західню границю приїзд не був надто утруднений, тому протестанти легко приїздили. Часто бувало, що Росія сама закликала різних фахівців до себе на службу, — ремесників, малярів,

аптекарів, лікарів, інженерів і т. ін., а серед них багато було й протестантів. У Москві їм легко жилося, робота була, і протестанти мали й свої кирхи. За протестанською пропагандою влада спочатку не дивилася, і відважні з них диспутували про Віру навіть з царем Іваном Грозним. Через усе це протестантські релігійні впливи ширилися все більше, а самі протестанти оселялися по всій Росії. А це все принесло в Росію й протестанську агітацію проти Ікон, Хреста, Мощів і ін.

Звичайно, Духовенство звернуло свою увагу на просякання протестантства, і стало з ним боротися. Десь року 1550-го відомий учений в Москві Максим Грек писав проти науки Лютера, й боронив іконопочитання. Острізький Священик Василь десь на кінці XVI віку написав книжку проти іконоборства, і цю книжку, за приказом московського царя Василя Шуйського (1606—1610), переклали на тодішню російську мову, бо була потрібна.

Росія переживала тоді тяжкий час, було т. зв. “Смутное время” (1605—1610), і різні протестанти настирливо несли туди свою науку. У Стокгольмі друкували російською мовою протестантські книжки, і ширили їх по Росії.

А де була змога, там протестанти зневажали Ікони прилюдно. Року 1610-го, за Лжедимитрія II, протестанти входили до православних храмів і оскверняли Ікони. Навіть в Успенському Соборі в Москві здимали Ікони, й спали на них. Народ усе це бачив, але мусів мовчати, бо сили не мав протиститися чужинцям.

3. ПЕРШІ СВОЇ ПРОТЕСТАНТИ.

Релігійні новини дуже ліпливі, і скоро появилися в Росії й свої вільнодумці. Одним з перших таких у Росії був чи не Матвій Б а ш к и н. Він проповідував нову науку, яка йшла проти Православія, виступав також проти почитання Ікон. Родом він був, здається, татарин, і вихований був не в Православії. Його науку перейняв Феодосій К о с о й, і так само навчав проти іконопочитання. Обидва ці вільнодумці були засуджені року 1554-го, а трохи пізніш Косой втік у Литву, і там проповідував свою науку.

І протестантські ідеї ширились по Росії все більше, а з ними ширилось і іконоборство. І вже відомий московський книжник Іван Н а с е д к а року 1642-го написав в оборону іконопочитання: “Изложение извѣстно от Божественныхъ Писаній на злоименные Лютеры”. У цій праці І. Наседка зібрав з різних українських праць уривки про почитання Ікон, але труд цей позостався тільки в рукопису.

І видно, що протестанти таки ширили по Росії свою науку, бо року 1649-го вийшов збірник російського карного права, “Уложение” царя Олексія Михайловича, і тут була нова стаття, яка грозила смертною карою кожному, хто перетягне православного в протестантство.

Звичайно, протестанти робили своє. Історики т. зв. розколу в Російській Церкві підкреслюють, що для його повстання попрацювали й протестанти.

4. ПРОТЕСТАНТСТВО ЗА ПЕТРА I.

Цар Петро I уже з дитячих літ любив сходитися в Москві з різними чужинцями, що все були протестантами. А ставши юнаком, він багато подорожував, і сходився все з протестантами. Ось тому нема нічого дивного, що він набрався багато протестантських ідей, які суперечили Православній Вірі. І в своїй праці, як імператора великої держави, він не ховав цих нових ідей, які принесли Церкві багато шкоди.

Петро I сильно тягнув до протестантства, завжди попускав їм, і завжди був протестантами оточений. І Петро хотів і в Православну Церкву внести дещо з протестантства, і робив це силою. Доходив аж до святозневаги, напр. його непристойні жарти, хоча б т. зв. “Всешутійший” чи “Всеп’янійший Синод” був пророблений під впливом протестантів.

Правою рукою Петрові в реформації Церкви був знаний Феофан П р о к о п о в и ч, українець з походження. За своїми переконаннями Ф. Прокопенко безумовно хилився до протестантства, тому так сильно й завжди підтримував реформи Петрові. І трудно сказати, хто з них на кого більше впливав: чи Петро на Прокопенка, чи Прокопенко на Петра. У всякому разі Ф. Прокопович був метким і услужливим Єпископом, і ціле життя держався біля Петра, усіх відганяючи, хто ставав йому впоперек дороги.

Петро I, як протестант у душі, не почитав Ікон, не постив. Своїми царськими зарядженнями він явно обмежував почитання Ікон, і звичайно це оправдував тим, що скажуть на наше велике почитання

чужинці, цебто протестанти. Так, 28 березня 1714-го року цар наказав не палити свічок перед Іконами в різних каплицях, коли там нема Богослуження. А 22 лютого 1722-го року Петро заборонив носити славні Ікони по хатах, як був звичай в Росії. Він наказав, “щоб у Москві і по інших містах із манастирів та з приходських місцевих церков ні з якими Образами до місцевих мешканців в доми рішуче не ходити. А хто дасть якусь обітницю, той нехай сам приходить у манастирі чи в церкві за своєю обітницею”.⁴

Тим же наказом Петро I заборонив привішувати до Ікон якібудь свої пожертви (воти), а так само заборонив ходити з Образом і збирати на потреби церков.⁵

Ці Петрові зарядження про Ікони вже сильно били й українців, бо, скажемо, каплички, воти й т. ін. були дуже поширені в Україні. Звичайно, ці зарядження підказував цареві ніхто інший, а тільки Архієпископ Феофан Прокопович, бо він про це знав.

Але Петро I все таки знав міру, і смертної кари за перетягнення православного на протестантство не відмінив.

Цар Петро I був жорстокий і безсердечний при найменшій підозрінні до Духовенства. До справи його сина Олексія заплутали й Єпископа Ростовського Досифея, хоч він був винен тільки в тому, що не похвалював оженіння царя з Катериною Олексіївною ще при живій першій жінці. Єпископа позбавили сану й назвали розстригою Демидом, а вкін-

⁴Е. П о с е л я н и н ь : Русская Церковь и русские подвижники XVIII вѣка, Спб., 1905 р., ст. 22.

⁵Там само, ст. 21—22.

ці приговорили до жорстокої смертної кари, і року 1718-го “колесували” його.

І трапилось непорозуміння. Кат, якому доручене було виконання присуду, помилився: замість відрубати Єпископові голову, а тіло спалити, він довго колебував Архирея...⁶

І годі було чекати від цього лютого царя якого помилування, — він же закатавав рідного сина Олексія.

Петро I грабував багатші церкви, де тільки міг, особливо в Україні, забирав золото й срібло, а на одержані гроші провадив свої безконечні війни.

5. МИТРОПОЛИТ СТЕФАН ЯВОРСЬКИЙ.

Українець з походження, Митрополит Стефан Яворський (1658—1722), а власне Яворенко, був близьким приятелем цареві Петрові, і виправдував його церковні реформи, поки вони не порушували вікового церковного устрою. Але пізніше, коли Петро зайшов задалеко в своїх церковних реформах, Митрополит Яворський, не мігши спинити царя, відійшов від нього. І цар позостався цілком в руках Ф. Прокоповича.

Митрополит Яворський був православним ортодоксом, може трохи схильним до католицизму, а Прокопович був протилежний йому, — схильний до протестантизму. І один одного вони сильно не любили. Але Яворський мовчав і все усамотнювався, а Прокопович тонко валив своїх ідейних ворогів.

Митрополит не ховав перед Петром своїх по-

⁶С. Соловьевъ: Исторія Россіи, кн. IV, ст. 478.
Д. С. Мережковскій: Петръ и Алексѣй, Спб., 1905 р. ст. 446.

боювань щодо протестантів, і сміло говорив цареві про недержавність хитати Православіє. І він добився бодай того, що року 1719-го Петро I видав наказа, що при мішаних шлюбах діти конче мусять бути Віри Православної. І цей наказ став з часом звичаєм у Православній Церкві.

Духовенство сильно непокоїлось церковними реформами Петра I, але нічого робить не змогло. Року 1700-го помер Адріян, останній Патріярх, і цар не допускав виборів нового, не зносячи поруч себе авторитету в Церкві, і сам призначив Митрополита Стефана заступником Патріярха.

Протестанти ненавиділи С. Яворського, але скинути його не могли. З доручення Митрополита Яворського два греки Лихуди, Йоаникій та Софроній, написали книжку проти протестантів: “Обличеніє ересям Лютера й Кальвіна”, але видати її не було змоги.⁷

Болів душею Митрополит Стефан, але проти Петра I нічого вдіяти не можна було. І Яворський ще року 1713-го засів за велику свою працю: “К а м і н ь В і р и”, яку писав п’ять літ, і покінчив її тільки року 1718-го. Це була сильна праця проти протестантська, сильна тому, що Яворський добре знав й католицьку літературу проти нього. І дуже гостро й розумно виступав Митрополит Стефан у “Камені Віри” проти іконоборців, сильно боронячи іконопочитання. Але видати друком таку книжку за Петра I не було жодної змоги, — цар заборонив її видавати, хоч С. Яворський сильно просив. І книжка, так тоді потрібна, чекала десять літ кращого часу. А Яворський з любов’ю її виправляв.

⁷Видана аж 1861-го року в церковному місячнику “Странник”.

6. СПРАВА ТВЕРИТИНОВА.

Реально до зіткнення з протестантами дійшло в справі Тверитинова.

Димитрій Тверитинов служив у кількох чужоземців протестантів, а в кінці навчався аптекарства в аптекаря протестанта Грегорі, і набрався від них протестантських ідей. Він відкрито відкидав почитання Ікон, Хреста, Мошів, пости і т. ін., і скрізь провадив відповідну агітацію. У себе в домі, на передній стіні, де в кожного православного звичайно висить Ікона, Тверитинов повісив листа, на якому були виписані перші дві Мойсееві Заповіді, які буцім забороняють іконопочитання. Тверитинов пильно займався випискою з Біблії місць, де ніби підтверджувалася протестантська наука.

Тверитинов перетягнув на свій бік стрижія Хома Іванова, який повів скрізь агітацію проти Хреста, Ікон, Мошів, постів і т. ін. Дійшло аж до того, що цей Іванів виступив прилюдно в Москві в Чудовім монастирі, і порізав Ікону Святого Митрополита Олексія.

Справа опинилась в суді. Цар Петро явно боронив Тверитинова, але Хома Іванов зайшов далеко. Цар настоював простити Тверитинову, але Митрополит Яворський сміливо вимагав церковного суду. Суд зібрався, і обох єретиків викляв.

Але Тверитинов покався, і зрікся своїх протестантських ідей, тому пізніш прокляття було з нього зняте. А Хома Іванов зайшов задалеко, і 30 листопада 1714-го року, за царським наказом, був прилюдно спалений в Москві на Красній⁸ площі.

⁸Давнє слово “к р а с н и й” визначає гарний, хороший, а не червоний. Пор. назву князя Володимира Великого: “Красне сонечко”.

З цього часу Митрополит Стефан і цар Петро остаточно розійшлися. Митрополит Яворський помер у Москві 24 листопада 1722-го року, так і не змігши видати свого “Каменя Віри”.

7. АРХИЄПІСКОП ФЕОФИЛАКТ ЛОПАТИНСЬКИЙ.

Правдивим мучеником за іконопочитання був Архієпископ Феофілакт Лопатинський.

Лопатинський був українець, родом волиняк. Закінчив він Київську Академію, а по цьому навчався ще й закордоном. Рано виїхав у Москву, і там став ректором Академії. А потому був висвячений на Єпископа, і скоро став Архієпископом Тверським.

Архієпископ Лопатинський беріг чистоту Православія, а також традиції київської української науки. Був близьким приятелем Стефана Яворського, і глибоко його поважав. Удвох разом вони часто обдумували й виправляли “Каменя Віри”.

Коли Ф. Лопатинський року 1718-го довідався, що буде поставлений в Єпископа Псковського Феофан Прокопович, то він спротивився тому, — він добре знав Прокопенка й його протестантські нахили. І Феофан Лопатинський разом з монахом Гedeоном Вишнівським подали через С. Яворського цареві Петрові сильного протеста, заявляючи, що Ф. Прокопенко не православний, а тому не може бути висвячений. А цар Петро I на протеста не звернув уваги, і наказав чинити хіротонію. Ф. Прокопович цього протесту ніколи не забув, і мстився на Ф. Лопатинському, де тільки можна було.

Феофілакт Лопатинський чесно й ревно беріг

чистоту Православія, якому тоді сильно загрозували протестанти. Як приятель покійного Митрополита Стефана Яворського, Ф. Лопатинський високо ставив і цінив його працю: “Камінь Віри”, і поставив її видати, бо час того вимагав.

Не знав Архієпископ, що то смерть готує він собі обороною іконопочитання...

8. “КАМІНЬ ВІРИ” СТ. ЯВОРСЬКОГО.

Архієпископові Лопатинському здавалося, що Петрові часи минулися, і “Камінь Віри” можна видати. І все таки він пішов до т. зв. Таємної Ради, що за всім тоді доглядала, і вона дозволила йому видати, під доглядом самого Архієпископа, “Каменя Віри”.

“Камінь Віри” вийшов якраз учас, бо протестанська наука сильно тоді ширилась. У своєму творі Ст. Яворський дав глибоке вияснення почитання Ікон, Хреста, Мощів і т. ін., що так запекло відкидали протестанти. Православна Віра була сильно оборонена!

“Камінь Віри” просто розхопили читачі, і наступного 1729-го року вийшло друге видання. А по цьому, року 1730-го в Києві Архієпископ Варлаам Вонатович видав третє видання, видав розкішно. Уся Росія й Україна читали докази, що протестантство — це не Віра, а тільки секта. А Церква Христова Єдина, — це Церква Православна.

“Камінь Віри” сильно вдарив протестантів, і вони запекло повстали і на книжку, і на її видавців. І почалася гаряча полеміка. Зараз же року 1729-го вийшла критика її: “Посланіє Буддея противъ Стефана Яворскаго къ другу въ Москвѣ”, вий-

шла анонімово, ніби написав її Буддей, що був професором богословія в Єні.

На це лайливе “Послання Буддея” достойно й глибоко відповів католик, домініканець Рибейра, який жив тут при іспанському послі герцозі Лирія. У цій праці кинена була тінь і на Феофана Прокоповича, якого немало людей вважали автором “Послання Буддея”, бо сам Буддей помер 1729-го року в Єні, і написати листа не міг. “Посланіє Буддея” накидалося й на католиків, а Ф. Лопатинський ставився до них лояльно, тому католик виступив проти анонімового Буддея.

Звичайно, “Камінь Віри”, і відповідь Рибейри сильно не сподобались протестантам, що мали тоді велику силу при владі й керували Росією.

Незабаром по цьому появився злісний памфлет, теж якогось анонімового протестанта в Москві: “Молоток на Стефана Яворскаго”. Це зовсім слабенька відповідь, — тут, власне, не було якоїсь критики, а проста брутальна лайка на покійного Митрополита С. Яворського.

Протестанти і за границею підняли шум проти “Каменя Віри”, — лайлива рецензія на книжку появилася в Науковому Журналі (*Acta Eruditorum*) в Лейпцігу 1729-го року. А Йоган Мосгейм, лютеранський богослов, написав року 1731-го на “Камінь Віри” цілу дисертацію, — на розділ про кару еретиків.

Збиралася велика буря на зовсім неповинних людей, — на видавців її Архієпископів Лопатинського та Варлаама Вонатовича. Бо в Росії тоді відбувалася зміна на царському престолі, і приходив до влади запеклий іконоборець.

9. ІКОНОБОРСТВО ЗА БІРОНА.

Знає Російська Церква і час відкритого іконоборства, знає й лютого іконоборця, — це був правитель-диктатор Росії, “временщик” (вискочка) Ернест-Йоган Бірон (1690—1772). Звичайно, слово “іконоборство розуміємо широко, — це запровадження протестантської науки взагалі: проти Ікон, Хреста, Мошів, постів, Хресного Знамення, т. зв. Оправдання одною Вірою без діл і т. ін.

Царівна Анна Іванівна, дочка царя Івана Олексієвича, мала нещасливу долю, — її рано виселили з Росії, щоб захопити їй належного трона. Року 1710-го її видали заміж за герцога Курляндського Фридриха Вільгельма, і Анна 19 літ пробула за межами рідного краю, в Курляндії, набираючись там чужих звичаїв. Чоловік її наступного 1711-го року помер, і молода вдова полишилася самотня на чужині, а в Росію її не пускали.

І ось тут на чужині року 1727-го Анна Іванівна зійшлася зо своїм секретарем, Ернестом-Йоганом, і вже аж до смерти своєї не розлучалася з ним. Бірон — це була людина жорстока, яка сміло й грубо прокладала собі дорогу до царівни, хоч він її й не любив.

Доля всміхнулася Анні, — року 1730-го її покликано в Росію, і там вона стала царицею (1730—1740). З нею приїхав і Бірон, і став правителем усієї Росії. Сам протестант, Бірон скрізь тягнув за собою протестантів, відкрито насміхаючись з Православ'я. Німці протестанти посіли тоді всі вищі місця, а православні спихалися на зад, або й переслідувались. Православна Ієрархія відкрито зневажалась,

— частина сиділа тихо, боячись навіть дихати, а відважніші висилалися або й гинули.

10. ПОЗБАВЛЕННЯ САНУ АРХИЄПІСКОПА КИЇВСЬКОГО.

Року 1722-го на Київську Митрополію був призначений Варлаам Вонатович, сам галичанин з Ярослава, але саму Митрополію понизили, — Варлаам був призначений тільки Архієпископом, а не Митрополитом. Його титул був такий: “Архієпископ Київський і Галицький”, а старе “і всієї Руси”, ще 1686 року змінене на “і всієї Малої Русі”, тепер цар Петро I відібрав від Варлаама.

Як ми вище говорили, на початку 1730-го року в Києві вийшло нове дуже гарне видання “Каменя Віри”, направлене проти протестантів, за іконопочитання, за почитання Хреста, Мощів і т. ін.

А в Росії цього часу царювала Анна Іванівна зо своїм Біроном, і зачалось переслідування тих, хто смів видати протипротестантську книжку. І Архієпископа Київського Таємна Канцелярія Біронова викликала до себе в Петербург, викликала не самого, а зо всією Консисторією.

Офіційно справу поставили так, ніби Архієпископ Варлаам не служив Молебня в день вступу на престол Анни Іванівни. Це був злібний донос київського міського війта Дмитрія Полоцького, який грабував церковні маєтки, а тепер боявся відповідальности.

Архієпископ Вонатович на суді вияснив, що донос на нього цілком безпідставний, а щодо книжки “Камінь Віри”, то вона ж була видана минулого

року в Москві. Бірон лютував, і нещасного Архиепископа засудили тяжко: зняли з нього сан Архиепископа й Священника, і як простого монаха заслали на північ, — у Кирилів Білозерський монастир, а все його майно skonфіскували.⁹

Так переслідували православну Ієрархію за її оборону іконопочитання протестанти, що захопили владу в Росії.

Але це був тільки початок.

11. АРХИЄПИСКОПУ Ф. ЛОПАТИНСЬКОМУ ЗАБОРОНЕНО ВІДПОВІДАТИ.

Справа видання “Каменя Віри” несподівано стала дуже дражливою. На цю працю протестанти написали критичні пасквілі, треба було виступити й Архиепископу Лопатинському.

Власне він на “Послання Буддея” написав: “Апóкризис или возражение на письмо Буддея”. Апóкризис (Відповідь) був сильний, — відповідь наукова й глибока. Та тільки час тепер на друк такої книжки був зовсім невідповідний.

Тепер на друк книжки треба було роздобути дозвіл самої цариці. Лопатинський просив про це своїх приятелів, але нічого не добився. І тільки по довгих стараннях Архиепископ Феофилакт добився авдієнції, і сама цариця Анна дозволила “Апóкризис” (Відповідь) видати.

Через кілька день по цьому Ф. Лопатинського знову викликали до цариці, і оголосили йому заборону щобудь писати проти “Послання Буддея”, заборонили під страхом смертної кари...

⁹Митрополит Е в г е н і й : Описаніє Кієво-Софіївскаго Собора, Київ, 1825 р. — П. С т р о е в ь : Списки Ієрарховъ.

Отже, протетанти писали на “Камінь Віри” й лаяли її автора, а відповідати на їх лайку заборонили під карою смерти.

12. КАРА НА ПОМІЧНИКІВ РИБЕЙРИ.

Уся справа видання “Каменя Віри” прибрала тепер дразливих форм. Німецька протестантська влада стала викликати до себе з Твері співпрацівників Архієпископа Феофілакта і допитувала їх ретельно про їх Владику.

Два монахи показали, що Архієпископ говорив їм: “От тут життя, — усього бійся! Коли б можна було де сховатися, або хоч до Польщі (цебто, в Україну) виїхати, якби то можна було. Я був би радий цьому...”¹⁰

І року 1733-го розпочалося слідство по всій справі “Каменя Віри”.

Розпочали доходження біля писання Рибейри. І скоро виявилось, що сам Рибейра писав по-латині, а книжку переклали на російську мову два членирадники Синоду: Архимандрит Новоспаського монастиря Євфимій Коллеті та Архимандрит Іпатієвого монастиря Платон Малиновський. Книга була присвячена цариці.

І обох Архимандритів схопили й посадили в Петербурзьку фортецю. Тримали їх тут в тяжкому стані, і Архимандрит Коллеті помер у в'язниці, а Платона Малиновського Тайна Канцелярія засудила: його позбавила сану, священства й монашества, й як простого Павла Малиновського заслали в Камчатку на Сибіру. Перед цим його сильно катували... Це все за оборону іконопочитання.

¹⁰С. Соловьевъ: *Исторія Россіи, Книга IV, ст. 1506.*

Платон Малиновський був українець, учився в Київській Академії, і був префектом (помічником Ректора) її. Пізніше перебрався в Москву, де був також префектом Академії й радником Св. Синоду. Був приятелем Архиепископа Лопатинського.¹¹

По всіх цих тяжких справах спокійний і м'який Архиепископ Феофілакт був у постійному страху, і скаржився приятелям: "Спати не можу... У сні лякаюсь, і на яву завжди боюсь... Боюся, щоб хто позаочі не наговорив чого на мене цариці... Знаю, що імператориця милостива, але жіноче серце гірше чоловічого".¹²

Серце правду віщувало Владиці.

13. КАТУВАННЯ АРХИЄПІСКОПА ЛОПАТИНСЬКОГО.

Того часу, коли царювала Анна Іванівна (1730—1740), єпископські катедри майже у всій Росії були обсажені українцями, вихованцями Київської Академії. Звичайно, вони стояли за чистоту Православія, і були проти протестантства, і за це їх сильно переслідували.

З київським видавцем "Каменя Віри", Архиепископом Варлаамом Вонатовичем, лютий Бірон розправився. Тепер прийшов час на Архиепископа Лопатинського. Але спочатку його, як члена Св. Синоду, й як кандидата на Патріярха, не займали.

Та "Камінь Віри" робив своє, а протестанти ще більше кричали. Їх найбільше лютило всенароднє почитання Хреста, Ікон, Мощів і ін. Тяжкий протестантам був і твір доминиканина Рибейри.

¹¹Ч и с т о в и ч ь : Феофанъ Прокоповичъ и его время. Спб., 1868 р.

¹²С. С о л о в ь е в ь : Исторія Россіи, Книга IV, ст. 1507.

Обидві ці книжки сильно не сподобались Біронові.

Є відомості, що цього часу виступив проти цих двох книжок і Архиепископ Феофан Прокопович, що пильнував бути ближчим до протестантів. Він явився в “Таємну Канцелярію” Бірона, яка займалася політичними справами, і розповів, що “Камінь Віри” та книжка Рибейри дуже шкідливі для держави.

Влада зараз зарядила повідбирати скрізь, де можна, “Камінь Віри”, прислати в Петербург, а тут прислані книжки палили.

Так само верховна влада зажадала вияснення від Архиепископа Лопатинського.

І Архиепископа Феофилакта позбавили членства в Синоді, і він мусів виїхати в Твер, до своєї катедри. Та не надовго, — року 1735-го його знову викликала Таємна Канцелярія, робила йому якийсь суд, а по суді три місяці тримали його під жорстокою сторожею. І відпустили помордованого Ієрарха знову додому.

Але протестанти не забували “Каменя Віри” і його великого впливу, і нещасливого Архиепископа переслідували далі. Хтось із підкуплених подав на Лопатинського доноса, ніби він зле говорив на царицю. І року 1738-го Архиепископа знову поставили перед Таємною Канцелярією, і почали допитувати й катувати, і три рази підіймали його на дибах, хоч Архиепископ присягнув, що нічого злого на царицю ніколи не говорив. І сильно й довго були мученика батогами. . .

І святителя засудили “за навмисні злі й непристойні та глумливі нарікання”, позбавили Архирейства, священства, і навіть монашества. . .

Від лютого катування Архиепископ дістав параліча, і власне вже тоді він помер. І напівмертвого мученика вкинули в Виборзьку фортецю, де його мучили ще два роки... І нікого до Владики не допускали, паперу й чорнила не давали, на утримання давали одну гривню на день, — аби не тільки не помер з голоду...¹³

Так замуичли одного з кращих Архиепископів, якого Духовенство вважало кандидатом у Патріярхи, Феофилакта Лопатинського.

14. ВИЗВОЛЕННЯ МУЧЕНИКІВ.

Року 1740-го 17 жовтня цариця Анна Іванівна померла, і зараз же був арештований, і висланий у висилку страшний мучитель православного Духовенства, Бірон. Уся Росія раділа, і люди цілувалися, як на Великдень.

Бірон сотні людей, і світських і духовних, повислав на тяжкі заслання, і тепер згадали про всіх їх. На престол вступила Єлисавета Петрівна, дочка Петра I, яку німці року 1730-го не допустили до належного їй престолу, а посадили свою Анну.

І 30 грудня 1740-го року звільнили Лопатинського з в'язниці, і помістили в домі Петербурзького Архиепископа Амвросія. Архиепископ мученик уже мало рухався. Біля його ложа зібрався весь Св. Синод, і Феофилактові оголосили, що він возстановлюється у всьому, що раніше мав. Усі плакали...

А незабаром до мученика прибула нова цариця Єлисавета, нагнулась над недужим і запиталася:
— Чи знаєте Ви мене?

¹³С. С о л о в ь е в ь : Історія Росії. Книга IV. ст. 1508.

— Знаю. Ви іскра Петрова, — відповів той.

Цариця відвернулася й заплакала. І дала 500 рублів на лікування...

А 6 травня 1741-го року Святитель мученик віддав Богові духа...

Так загинув сміливий оборонець Православ'я від рук протестанта Бірона, що мстив йому за "Камінь Віри".

Архієпископ Київський Варлаам Вонатович багато натерпівся на своїм засланні в Білозерський монастир, бо промучився тут десять літ. Його теж випустили з ув'язнення, і возстановили в сані Архієпископа. Але від дальшої служби Варлаам рішуче відмовився, та вже й не міг, і прийняв велику схиму. А року 1751-го він упокоївся в Бозі.

Згадали також і про Архимандрита Платона Малиновського, українця, що мордувався на засланні в Сибіру на Камчатці. Нова цариця Єлисавета наказала привезти його, і йому вернули сан. Мало цього, Архимандрита Платона зараз же висвятили в Єпископа Крутицького, а незабаром він став Архієпископом Московським. Помер він року 1754-го.¹⁴

Отак українські ієрархи боронили чистоту Православ'я в Росії, а зокрема іконопочитання, і ставали там за це Священномучениками.

15. ІКОНОБОРСТВО ЗА ПЕТРА III.

Російський імператор Петро III (1761—1762), чи власне Петер Ульрих, був сином Голштейнського герцога. Він вихований був, як ревний лютеранин, і був слабкий і тілом, і духом. На початку свого

¹⁴Н. Розановъ: Історія Московскаго єпархіального управління, М. 1871 р., ч. II кн. 1 ст. 44—75.

царювання він закрити страшно "Таємну Канцелярію", що займалася політичними справами, й була грозою православній Ієрархії. За це, звичайно, всі йому дякували.

Але поведінка імператора була чисто дитяча, а часом вона зражала людину неповного розуму. У Петербурзькій Катедрі, де на Богослужбах часом бував Петро III, він заховувався зовсім скандально: сміявся з обрядів, голосно говорив, а то й хватав Диякона за його довгу бороду. По всій Росії поповзли чутки, що імператор — божевільний.

І ось ця божевільна людина, імператор Петро III ще першого року свого царювання задумав олютеранити всю Росію. Це було 1761-го року. Про це розповідає сучасник Андрій Болотов у своїх "Записках" так:

"Зарядження імператора викликали незадоволення й люті у підданих. А найбільше те, що він задумав був цілком перемінити нашу Православну Релігію, до якої виявляв повну ненависть.

"Імператор покликав до себе року 1761-го голову Синоду Архієпископа Новгородського Димитрія Сеченова, і наказав йому, щоб по церквах були позоставлені тільки Ікони Спасителя та Богородиці, а інші повиносити. А також щоб усі Священники поголили бороди, і щоб одержу носили таку, як закордонні пастори...

"Не можна описати, як здивувався цьому наказу Архієпископ Сеченов. Високошановний старець не знав, як і приступити до виконання такого чудного наказу, і бачив ясно, що імператор має намір перемінити Православ'є на лютеранство.

"Він був змушений оголосити государеву волю

видатнішому Духовенству, і хоч справа на цьому й спинилася, але викликала серед усього Духовенства велике незадоволення, яке багато допомогло потім палацовій революції”.¹⁵

Архиєпископ Димитрій скликав, звичайно, Св. Синод, і розповів йому страшний іконоборчий наказ царя. Синод нічого не постановив, вирішив чекати. А між тим вістка про іконоборство облетіла всю Росію.

Але іконоборець скоро впав: 28 червня 1762-го року царя скинули, а на престол посадили його жінку, Катерину II, а 7 липня Петра III задушили. Іконоборство не вдалося!

16. АТЕЇСТИЧНИЙ РОЗКЛАД ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЗА КАТЕРИНИ II.

Принцеса Ангальт-Цербтська, ставши царицею Катериною II (1762—1796), принесла з собою в Росію багато розкладового, що сильно вплинуло на російське панство та на всю інтелігенцію.

Тоді було поклоніння перед французькою вільнодумною ідеологією, і вона запанувала за Катерини II. Педагоги французи сотнями приїздили в Росію, і займалися вихованням дітей в родинах панських. Ці педагоги та гувернери вважали за свій обов'язок прищиплювати своїм вихованцям найкрайніше вільнодумство та відразу до Релігії й Церкви. Скрізь навчалася панування “Розуму”, а не Бога. В домі графа Салтикова вихователем дітей був

¹⁵С. С о л о в ь е в ь : Історія Росії, Книга V, ст. 1305—1306. — А. Б ѣ л я е в ь : Історія Русской Церкви, Москва, 1900 р., ч. II, ст. 112—113.

рідний брат Марата, запеклого французького революціонера й безбожника.

За час Катерини II все панство говорило по-французьки, читали тільки вільнодумні французькі книжки, якими були переповнені всі книгарні в Росії. І цікаво, що заборонялося у Франції, як атеїстичне, те вільно продавалося в Росії. Тоді було перекладено й видано безліч французьких книжок, особливо заборонених за безбожжя.

По французькій революції безліч французів утікла власне до Росії, і тут знайшла собі теплий притулок. І навпаки, стали дуже часті подорожі за кордон, найбільше у Францію, а там конче відвідували філософа безбожника Вольтера, що сіяв безбожжя по всій Європі.

Сильний вплив на всю Європу мала т. зв. Велика Французька Енциклопедія, що видавалась 20 літ (1751—1772). Видавали її вчені Дідро та Далямбер. Ця Енциклопедія сильно вдарила Віру і скрізь посіяла атеїзм. У Росії було повно її читачів.

Сама цариця Катерина давала перший приклад захоплення атеїстичною французькою літературою. Коли у Франції заборонили видавати Велику Енциклопедію, і засудили її за атеїзм, то Катерина запропонувала редакторам Дідро й Вольтеру видавати її в Росії, в Ризі, вона допоможе й матеріально. Сама цариця перекладала “Велізарія”, якого французька цензура заборонила, як твір антирелігійний..¹⁶

На початку свого царювання цариця два роки складала т. зв. “Наказа для нового Уложенія”, — це

¹⁶Проф. В. К л ю ч е в с к і й : Курс русской исторіи, Москва, 1937 р., ст. 184—203.

надто ліберальна система управління. Але комісія відкинула 3/4 цього Наказу, і року 1767-го була видрукувана тільки четвертина його. Цього “Наказа” французька цензура заборонила продавати у Франції. Але до життя “Наказ” не ввійшов.

Цариця Катерина була вихована, як лютеранка, а Православ'я не знала й не любила. В істоті своїй вона була невіруюча, а французька атеїстична література вбила в ній всі залишки Віри.

Православ'я було Катерині II чуже, а обряди смішні. Православну Ієрархію вона ненавиділа за її великий авторитет, і часто входила з нею в гострі конфлікти. А до Ієрархії української вона ставилася явно вороже, і завжди її переслідувала.

Катерина листувалася з видатнішими французькими енциклопедистами, напр. Вольтером, Дідро й ін., і запрошувала їх до себе. Приїздячи, знамениті філософи відкрито вели атеїстичну агітацію.

Так, року 1773-го до Катерини приїхав редактор “Великої Енциклопедії”, філософ Дідро. Тоді при дворі жив і монах Платон Левшин, пізніший Митрополит Московський. Він був учителем Релігії наслідника престолу Павла Петровича.

Дідро стрівся з Платоном, і взяв його на смішки.

— Чи ви знаєте, отче святий: філософ Дідро каже, що нема Бога.

— Це сказано ще раніше його, — спокійно відповів монах. — У цьому нема новини.

— Хто й коли? — здивувався Дідро.

— Давид сказав: “Каже безумець у серці своїм: нема Бога”. А ви ж говорите те саме.

Дідро оторопів перед такою розумною відпо-

віддю, і не маючи чого сказати проти, кинувся Платонові на шию.¹⁷

17. БОРОТЬБА З ЦЕРКВОЮ.

Року 1763-го Катерина II призначила Івана Меліссіна обер-прокурором Св. Синоду. І ось це “око цареве” в Синоді, Меліссіно склав 1767-го року свої “Пункти до проекту нового Уложенія церковного законодавства”. Меліссіно був вихований на французькій революційній літературі, і, звичайно, не надавався на таке місце, як Обер-прокурор Свят. Синоду. Хоч був православний, з грецького видатного роду.

І ось цей Обер-Прокурор Меліссіно подав до Св. Синоду 1767 року такі свої Пункти для запровадження в Російській Церкві: «Послабити й скоротити пости, бо й так їх “рідко хто прямо виконує” через утяжливість їх. Вивести забобони щодо почитання Ікон і Мощів. Заборонити носити Образи по домах. Скоротити церковні Служби, “щоб уникнути в Молитві поганського многослів’я. Повикидати складені пізніше Стихири, Канони, Тропарі. Замість Вечірні й Всенічної ввести короткі Моління з наукою народів. Припинити утримання монахам. Дозволити обирати Єпископів з Священиків без постригу їх у монашество. Дозволити Єпископам женитися. Дозволити Духовенству носити “пристійнішу” одержу. Відмінити молитви за померлих, бо це дає простим людям привід вірити в митарства, а Священикам домагатись заплати за ці моління. Дозволити шлюби більше трьох. Зробити

¹⁷В. П о с е л я н и н : Русская Церковь, 1905 р., ст. 112—113.

розводи легшими. Заборонити Причастя дітей до 10 років, поки не навчаться Віри”.¹⁸

Як бачимо, Ober-прокурор запропонував запровадити в Православній Російській Церкві повну науку протестантства. Звичайно, Св. Синод нічого з цього пропозиції не прийняв, і Катерина II через “око цареве” нічого не досягла. А це ж вона диктувала ці Пункти.

Видно, згадав І. Меліссіно стародавніх візантійських царів-іконоборців, бо з їх роду й походив, і пішов їхньою дорогою (див. вище ст. 77).

По цім іконоборчим скандалі цариця мусіла забрати Меліссіно з Синоду.

Цариця Катерина ненавиділа Єпископат, а особливо той, що тримався достойно, особливо українського походження. І на адресу його грозила: “Нехай Преосвященні не забувають, що не один раз їм голови відтинано!...”

І багато було випадків з Іконами, Мощами і т. ін., як і за попередніх часів. Року 1771-го в Москві появилася сильна чума, і народ збирався при Варвариних Воротах молитися перед чудотворною Іконою. Влада наказала, щоб московський Архієпископ Амвросій звелів зняти Ікону. Архієпископ наказав, і Ікону зняли, а зачумлений народ замордував Архієпископа Амвросія.*

¹⁸Е. П о с е л я н и н ь : Русская Церковь и русские Подвижники XVIII века, Спб., 1905 р., ст. 116.

*Пор. такий же випадок вище, розділ VI. 5.

18. МУЧЕНИК МИТРОПОЛИТ АРСЕН МАЦІЄВИЧ.

Цариця Катерина II, як протестантка з виховання, косим оком поглядала на церковні маєтки та на монастирські землі. Справді, ці землі були великі, але й велика була та культурна праця, яку тоді вели монастирі. І року 1762-го 21-го березня Катерина II сконфіскувала всі монастирські землі в Росії, — тимчасово України не зайняла, відклавши це надалі (1786 р.).

Грабував Церкву Петро I, а цариця Катерина цілком оголила її. І не було кому, здавалося, й заступитися. Але знайшовся заступник, — Митрополит Ростовський Арсен Мацієвич, українець, волиняк родом.

Року 1763-го, правлячи в Ростові “Чин відлучення від Церкви” в Неділю Православія, Митрополит Мацієвич оголосив анатему проти всіх, “хто насилує й кривдить Святі Божі церкви та монастирі”. Крім цього, Митрополит дослав два гострих протести проти відібрання церковних земель Синоду. Образився і Синод, і цариця.

І Митрополит Мацієвич незабаром опинився на суді “за намір заколотити спокій підданих”. Митрополита засудили, — позбавили сану, і простим ченцем заслали в Архангельський монастир.

Але Митрополит щось говорив і на заслання, і року 1768 його судили вдруге. І присудили: розстригти й з ченців, дати образливу назву Андрій Брехунець, і посадити навіки в Ревельську тісну в'язницю...

І Митрополита вкинули до цієї в'язниці, а двері замурували. Позоставили тільки маленьке віконеч-

ко, через яке подавали мученикові воду та хліб...¹⁹

28 лютого 1772-го року Святитель Мученик, українець волиняк, Богові духа віддав...

19. ЦЕРКОВНА БАЙДУЖІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.

Повних сто літ (1696—1796) в Росії чинився іконоборчий протестантський розклад Православної Церкви, і цей розклад ішов згори, від царського престолу. Це був страшний розкладовий час, коли на престолі часто сиділи протестанти німці, і переслідували або “реформували” Православну Церкву.

І цікаво, що головними і найсміливішими оборонцями Православ'я в Росії були Архипастирі українці, і вони ж за цього справді іконоборчого часу найбільше постраждали.

За цей столітній час Православну Церкву хитали на всі боки, Віру розбивали, і це дало тяжкі наслідки: російська інтелігенція перетворилася в безбожну, або прямо збайдужніла до Віри. Вона часом ходить до Церкви, але не приймає церковних Таїнств. Це сильно вдарило Російську Церкву, і в час останньої її недолі, большевицького гоніння, не було кому боронити її.

За розкладовими впливами пішла й російська література, і часто малює негативно і свою Віру, і свою Церкву. Священика, як правило, малюють від'ємно, пошани він має мало.

А що найгірше для нас, українців, так це те, що українська інтелігенція цілком заразилася від інте-

¹⁹Свящ. М. С. П о п о в ь : Арсеній Мацфевичь, Митрополитъ Ростовскій и Ярославскій. Спб., 1905 р.

лігенції російської тим самим духом. Вона збайдужніла до своєї Віри й Церкви, а це принесло нам величезну шкоду, бо це так само відірвало нашу інтелігенцію і від народу.

Але народ, як і давніше, міцно позостався при своїй прабатьківській Православній Вірі й Церкві, — він їх основа, він їх і сторож.

20. НОВЕ ІКОНОБОРСТВО ЗА СОВЕТІВ.

Коли до влади в Росії прийшли большевики, то вони відразу, уже з року 1918-го, скрізь розпочали нечуване жорстоке іконоборство в його широкому розмірі, — стали переслідувати не тільки віковічне почитання Ікон, Хреста, Мощів, але взагалі оголосили кожную Віру “опіумом для народу”, і повели проти нього жорстоку боротьбу. Вони стали христоробцями.

Боротьба була брутальна, — забирали скрізь усе цінне: Ікони, Хрести, Євангелії й т. ін. Забирали ніби як потрібні для голодуючих цінні речі, і тим оголили всі храми Божі.

А разом з цим повели похід і на Св. Мощі, — їх ніби переглядали, і де можна, позабирали й понищили.

Цього було мало: стали руйнувати по всій Росії, а то й палити храми, а Духовенство або позабивали, або позасилали, особливо Єпископат. Жодна Церква в світі не знає такої безлічі Мучеників, як їх стало за час правління большевиків. І ніколи ще історія не знала такого жорстокого винищення самої Релігії, як такої.

Для Росії, правда, це не була новина, — це було тільки повторення того, що вже робилося не-

раз, або планувалося. Петро I оголював і грабував допня храми Божі, де тільки міг, Катерина II відібрала від численних монастирів усі їхні землі, якими вони удержували школи, шпиталі та друкарні, і пороздавала ці землі, в тому й українські, своїм багатьом коханкам та прислужникам. Це попередні довгі віки панування в Росії або іконоборчих протестантів, або взагалі чужих Православію вільнодумців підготували широку й рівну дорогу для советського іконоборства наших часів.

Так, розклад Церкви, й розклад інтелігенції та народу підготовлений був у Росії довговіковою іконоборчо-протестантською добою, яка поширилася й на всі ті інші народи, які були під Росією, а в тому й на Україну.

В Україні большевицьке іконоборство було найжорстокіше, — тут поруйнували всі храми Божі, а стародавні понищили свідомо, особливо в Києві. Знищили весь Єпископат, знищили все свідоме українське православне Духовенство.

Як показує ця моя праця, советське іконоборство не нове для України, — ми його знаємо ще від Петра I та Катерини II. Україна дала північний і східний Русі Віру Православну, Україна дала їй і церковний устрій, Україна завжди довгими віками давала Московії й Росії своїх найкращих культурних діячів та Ієрархів, які сміло й ревно боронили чистоту прабатьківського Православ'я, і ставали Священномучениками власне за це. Завдання нашого часу й Української Православної Церкви, — канонізувати цих Мучеників, бо вони давно вже в хорі Святих у Небесній Церкві.

У цій праці не місце мені докладно писати про

большевицьке іконоборство, — для того потрібна окрема велика книга, у багатьох томах.

Але глибоко віримо, що в іконоборчому й христорборчому советському огні згорять і самі творці їх, і на святих церковних руїнах відновиться міцна, Свята, Єдина, Соборна й Апостольська Церква, — Церква Православна. Повстане, бо Церква Христова вічна, і сили адові не переможуть її.

Література до всього цього XXXII розділу:

Е м е л ь я н о в ь : О происхожденіи ученія Башкина и Косаго на Руси, "Труды Киев. Дух. Ак." 1862 р., кн. 3. — З н а м е н с к і й : Положеніе Духовенства въ царствованіе Екатерины II и Павла. Москва, 1880. — Н. К о с т о м а р о в ь : Великорусскіе религиозные вольнодумцы въ XVI вѣкѣ. — П. О. М о р о з о в ь : Оеофанъ Прокоповичъ, какъ писатель, Спб., 1880. — И. Я. М о р ш к и н ь : Оеофилактъ Лопатинскій, Архиепископъ Тверскій въ 1701—1741 г.г., "Рус. Старина" 1886 р., кн. I—II. — П е к а р с к і й П. : Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ, Спб. 1862. — С. Р у н к е в и ч ь : Русская Церковь подъ управленіемъ Св. Синода, т. I, Спб., 1900. — Й о г о ж : Преосвященный Оеофилактъ Лопатинскій въ его перепискѣ съ Петромъ Великимъ. "Странникъ" 1906 р. кн. IX. — Ю. С а м а р и н ь : Стефанъ Яворскій и Оеофанъ Прокоповичъ, М. 1880. — С к в о р ц о в ь : Патріархъ Адріанъ, 1913 р. — Н. С. Т и х о н р а в о в ь : Московскіе вольнодумцы начала XVIII вѣка и Стефанъ Яворскій, "Р. Вѣстникъ" 1870 р. ч. 9 і 1871 р. ч. 2 і 6. — Ч и с т о в и ч ь : Оеофанъ Прокоповичъ и его время, Спб. 1868 р. — Ф. Т е р н о в с к і й : Мѣстоблюститель Патріаршаго престола, Митрополитъ Рязанскій Стефанъ Яворскій и Дмитрій Тверитиновъ, "Прибавленія къ твореніямъ Св. Отцевъ", 1862 р. М., т. XXI. — Й о г о ж : Московскіе еретики въ царствованіе Петра I, "Прав. Обзоръ" 1863 р. ч. 4—6. — Д. Ц в ѣ т а е в ь : Дѣло Тверитинова, "Прав. Обзоръ" 1883 р., кн. 8. — Проф. Н. М. Н и к о л ь с к і й : ИстORIA Русской Церкви, 1931 р., вид. 2. — И. С о к о л о в ь : Отно-

шені: протестантизма къ Россіи въ XVI и XVII вѣкахъ, М. 1880 р.
— Проф. И. И. М а л ы ш е в с к і й : О. Зарожденіи религіо-
ныхъ сектъ въ Россіи съ раціоналистическимъ направленіемъ, Київ,
1884. — Ф. Т и т о в ъ : Секта стригольниковъ. "Миссіон. Обзоръ."
1896 р. кн. 3—4. — С е р в и ц к і й : О ереси новгородскихъ ерѣ-
тниковъ, "Правосл. Обзоръ." 1862 р. кн. 6. — Н. К о с т о м а р о в ъ :
Русская исторія въ жизнеописаніяхъ, ч.ч. 1—2.

ЗАКІНЧЕННЯ.

Ні за що в історії не пролито стільки невинної крові, не завдано стільки жорстоких мук, як за почитання Ікон. Безконечне число Мучеників, море крові за 116 літ жорстокого іконоборчого гоніння навіки затвердили іконопочитання. За час іконоборства (726—843) понищено силу-силенну неоцінених мистецьких Ікон, попалено стоси давніх книжок, в яких були ті чи інші згадки про Ікони. Взагалі за цей варварський час мистецтву був завданий удар, ані до того, ані потім невідомий в історії.

Український народ у своїй тисячолітній Православній Церкві ніколи жодного іконоборчого гоніння не знав, і тому міцно зжився з Іконами, і вони стали частиною його духового життя й його культури. Наші храми переповнені Іконами: всі стіни замальовані чи завішені ними, наші пишні Іконостаси часом сягають аж до стелі. Іконами переповнені й наші доми, бо то конечна ознака православного, коли в його мешканні Ікони. То й ознака українця.

Хреста з Іконами часто стрінете по всіх роздоріжжях православної землі. При всіх православних процесіях конче несуть спереду Хреста, Євангелію й Ікони. Під Свято на Всенішній по Поліелеї вся Церква смиренно кланяється святковій Іконі й цілує її, щоб тим також підкреслити своє іконопочитання й поєднатися духом своїм з намальованим.

Двотисячолітня історія життя Вселенської Православної Церкви міцно ствердила наш Догмат іконопочитання, і по 843-ім році Православна Церква не знала якого більшого неспокою біля цього основного Догмату Православ'я.

Але спроби іконоборства й окремі випадки

Його все таки бували, як ми бачили, й пізніше. Та це були тільки окремі випадки, і лише в Росії, під пануванням большевиків, відновилося давнє іконоборство, і прибрало такі жорстокі форми, яких історія ніколи не знала.

2.
4.

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ візантійських імператорів та Патріархів за час іконоборства.

Скорочення: Іб. — іконоборець, Іп. — Іконопочитатель.

<i>Імператори:</i>	<i>Патріярхи:</i>
Лев III Ісавр 717-18. V. 741. Іб.	Герман I. 713—730. Іп.
Костянтин V Копронім 741-14. IX. 775. Іб.	Анастасій 730—754. Іб.
Лев IV Хазар 775—780. Іб.	Костянтин II 8. VIII. 754—764. Іб.
Костянтин VI 780—797.	Никита Слов'янин, 764-6. II. 780. Іб.
Ірина 780—802. Іп.	Павел IV .. 780-31 VIII. 784. Іб.
Никифор I. XI. 802-25. VII. 811. Іп.	Тарасій 25. XII. 784—806. Іп.
Михайл I Рангава 811—813. Іп.	Никифор I. 12. IV. 806—815. Іп.
Лев V Вірменин .. 813—820. Іб.	Феодот I. Касситера I. IV. 815— 821. Іб.
Михайл II Заїка .. 820—829. Іб.	Антоній 821—831. Іб.
Феофіл 829-20. I. 842. Іб.	Іоан VII Граматик 21. IV. 832— 842. Іб.
Михайл III. 20. I. 842-28. IX. 867.	Мефодій I 842—846. Іп.
Феодора .. 20. I. 842—856. Іп.	Ігнатій 846—857. Іп.

ПОКАЖЧИК ДО ПРАЦІ.

У цьому Показчику подаємо тільки важливіше зо змісту цієї Монографії. Див. далі докладний зміст до цієї праці на ст. 233—239.

Цифри визначають сторінки цієї книжки.

Аарон 155.	Антоній Патріярх 96.
Авраам 166. 167.	102. 104.
авреоля 174. 28. 173.	“Апокризис” Ф. Лопатинського 201.
Авгар 24.	Апостолів храм 84. 86.
Августин Блаж. 29.	87.
Агалліян 54.	араби 44. 48.
Агнець 123.	Арій 102.
Адам Новий 142.	Арсеній Мацієвич Митрополит 213. 214.
Адріян I Папа 90. 113.	Артавазд 65. 66.
114. 116. 132.	Астерій Єп. 33. 167.
Адріян Патріярх 194.	Афіни 81.
Алкуїн 114.	Афон 107. 178.
“Алфавит” XVII в. 64.	
Амартол Георгій 16.	Балкани 8. 61.
27. 62.	Башкин Матвій 190.
Амвросій Медіоланський 29.	безбожжя із Франції
Амвросій Архиєп. 205.	209.
212.	бібліотека 56.
Анастасій Єпископ 154.	Біблія 110.
Анастасій Синаїт 33. 36.	Бірон Е. 199—205.
145.	Богородиця 69.
Анастасій Патріярх 55.	богословіє 8. 9.
62. 65.	большевики 185. 215—
Анастасій імператор 44.	217.
Андрей Коловіт Св. 109.	Борис і Гліб Св. 179.
Анна Іванівна цариця	180.
199—205.	борода священича 207.
Антимінс 175.	Буддей 197. 128. 201.
Антиохійський Патріярхат 38.	Булгаков С. о. 122. 142.
	143. 152. 162. 176.

- Варда 107.
Варлаам Вонатович 176.
Митрополит 200—206.
Васидій Великий 30. 35.
36. 109. 135. 150. 155. 166.
167. 172.
Василій Острізький 189.
Василь Шуйський 189.
Васильєвскій В. 41.
Вероника 25.
Вечірня 211.
Візантія 8. 50—52. 78.
85. 95. 102. 176. Народ ві-
зантійський 80.
вінчик-німб 28. 173.
влада світська й цер-
ковна 9. 12.
Влахернський храм 26.
67. 105.
Волинь 213—214. 196-8.
201—206.
Володимир Василько-
вич 180.
Володимир Великий
кн. 117. 179. 183. 186. 195.
Вольтер 209. 210.
Ворота Халкійські 96.
воти 192.
Всенічна 77. 211.
Галичина 188.
Гедеон Вишнівський
196.
Геннадій Архiep. 188.
Георгій Єп. 90. 139.
Георгій Митр. 117.
Герман Патріарх Св.
16. 49—57. 70. 90. 109. 122.
147. 168. 171.
Григорій Богослов 36.
Григорій Кипрський 70.
Григорій I Великий Па-
па 111. 129. 167.
Григорій II Папа 16. 59
—60. 125. 131. 135. 167.
Григорій III Папа 31.
157.
Григорій Ниський 36.
165.
Далямбер 209.
Дамаскин див. Іван.
Даниїл Пророк 137.
142.
Димитрій Сеченов Ми-
трополит 207-8.
диспути релігійні 8. 9.
Діва Марія 69.
Дідро 209. 210.
Діонисій Ареопагит
138.
Діоскор 151.
Догмат 12. 52. 53.
Догмат Боговтілення
139.
догматичні дискусії 8.
9.
Догматика літургічна
165.
Досифей Єп. скатова-
ний 192.
Дунай 8.
евноміяни 35.
Езид 38.
Ельвір 32.
енколпiон 175.
Енциклопедисти фран-
цузькі 209.

- Енциклопедія Велика Французька 209. 210.
 євангелики 111.
 Євангелія 127. 138. 154.
 Євангелія Никодимова 25.
 Євгеній Єп. 180.
 Євсевій історик 35. 37. 136.
 Євсевій Памфіл 32.
 Євтихій 151.
 євтихіяни 37.
 Євфихій Єп. 115. 104.
 Євфимій Коллеті 202.
 Євфимія Великомучениця 177.
 Євхаристія 34. 145. 146.
 єгипетська віра 20.
 Єзекііл Пророк 138.
 Єлисавета Петрівна 205.
 Елісей Пророк 175. 180.
 Єпископ з Священиків 211. "Єпископам голови відтинано" 212.
 Єпифаній Диякон 92.
 ересь 37.
 Єрусалимський Патріярхат 38.
 ересь 37.
 жиди 39.
 жидівствуючі 188.
 жінки іконопочитальки 46.
 Заповідь друга 128. 130.
 Заслона в Скинії 125.
 землі церковні 44.
 Зосима Митр. 188.
 Іван Грозний 189.
 Іван Дамаскин Св. 12. 16. 24. 26. 27. 57-9. 70. 90. 109. 122. 132. 137-9. 147. 167. 168. 170. 171. 181.
 Іван Золотоустий 30. 131. 134. 176.
 Іван Малала 25.
 Іван див. Іоан.
 Іванов Х. 195.
 Ізраїль і Ікони 22—23.
 Ікона 7. 21. 211. Ікона кумом 34. 35. Ікона християнська 23. Ікони символічні 27—28. Ікони в катакомбах 28. Ікони Богородиці 27. 30. Ікони в Україні 27. Ікона Пирогоща 184. Ікони чудотворні 169. 186.
 іконоборство 7.
 іконоборці 11.
 іконокласти 11.
 іконодули 11.
 іконографія 22. 173—174. Іконографічний "Подлінник" 173—174.
 іконопочитання 93.
 Іконостаси 219. 163—164.
 Іларіон Митр. 8. 10. 14. 19. 164. 165. 178.
 Іларіон Київський 184.
 Іллірія 61.
 імператор 9—11. Не повинен вмішуватися в церковні справи 58—59. 97. Підписує ісповідання

- Віри 95. Помазання на царство 9—10. Присяга на Віру 52.
інтелігенція російська байдужа до Віри 214.
Іоан Граматик Галила Патріярх 39. 40. 95. 96. 105. 107. 130. 132.
Іоан Пресвітер 85.
Іоан Янній 105.
Іоан див. Іван.
Ірина імперат. Св. 81—94. 109. 113. 177.
Ісаври 46. 48. 82.
Ісайя Пророк 137. 142.
Ісидор Полусіот 29.
Ісус Навин 168.
Італія південна грецька 61.
Кальвін 194.
“Камінь Віри” 1728 р. 148. 194—204.
Камчатка 202.
Канада 13.
Канони VII Вселенського Собору 90.
Канони нові 211.
Канонізація Святих 178.
Карл Великий 113-116.
“Карлові Книги” 113—115.
Карп стригольник 187.
Катерина I 192.
Катерина II 44. 77. 208—215.
Київ 98. 179. 184. 188.
Кієво-Печерська Друкарня 174.
Кипр 76.
Кирил див. Костянтин Філософ.
Кирил Олександрійський 166.
Климент Св. Папа 179.
Клим Смолятич 179.
Клобук з крепою 104.
Клод Єпископ 115.
книжок паління 75. 219.
Ковчег 155. 156. Ковчег Завіту 124.
“колесування” 193.
Констанція цариця 32. 35.
копроним 64.
Коран 38.
Косой Феодосій 190.
Костянтин II Патріярх 65. 66. 68. 78.
Костянтин Єпископ 39. 49.
Костянтин Великий 7. 29.
Костянтин — Кирил Філософ 105. 130. 132. 182. 183. 179.
Костянтин V Копроним 64. 79. 80. 85. 99. 100. 177.
Костянтин VI 81. 91.
Костянтинопільський патріярхат 47.
Костянтинопіль 9. 25. 48. 65. 77. 85. 87. 88. 108. 109. 176.
“красний” — гарний 195.
кумир (ідол) 128.
Куш Неспалимий 137.

- Лазар іконописець Св. 106. 109.
 Лаханодрокон 75—77.
 Лев III Ісаврянин 16. 47 — 64. 66. 85. 96. 110. 131. 167. 177.
 Лев IV Хазар 80. 81.
 Лев V Вірменин 95—103. 126.
 Леонтій Єпископ 59. 133.
 Лжедимитрій II 189.
 Литва 190.
 Лихуди брати 194.
 Літургія 33. 175.
 Лопатинський див. Фе-офилакт.
 Лука Апостол іконопи-сець 26—27. 31. 169.
 Людовик Благочести-вий 34. 104. 116.
 Лютер 189. 190. 194.
 лютерани 111.
 лампадка 156.
 магометани 39. 48.
 Максим Грек 189.
 Максим Ісповідник 154.
 Малала Іван 25.
 монастирі 43. Манастир Ватопедський 107.
 Мангаврська Палата 91.
 Маніса 77.
 Мануїл 107.
 Марат 209.
 Марія Єгиптянка 166.
 мартирій 21.
 Мацієвич див. Арсеній.
 Медіоланський Едикт 313 р. 7. 175.
 Мелетій Св. 134.
 Меліссина М. 77.
 Меліссина Обер-Про-курор 77. 211—212.
 Мензур 57.
 Мефодій Патріярх Св. 104. 108. 109.
 Мефодій Патріярх Св. 29.
 Миланський Едикт 313 року 7. 175.
 мистецтво релігійне 22. 150—153. 219.
 Михаїл I 94.
 Михаїл II Заїка (Бальб) 34. 103-4. 116.
 Михаїл III 107.
 Мойсей Пророк 124. 125. 128. 130. 137. 142.
 Молитва на Освячення Ікони 163. Молитва на Освячення Іконостасу 163 —164. Молитва за помер-лих 211.
 “Молоток” на Ст. Я-ворського 198.
 монахи 37. 73—75. 78. 82. 106. 178. 211.
 монахомахія 42.
 монофеліти 37.
 монофізити 37.
 монтаністи 32. 49.
 Мосгейн П. 198.
 Москва 169. 186. 187. 189. 191.
 Мощі 7. 35. 75. 117. 175—181. 195. 211. Мощі — це кості 175. 178.
 мусульмани 38. 44.
 Навуходоносор 157.

- нагадування Іконою 131
—132.
“Наказ” Катерини II 29. 210.
Наседка Іван 190.
“начертаний” 106.
Неділя Православія 18. 62. 108. 109. 213.
Нерукотворна Плащаниця 26.
Нерукотворні Образи 24—26.
Неспалимий Куш 137.
несторіяни 35. 37.
Никея 87. 88. 92.
Нил Синаїт 167.
Никита I Патріярх 65. 72. 80.
Никифор I Патріярх, історик, Св. 18. 95—97. 99. 103. 104. 109. 117. 126. 141.
Никифор імператор 94. 95.
німб-вінчик 28. 173.
Новгород 186. 188.
новина церковна 52. 147.
новиціяни 32.
Образ 7. 21. Образи Ісуса Христа 24—26. Нерукотворні Образи 24—26. 31. 169. Образи Херувимів 124—126.
Огієнко Іван Проф. 18. 36. 40. 105. 107. 130. 132. 168. 173. 182.
одежа священича 207. 211.
оженіння 185. Ожен. Єпископа 211.
Олександрійський Патріярхат 38.
Олексій Митр. 195.
Олексій царевич 192. 193.
“Оранта” Ікона 28.
Ориген 37. 136.
освіта 45.
Павел Апостол 13. 181.
Павел IV Патріярх 81. 83.
павликіяни 32. 103. 110.
Палестина 38.
паління книжок 75. 219.
Папа 10.
Папаррегопуло К. 17. 41. 63.
Патріярх Царгородський 10.
Передання Церковне 12. 31. 52. 61. 68. 93. 122. 127. 147. 158.
Петро I 43. 44. 49. 179. 191. 193—196. 205. 206. 213. 216.
Петро III 206—208.
Письмо Святе 122.
Платон Левшин Митр. 210.
Платон Малиновський Архиеп. 202. 203. 206.
Плащаниця Нерукотворна 26.
податки церковні 45.
“Подлинник” іконографічний 173—174.

- Польща 169.
помазання імператора
на царство 9—10.
портрет похоронний
20.
“Послання Буддея”
197-8.
пости 191. 211.
похоронний портрет
20.
присяга імператора на
Віру 52. Присяга † при
підпису 92.
Причастя дітей 212.
Прокопович див. Фе-
офан.
протестанти 111. Смер-
тна кара за перетягнення
в протестантство 190.
Псков 186.
- Равенна 63.
релігійне мистецтво
22. 150—153. 219.
реформування Церкви
214.
речі святі 180—181.
риба символ 29.
Рибейра 198. 202.
Рим 10. 62. 176. 179.
Рим Новий 9.
розводи 212.
“розум” замість Бога
208.
Росія 186—192.
Ротруда 113.
- Салтиков граф 208.
сарацини 38.
свічки в Церкві 156.
- Святе Письмо 122.
Святі 35. 170-4. Почи-
тання Святих 69. “Свя-
тий” на Іконі 105. Речі
святі 180—181.
Свято Православ'я 843
р. 13. 16. 108. 109.
священнича одежа 207.
211.
Север 35.
Серен Єпископ 112.
167.
Сибір 202.
Симеон Стопник 30.
Симеон цар 16.
Синод “всеп'яніший”
191.
Синодик 108.
Скинія 156.
“Слово о Законі і Бла-
годаті” 184.
“Слово о полку Ігоре-
ві” 184.
Служби церковні 211.
смертна кара за пере-
тягнення в протестан-
ство 190.
“Смутное время” 189.
Собор Картагентський
318 року 173. С. Гангр-
ський 340 р. 173. С. Лао-
дикійський 364 р. 173.
Собор Вселенський 52.
31. Собор I Вселенський
87. С. IV Вселенський
177. С. VI Вс. 37. 123. 135.
137. 151. С. Римський
727 р. 125. С. Римський
731 р. 157. Лжесобор

- 754 р. 67—73. 78. 83—86.
89. 90. 94. 127. 134. 136.
146. 172. Собор Єрусалимський 760 р. 71. С. Латеранський 796 р. 78.
Собор VII Вселенський 787 р. 15. 16. 24. 39. 40.
55. 59. 88—94. 111—116.
121. 123. 159. С. Франкфуртський 794 р. 115. 116.
Собор Паризький 825 р. 116. Собор Стоглавий 1551 р. 178. Собор Великий Московський 1667 р. 186.
Совети 215—217.
Соломон 125. 156.
Солунь 61.
Софійський собор 61.
88. 108.
старовіри 49.
статуї 52.
Стефан III Папа 78.
Стефан Новий Св. 15.
75. 109.
Стефан Яворський Митрополит 43. 148. 193—198.
Стихири нові 211.
Стокгольм 189.
стригольники 187-8,
“стригольник” 187.
Студит див. Феодор.
Студитський монастир 82.
Суздаль 186.
Схарія жид київський 188.
Сюзюмов М. 41. 42. 45.
Тарасій Св. Патріярх 40. 84—87. 91. 92. 110. 134.
Тверетинів Дм. 195.
Теодорит Кирський 30.
Терновський Ф. 41.
Тертуліян 29.
томіти 35.
Тора 133.
Торжество Православія 108, див. Свято Православія.
Трапеза 34.
Тропарі нові 211.
Україна 98. 117. 169. 179. 183-5. 202. 216.
українська інтелігенція 214.
“Уложеніє” 1649 р. 190.
Успенський К. 41. 42. 63.
Успенський Ф. 41.
Феодор “начертаний” Св. 105. 110.
Феодор Студит Св. 17. 27. 34. 35. 94. 97—103. 109. 110. 121. 122. 139. 140. 152.
Феодора цариця Св. 107. 108. 110.
Феодосій Архиеп. 68. 145.
Феодосій Печерський 98.
Феодосія Св. 53. 110.
Феодот Патріярх 99. 104.

- Феоктист 107.
Феоктиста 107.
Феофан Св., історик 154. 79. 101. 110.
Феофан “начертаний” Св. 106.
Феофан Прокопович Архиеп. 191—193. 196. 198. 204.
Феофилакт Лопатинський Архиеп. 196-8. 201 — 206.
Феофил імп. 104—106.
фетиш 128.
Филарет Митр. 156.
Филиппик Вардан. 37.
Филоксен 35.
фігури 52. 53.
Фома Ігумен 85.
Фракія 75. 76.
Франко Іван 58.
Франкфурт 115.
французькі педагоги в Росії 208.
Французька мова в Росії 209.
Французьке вільнодумство 208—211.
Франція атеїстична 209.
Фризія 49.
Халкидон 177.
Херсонес 179.
Херувим 138. 150.
Херувими виткані 125.
Холмська Ікона Чудотворна 169.
Хома Єпископ 49.
Храм Влахернський 26. 67. 105.
Хресне Знамення 7.
Хрест 7. 34. 117. 148. 154. 183. 184. 195.
Хрестик † перед підписом Архиерея 92.
“хрестоносці” 25. 26. 176.
Хрещення 33. 146.
хронологія 52.
Царгород 43.
церква Десятинна 179. 184.
Див. Влахернська, Софіївська.
церковна боротьба 8.
Церковне див. Перевдання.
церковні податки 45.
церковні Служби 211.
Цицерон 36.
Чини Освячень 181.
Чин прийняття Монашества 43.
чистота Православія 195—196. 206.
чудотворні Ікони 169. 186.
чума в Москві 212.
школи 56.
шлюби 211.
Шлюби мішані 194.
Шмеман А. о. 10. 19. 146.
Ювин 53.
юдеї 38. 49.
юдейство 36.

ЗМІСТ МОНОГРАФІЇ.

Частина перша:

ІСТОРІЯ ІКОНОБОРСТВА.

- ВСТУП** 7—14.
1. Іконоборство — найжорстокіша доба в історії Церкви 7. — 2. Релігійні диспути в Візантії 8. — 3. Спокійніший стан у Церкві Західній 9. — 4. Вмішування світської влади в церковні справи 9. — 5. Іконоборство — це діло світської влади 10. — 6. Протести Церкви проти вмішування світської влади 12. — 7. Іконопочитання серед чужих 13.
- I. ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА ПРО ІКОНОБОРСТВО** 15—18.
1. Джерела 15. — 2. Література 17.
- II. ІКОНА В ДОХРИСТИЯНСЬКОМУ СВІТІ** 20—23.
1. Погребові портрети 20. — 2. Ікони Мучеників 21. — 3. Вплив поганського іконописання 22. — 4. Іконописання й ізраїльський народ 22. — 5. Ікона в перших християн 23.
- III. ПОЧАТКИ ІКОНОПОЧИТАННЯ** .. 24—31.
1. Нерукотворні Образи Ісуса Христа 24. — 2. Перший іконописець, Апостол Лука 25. — 3. Перші символічні Ікони 27. — 4. Свідчення перших Отців Церкви про вживання Ікон 29. — 5. Церковне Передання про Ікони 31.
- IV. ПОЧАТКИ ІКОНОБОРСТВА** 32—37.
1. Раннє іконоборство 32. — 2. Мала свідомість вірних — причина іконоборства 33. — 3. Суевір'я, пов'язані з іконопочитанням 34. — 4. Іконоборство збільшується 35. — 5. Іконоборство було незалежне від ересей 37.

V. ПРИЧИНИ ПОВСТАННЯ ІКОНОБОРСТВА 38—47.

1. Мусульмани проти Ікон 38. — 2. Мусульмани й юдеї сміються з іконопочитання 39. — 3. Мусульмани приймають Християнство, коли припинити іконопочитання 40. — 4. Іконоборство — це доба задуманих соціальних реформ 41. — 5. Іконоборство — це боротьба держави з Церквою 42. — 6. Монахоборство 42. — 7. Уряд хоче відібрати церковне й монастирське майно 44. — 8. Уряд хоче відібрати церковні й монастирські землі 44. — 9. Уряд задумав забрати з рук Церкви освіту народу 45. — 10. Народ рішуче пішов проти іконоборства 45. — 11. Іконоборство готове спалахнути 47.

VI. ПЕРШИЙ ІКОНОБОРЕЦЬ — ЛЕВ ІСАВРЯНИН 48—63.

1. Характер імператора Лева Ісаврянина 48. — 2. Дорадники іконоборства 49. — 3. Що спонукало імператора Лева до іконоборства 50. — 4. Початок іконоборства 52. — 5. Знищення фігури Спасителя й бунт проти іконоборства 53. — 6. Скиннення Патріярха й призначення нового 54. — 7. Новий едикт проти Ікон і новий бунт 55. — 8. Запекле гоніння на іконопочитателів 56. — 9. Оборонець іконопочитання Іван Дамаским 57. — 10. Римська Церква боронить іконопочитання 59. — 11. Сварка Лева Ісаврянина з Папою 60. — 12. Захід відірвався від Візантії 61. — 13. Церква прокляла Лева Ісаврянина 62. — 14. Історія про Лева Ісаврянина 62.

VII. ЛЮТИЙ ІКОНОБОРЕЦЬ КОСТЯНТИН КОПРОНИМ 64—66.

1. Характеристика Костянтина V 64. — 2. Переслідування іконопочитателів 64. — 3. Повстання проти Костянтина 65. — 4. Скликання іконоборчого Собору 66.

VIII. ЛЖЕСОБОР 754 РОКУ 67—71.

1. Підготовка до Собору 67. — 2. Собор збира-

ється 67. — 3. Завдання Собору 68. — 4. Діяльність Собору 68. — 5. Це був не Собор, а Лжесобор 70.

IX. ЖОРСТОКЕ ГОНІННЯ ПО ЛЖЕСОБОРІ 754 р. 72—79.

1. Гоніння на Ікони 72. — 2. Монахи сміло виступають проти іконоборства 73. — 3. Винищення монахів 74. — 4. Святий Стефан Новий 75. — 5. Страшний стратиг Лаханодрокон 75. — 6. Жорстока п'ятка монахоборців 77. — 7. Катування світських за Ікони 77. — 8. Вселенська Церква проклинає іконоборство 78. — 9. Доба безуму й жаху 78.

X. ПРИПИНЕННЯ ІКОНОБОРСТВА, ЛЕВ IV І РИНА 80—82.

1. Іконоборство трохи притихло за Лева IV 80. — 2. На престолі Ірина, іконопочитателька 81. — 3. Іконопочитання відновляється 81.

XI. ПІДГОТОВА ДО VII-го ВСЕЛЕНСЬКОГО СОБОРУ 83—87.

1. Уступлення Патріярха іконоборця 83. — 2. Вибір нового Патріярха 84. — 3. Скликання Вселенського Собору 84. — 4. Запекла агітація іконоборців проти нового Собору 85. — 5. Відкриття Собору 86. — 6. Військовий бунт проти Собору 86. — 7. Відложення Собору на один рік 87.

XII. СЬОМИЙ ВСЕЛЕНСЬКИЙ СОБОР 787 РОКУ 88—93.

1. Повна воля слова на VII Соборі 88. — 2. Прощення Єпископам іконоборцям 89. — 3. Богословське розбиття постанов Собору 754-го року 89. — 4. Догмат про іконопочитання 90. — 5. Останнє урочисте засідання 91. — 6. Остання урочиста промова 92. — 7. Значення VII Вселенського Собору 93.

XIII. ЗНОВУ ІКОНОБОРСТВО! 94—102.

1. Боротьба за іконопочитання не минулась 94. — 2. Новий іконоборець Лев V 95. — 3. Надходить гоніння за іконопочитання 95. — 4. Імператор і Патріярх 97. — 5. Славний оборонець іконопочитання

Феодор Студит 97. — 6. Другий іконоборчий Собор 815-го року 98. — 7. Знову жорстоке гоніння на Ікони 99. — 8. Боротьба з монахами 100. — 9. Церква прокляла Лева V 102.

XIV. ОСТАННІ ІКОНОБОРЦІ 103—106.

1. Іконоборчий огонь погас, але позостався його дим 103. — 2. Знову запеклий іконоборець, імп. Феофіл 104. — 3. Знову гоніння на монахів 105.

XV. ПЕРЕМОГА ПРАВОСЛАВІЯ 107—111.

1. Відновлення іконопочитання 107. — 2. Обрання нового Патріярха Мефодія 107. — 3. Собор 843-го року 108. — 4. Торжество Православія 108. — 5. Святі Мученики іконопочитання 109. — 6. Непочитання ікон позоставалося в сектах 110. — 7. Рецепція VII Вселенського Собору 111.

XVI. ІКОНОБОРСТВО Й ІКОНОПОЧИТАННЯ В КАТОЛИЦЬКІЙ ЦЕРКВІ 112—117.

1. Раннє іконоборство на Заході 112. — 2. На Заході панує іконопочитання 112. — 3. Іконопочитання на Сході й Заході 113. — 4. "Карлові Книги" 113. — 5. Франкфуртський Собор 794-го року 114. — 6. Паризький Собор 825-го року 116. — 7. Думка про латинське іконопочитання в Україні 117.

Частина друга:

**ДОГМАТИКА Й АПОЛОГЕТИКА
ІКОНОПОЧИТАННЯ.**

XVII. ПРАВОСЛАВНА АПОЛОГЕТИКА ІКОНОПОЧИТАННЯ 121—123.

1. Апологія іконопочитання 121. — 2. Догматика іконопочитання 122.

XVIII. СВЯТЕ ПИСЬМО СТАРОГО Й НОВОГО ЗАПОВІТУ ДАЄ ЯСНІ ПРИКЛАДИ ПОЧИТАННЯ

ІКОН 124—127.

1. Приклади з Старого й Нового Заповіту про іконопочитання 124. — 2. Як VII Вселенський Собор розумів ці приклади 126. — 3. Ми багато почитаємо з Церковного Передання 126. — 4. Іконоборці ложно натягують Св. Письмо для своїх цілей 127.

ХІХ. “НЕ СОТВОРИ СОБІ КУМИРА” СКАЗАНО ПРО ПОГАНСЬКИХ ІДОЛІВ, А НЕ ПРО ІКОНИ 128—130.

1. Правдиве розуміння 2-ої Заповіді 128. — 2. Ми почитаємо й інші священні речі 129. — 3. Папа Григорій I-ий про іконопочитання 129. — 4. Як розумів Св. Кирил другу Заповідь 130.

ХХ. ІКОНА — ДЛЯ НАГАДУВАННЯ ПРО НАМАЛЬОВАНУ ОСОБУ 131—133.

1. Ікона скеровує нашу думку до намальованої Особи 131. — 2. Кланяючись Іконі, ми кланяємось тільки намальованій Особі 132.

ХХІ. СВ. ОТЦІ ЦЕРКВИ СВІДЧАТЬ ПРО ІКОНОПОЧИТАННЯ ВДАВНІНУ 134—135.

1. Свідчення Св. Іоана Золотоустого про Ікони 134. — 2. Свідчення Св. Василя Великого про Ікони 135. — 3. Вселенські Собори знають Ікони 135.

ХХІІ. “БОГА НІХТО НІКОЛИ НЕ БАЧИВ”, — ЯК ЖЕ МОЖНА ЙОГО НАМАЛЮВАТИ .. 136—144.

1. Ісуса Христа в людській особі можна намалювати 136. — 2. Божество можна намалювати 138. — 3. Хто відкидає Ікони, той відкидає Догмат Боготілення 138. — 4. Глибоке вияснення іконопочитання Св. Ф. Студитом 139. — 5. Наука Патріярха Никифора про іконопочитання 141. — 6. Людині Бог являється в образі людини 141. — 7. Людина жива Ікона Божества 142. — 8. Хто відкидає Ікони, той монофізит 143.

ХХІІІ. ІНШІ ДОКАЗИ 145—149.

1. Св. Євхаристія — це не Ікона 145. — 2. Хто не почитає Ікону, той не почитає Намальованого

145. — 3. Молитва на Освячення Ікони 146. — 4. Церковне Передання наказує почитати Ікони 147. — 5. Ікона нікого не спокушає 146.

XXIV. МИСТЕЦТВО НА СЛУЖБІ РЕЛІГІЇ 150—153.

1. Сам Бог поблагословив мистецтво 150. — 2. Іконопочитателі завжди визнавали мистецтво, а іконоборці — проти нього 150. — 3. VII Вселенський Собор поблагословив мистецтво 152. — 4. Мистецтво доповняє богословську науку 152.

XXV. ЯК ПОЧИТАЄМО ІКОНИ 154—156.

1. Іконам належить поклоніння, а не служіння 154. — 2. Кадіння й свічки перед Іконами 155.

XXVI. АНАТЕМА НА ІКОНОБОРЦІВ 157—158.

XXVII. ДОГМАТ ПРО ІКОНОПОЧИТАННЯ 159 — 165.

1. Підстави для догмату іконопочитання 159. — 2. Повний текст Догмату іконопочитання 160. — 3. Висновки з Догмату іконопочитання 161. — 4. Неповнота Догмату іконопочитання 162. — 5. Літургічна Догматика іконопочитання 163. — 6. Церковне Освячення Ікон 165.

XXVIII. ДУХОВА КОРИСТЬ ВІД ІКОН 166—169.

1. Ікона побуджує до зворушення 166. — 2. Ікона навчає неписьменних 167. — 3. Чудотворні Ікони 169.

XXIX. ПОЧИТАННЯ СВЯТИХ 170—174.

1. Святі — це друзі Господні 170. — 2. Свята на честь Святих 172. — Іконографія 173.

XXX. ПОЧИТАННЯ МОЩІВ 175—181.

1. Благодатна сила в Мощах Святих 175. — 2. Царі іконоборці нищили Мощі 177. — 3. Прославлення Мощів 178. — 4. Почитання Мощів в Україні 179. — 5. Почитання Св. речей 180.

XXXI. ІКОНОПОЧИТАННЯ В СЛОВ'ЯН І В УКРАЇНІ 182—185.

1. Костянтин Філософ про почитання Ікон 182.
2. Іконопочитання в Україні 183.

XXXII. ІКОНОБОРЧЕ ПРОТЕСТАНТСТВО В РОСІЇ 186—217.

1. Іконопочитання в Росії 186. — 2а. Стригольники 187. — 2б. Жидівствуючі 188. — 2. Протестанти в Росії 188. — 3. Перші свої протестанти 190. — 4. Протестантство за Петра I 191. — 5. Митрополит Стефан Яворський 193. — 6. Справа Тверитинова 195. — 7. Архієпископ Феофілакт Лопатинський 196. — 8. “Камінь Віри” Ст. Яворського 197. — 9. Іконоборство за Бірона 199. — 10. Позбавлення сану Архієпископа Київського 200. — 11. Архієпископу Ф. Лопатинському заборонено відповідати 201.
12. Кара на помічників Рибейри 202. — 13. Каткування Архієпископа Лопатинського 203. — 14. Визволення мучеників 205. — 15. Іконоборство за Петра III 206. — 16. Атеїстичний розклад інтелігенції за Катерини II 208. — 17. Боротьба з Церквою 211. — 18. Мученик Митрополит Арсен Мацієвич 213. — 19. Церковна байдужність російської інтелігенції 214.
20. Нове іконоборство й христоробство за Савватія 215. — Література 217.

ЗАКІНЧЕННЯ 219—220.

- Хронологічна таблиця візантійських імператорів та Патріархів за час іконоборства 221.
 - Показчик до праці 223—231.
 - Зміст Монографії 233—239.
-
-

